

Speciale i sociologi

En 'Europæisk' Union?

En undersøgelse af danskernes forhold og tillid til institutionen EU.

Efteråret 2009
Afleveret d. 21. september

Anette Grunnet

&

Lone Kirstine Kristensen

.....

.....

Vejleder: Trond Beldo Klausen

Antal ord: 49.409

Forord

Vi vil i forbindelse med udarbejdelsen af dette speciale i sociologi ved sociologistudiet på Aalborg Universitet, med titlen: *En 'Europæisk' Union?*, gerne rette en stor tak til de personer, som har indvilliget i at lade sig interviewe.

Vi vil desuden rette en tak til vores vejleder, Trond Beldo Klausen, for kyndig vejledning gennem forløbet.

Specialet er udarbejdet i perioden 20. marts til 21. september 2009.

Ansvarsliste er vedlagt i appendiks.

Abstract

A 'European' Union?

The Danish society exists in a global context that is highly interconnected, and transnational organisations, like the European Union (the EU), are very much a part of this reality. Denmark has been a member of the EU since 1973, but the attitudes and feelings towards the EU have been of varying nature and changing strength since then. When it comes to the trust of the Danish population towards the EU, it seems to be at a high level, compared to other nations in the EU. Several Eurobarometer surveys suggest that the Danes are relatively favourable and positive about the EU, but the surveys also show a nation with much divided attitudes.

The relationship between the individual and the EU is highly influenced by general political participation, interest and reflection; a political identity. Furthermore there is a link to the feeling of nationality and how the nation is positioned in the European and global society, a national self-understanding, which may be of great importance in trusting the EU. This leads us to formulating the question:

How does the individual trust the European Union, and how is trust related to the political identity and national self-understanding of the individual?

The theoretical themes we choose to highlight in this study are aspects of trust, (and in particular institutional trust), as understood in the theories of Niklas Luhmann and Francis Fukuyama. In addition we are dealing with several forms of identity or identification, and we do so with an initial understanding of identification similar to that of Richard Jenkins. To emphasise the political and national identities, we draw on perspectives from Henrik Kaare Nielsen, Jørgen Goul Andersen, Zygmunt Bauman and Peter Gudelach, among others.

Empirical material was collected through 18 semi-structured qualitative interviews with men and women aged 22 to 51. Interviews were conducted in the month prior to the election to the European Parliament in June 2009, and are focused round the themes of the mentioned theoretical concepts and themes.

The results of our research give an impression of an institutional trust, which is highly nuanced and based on a variety of reflections and reasoning. Knowledge seems to be an essential factor in forming an opinion about the EU, and in addition to this we see how individuals take both the ideological background and the more practical aspects of the EU into account. Linked with the

aspects of trust it appears, that individuals, who primarily form an opinion on grounds of ideology, have stronger trust or distrust in the EU, than individuals who construct their attitude towards the practical and pragmatic work of the EU.

Trust in the EU seems to prevail over distrust, but in general the individuals in this study all have a higher level of trust in the national institutions in Denmark. Concerning other member countries and their representatives in the EU, there seems to be a cultural trust, meaning that trust is more often given if the country's society resembles that of the Danish society.

Distrust is most often connected to isolated parts of the institution or individual persons, as in the case of lobbyism leading to corruption, where individuals explain this phenomenon with the existence of a few 'bad' and corrupted people, and does not see it as a characteristic for the institution as a whole.

An EU political identity is intertwined with a general political identity. They both emerge from the basic opinions, beliefs, and viewpoints of the individual and are played out through political activity, interest and involvement. A strong EU political identity seems to be related to a strong and ideological trust or distrust, and a weaker EU political identity is linked to a more moderate and pragmatic trust or distrust. The weaker forms of trust or distrust are more easily affected by incidents and the appearance of new information, contrary to the strong forms, that are tied to ideology and are more difficult to alter.

To the individual, the EU feels further away and more difficult to change than national institutions and this feeling of distance weakens the EU political identity and sets limitations to the development of a strong trust or distrust.

A national self-understanding relates to trust in a way, where the priority of national values becomes the key aspect. If the individual feels these values are threatened by the EU, it leads to scepticism towards the EU, which is not present in individuals that do not prioritise these values or feel they are threatened.

Identification with the EU or Europe is not felt by all individuals in the study. Some are more nationally or globally rooted. It does seem that a sense of a strong EU identity is highly connected with a high level of trust in the EU, and in general with a positive attitude towards its ideology. Trust and a positive view of the EU can be based on other matters too, such as a more pragmatic relationship to the work of the EU, where no or only a low EU-identity is present.

These results portray the highly interlinked relations between trust, political identity and national self-understanding. Furthermore it leaves us with a view of trust that is based on highly nuanced dimensions and information, and is not only depending on characteristics of the institution itself.

Indholdsfortegnelse

FORORD	2
ABSTRACT	3
INDHOLDSFORTEGNELSE	6
PROBLEMFORMULERING	10
INDLEDNING	10
SENMODERNITETENS BETINGELSER	11
HISTORISK RIDS AF EU	13
DANMARKS HISTORIE I EU	14
DANSKERNE OG EU	16
TILLIDENS UDFOLDELSE	21
EU'S POLITISKE NUTID	22
DET DANSKE STÅSTED	23
<i>Problemstilling</i>	24
PROJEKTDESIGN	27
TEORETISKE TEMATIKKER	30
TILLID	30
<i>Tillid og institutioner</i>	31
<i>Institutionel tillid</i>	33
<i>Tillid og mistillid</i>	34
IDENTITETER	37
<i>Politisk identitet</i>	38
<i>Medborgerskab, deltagelse og identitet</i>	40
KOLLEKTIVE IDENTIFIKATIONER	42
<i>Fællesskabets udvikling og vilkår</i>	42
<i>Nationale identiteter</i>	44
<i>Fællesskaber over grænser</i>	45
METODE	50
VIDENSKABSTEORI	50
<i>Metodologi</i>	50
<i>Epistemologi</i>	51
<i>Ontologi</i>	52
<i>Et kvantitativt perspektiv</i>	53
FORSKNINGSETIK	56
<i>Sprog og samtale</i>	56
<i>Form</i>	57
<i>Samtykke og fortrolighed</i>	58
INTERVIEW	60
<i>Interviewereffekt</i>	60
<i>Søgningsmedier</i>	60
<i>Afgrænsninger og konsekvenser af søgning</i>	62
<i>Interviewmetode</i>	63
<i>Spørgeguide</i>	64
<i>Pilotinterviews</i>	66
<i>Interviews i praksis</i>	66
KVALITETSKRITERIER	67
OPERATIONALISERING	69

ANALYSE	74
<i>Persongalleri.....</i>	<i>74</i>
ANALYSEDEL I: TILLIDENS KARAKTER	77
<i>Personificeret tillid.....</i>	<i>77</i>
<i>Tilliden til de danske institutioner.....</i>	<i>78</i>
<i>Stemmehandlingen</i>	<i>81</i>
TILLIDEN TIL EU.....	82
<i>Tillid til EU's institutionelle elementer.....</i>	<i>84</i>
<i>Tillid til politikerne i EU.....</i>	<i>85</i>
<i>EU tillid og den danske tillid.....</i>	<i>87</i>
<i>Demokrati – og strukturproblemer</i>	<i>89</i>
<i>Tillidens beskaffenhed.....</i>	<i>90</i>
<i>Lobbyisme</i>	<i>91</i>
<i>Korruption.....</i>	<i>94</i>
<i>Kulturel tillid.....</i>	<i>95</i>
<i>Overførsels-effekten mellem institutionerne.....</i>	<i>96</i>
<i>Tillid og viden</i>	<i>98</i>
<i>Medierne og budskabsudspredelsen.....</i>	<i>100</i>
<i>Politikerne og EU-diskursen</i>	<i>103</i>
<i>Opsummering</i>	<i>104</i>
ANALYSEDEL II: DEN POLITISKE IDENTITETS UDFOLDELSER	105
<i>Pligten til at stemme.....</i>	<i>105</i>
<i>Den politiske opdragelse og udfoldelse.....</i>	<i>106</i>
EU-POLITISK IDENTITET	108
<i>Samfundsrefleksiviteten.....</i>	<i>111</i>
<i>Institutionen og politikken.....</i>	<i>112</i>
<i>EU's ideologiske fundament.....</i>	<i>114</i>
<i>Diskurserne om EU</i>	<i>117</i>
<i>Lydhørhed i EU.....</i>	<i>119</i>
<i>Nært, men fjernt</i>	<i>121</i>
<i>Opsummering</i>	<i>124</i>
ANALYSEDEL III: DEN NATIONALE SELVFORSTÅELES DIMENSIONER	125
<i>At være dansk.....</i>	<i>125</i>
<i>Danskerne og De andre</i>	<i>127</i>
<i>Medborger og rettighedstager i EU.....</i>	<i>130</i>
<i>EU-identitet.....</i>	<i>132</i>
<i>Opgaver for EU-fællesskabet.....</i>	<i>136</i>
<i>Begrebsrelationer.....</i>	<i>141</i>
<i>Opsummering</i>	<i>145</i>
KONKLUSION.....	148
PERSPEKTIVERING.....	153
LITTERATURLISTE	156
APPENDIKS	162
ANSVARSLISTE	162
BILAGSOVERSIGT.....	164
TABEL OG FIGUROVERSIGT	165

Kapitel 1

Problemformulering

Problemformulering

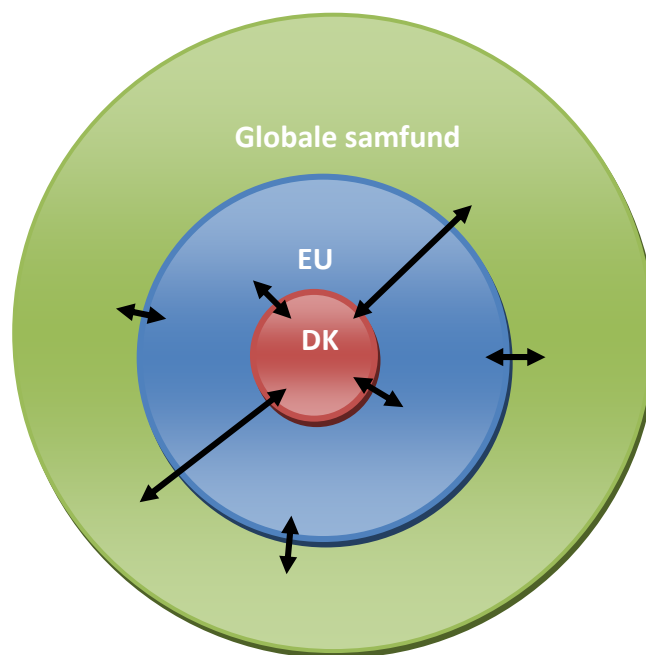
Indledning

“Intet menneske er en ø, en verden for sig; ethvert menneske er et stykke af fastlandet, en del af det hele; [...]” (John Donne (1572-1631) i Jenkins 2006:24).

I et verdenssamfund, hvor interaktioner og kontakter foregår på et verdensomspændende niveau, kan det danske samfund ikke længere siges at være afgrænset og distanceret fra omverdenen. Selv om transnationale interaktioner og samarbejder langt fra er nye og fremmede fænomener, er der sket en forandring i måden, hvorpå verden er kommet tættere på det enkelte individ, bl.a. gennem teknologiske revolutioner og netværksbaseret kommunikation. Disse er nogle af de karakteristika, der kendetegner senmoderniteten (Castells 1996; Giddens 1994).

På denne måde er Danmark og danskerne i højere grad nødt til at forholde sig til en virkelighed, der også består af en verden udenfor nationen, dog ikke alle dele og niveauer i samme grad.

Danmark eksisterer som en nationalstat, dvs. en nationalt afgrænset enhed, som i dette tilfælde har repræsentativt folkestyre og egen suverænitet. Samtidig er Danmark også del af en mellem/overstatslig organisation, den Europæiske Union, EU, der som en politisk overnational struktur kan udstikke rammer for dansk lovgivning og samhandel mellem medlemslandene.¹ EU udgør altså en yderligere grænse, ud over den nationale, omkring Danmark ud mod resten af verden.² EU er dermed en central aktør i et globalt perspektiv. Danmark kan altså ses som befindende sig i

Figur 1: Danmarks relationer til det omgivende verdenssamfund.

¹ Hvorvidt EU er en mellemstatslig eller overstatslig organisation, er afhængigt af, hvilke områder der er tale om. Det mellemstatslige samarbejde drejer sig om lovgivning, der kræver statslig godkendelse, f.eks. af Folketinget, før de direkte er gældende for landets borgere. Det overstatslige samarbejde er derimod lovgivning, som har direkte virkning, uden at den først skal godkendes i de enkelte medlemslande (Folketingets EU-oplysning 2004).

² Danmark er desuden med i andre internationale organisationer så som FN og NATO. Disse internationale samarbejder har dog en noget anden karakter end EU, da de ikke direkte har indflydelse på danske forhold, som EU har det på overstatslig niveau.

både en national, europæisk og global kontekst, alle med forskellige konsekvenser. Dette er illustreret med figur 1 på foregående side.

Disse multiple kontekster, som Danmark står i, er ikke nødvendigvis klart afgrænsede, og samtidig foregår der en gensidig påvirkning mellem niveauerne. Et yderligere vilkår er også, at nationen ikke står udenfor eller i kontrast til EU og det globale verdenssamfund, men er en fungerende del af det. Ligeledes er EU en deltagende aktør i en global verden. Det er dog individerne, der står som den mindste, men grundlæggende, enhed i dette hierarki, og udsættes for en påvirkning fra alle dimensionerne.

En vigtig forudsætning for at forstå verdenssamfundets karakter, og hvordan udviklingen til dette globale netværk er sket og fortsat sker, er et indblik i det senmoderne samfunds betingelser, hvilket vi ser som den kontekst individerne (bl.a. i Danmark) befinder sig i. Derfor inddrager vi i følgende afsnit teoretiske betragtninger om senmoderniteten.

Senmodernitetens betingelser

Det nuværende samfund kan i grundtræk karakteriseres som et moderne samfund. Moderniteten er ifølge sociologen Anthony Giddens karakteriseret ved både institutionelle forandringer og forandringer, som har konsekvenser for de mere 'nære' og intime aspekter af hverdagslivet (Giddens 1994:12, 151). Grunden til, at vi betegner samfundet af i dag som senmoderne, er, at vi ser en særegen udvikling indenfor de seneste årtier. Denne benævnes af sociologen Manuel Castells som "*the information technology revolution*", og har ændret vilkårene for kommunikation og interaktion over tid og rum og skabt et netværkssamfund (Castells 1996). I forlængelse af disse ændringer er der også sket en øget interaktion over afstande, hvilket kan ses som en stigende globalisering. Vi ser ikke disse ændringer som radikale nok til at benævne det post-modernitet, men nærmere kan det beskrives som en høj-modernitet eller senmodernitet, som stadig indeholder modernitetens karakteristika (Giddens 1994).³

³ Vi er klar over, at flere af de teoretikere, vi inddrager senere, bl.a. Bauman og Harvey, opfatter samfundet af i dag som postmoderne. I og med at de dog beskriver karakteristika ved det samme samfund, og mange af de samme fænomener i samfundet, skelner vi ikke mellem deres differentieringer i benævnelse, men betegner det det senmoderne samfund.

I forhold til den globaliseringsproces der finder sted, ser vi, at det bl.a. er denne, der har øget både viden og bevidsthed hos individerne om verdenssamfundet ud over det nationale.⁴ Som det udfolder sig pt., er samfundet dermed et, hvor individualisering og identitet er i centrum. Samtidig med befinder individet sig langt fra i en afgrænset fysisk verden, men må konstant forholde sig til en presserende globaliseret omverden.

Dette har også konsekvenser for individet og de nære forhold, bl.a. i kommunikationsmedier. Geografen David Harvey beskriver meget klart, hvordan dette påvirker individer i nutidens samfund gennem: “[...] processes that so revolutionize the objective qualities of space and time that we are forced to alter, sometimes in quite radical ways, how we represent the world to ourselves.” (Harvey 1990:240). Det senmoderne samfund opstiller dermed ikke blot betingelser for individet, det påvirker også, hvordan individet opfatter og fortolker verden, og dermed hvordan individet agerer ud fra dette, hvilket indbefatter en refleksivitet.

Vi ser dermed, at individerne i Danmark står i en kontekst, hvor der er mange omstændigheder og faktorer at forholde sig til. Det værende både når det drejer sig om nationale forhold, samt relationer der rækker ud over de nationale grænser. Individet må bearbejde disse mangfoldige inputs, og samtidig påvirker disse individets identitet og holdninger til de forskellige niveauer.

For at kunne agere i en verden, der er opbygget så komplekst som her beskrevet, er det vigtigt for individet, at andre handler regelmæssigt og forventeligt (Svendsen & Svendsen 2006). I den forbindelse er en af de mekanismer, der kan reducere kompleksitet, forskellige afskygninger af tillid. Sociologen Niklas Luhmann beskriver, hvordan tilliden tillader individer at agere uden konstant at skulle forholde sig til samtlige mulige udfald i en given situation (Luhmann 1999). Dermed spiller tillid en central rolle i mange aspekter af hverdagslivet, både ift. andre individer og til samfundets institutioner. Når det drejer sig om politiske institutioner, hvor ansvaret for samfundet i høj grad overgives til folkevalgte repræsentanter og institutionens struktur, er tillid essentiel for opretholdelse af institutionen og dens tilslutning.

⁴ Selv om der i Danmark og Europa har været en bevidsthed om andre europæiske nationer, længe før globalisering bliver nævnt, er en sådan bevidsthed blevet intensiveret, og den er i højere grad blevet global og uafhængig af afstande, idet information og interaktion har løsrevet sig fra fysisk afstand (Dicken 2007).

Vores valg af EU, som den institution vi undersøger individets forhold til skyldes, at EU har en stor indflydelse på de danske forhold og samarbejdet landene imellem, og samtidig har direkte indflydelse og konsekvenser for dansk politik og lovgivning.

I vores fokus på EU, som en institution, der både er en aktør i danske, europæiske og internationale relationer, ser vi tilliden som et vigtigt aspekt af, hvordan individet forholder sig til denne institution og dens elementer. Da EU er en højt kompleks struktur, forventer vi, at individets tillid er en aktiv del i forsøget på at reducere og overskue netop denne kompleksitet.

EU er ydermere et politisk fællesskab, som det enkelte individ har mulighed for at påvirke gennem de folkevalgte medlemmer af Europaparlamentet. Seneste valg til dette i Danmark var den 7. juni 2009, hvilket bringer spørgsmål og holdninger til et europæisk fællesskab frem til at være et centralt emne i foråret 2009, netop fordi individerne i Danmark må forholde sig til det i forbindelse med valget. Dermed kommer individets forhold til EU også til at omhandle konkret personlig politisk stillingtagen og deltagelse.

Når det gælder individets politiske stillingtagen, er vi fuldt ud opmærksomme på, at dette langt fra udelukkende handler om tillid. Andre elementer som interesse og identifikation er aspekter, som i høj grad også påvirker individets politiske holdninger og engagement. Når vores fokus ikke primært er på disse aspekter, begrundes vi dels dette med de empiriske og kvantitative undersøgelser, vi finder omhandlende EU, hvor tillid til institutionen udgør en væsentlig del. Dermed finder vi det interessant og relevant at undersøge dette element i et mere dybdegående perspektiv. Det udelukkes dog ikke, at interesse og identifikation er centrale begreber inden for politisk identitet, og vi ser at disse indvirker på tillid til institutioner, f.eks. EU.

Vi skitserer nu kort EU's historie for at underbygge forståelsen af det politiske fællesskab, som danskerne bl.a. må forholde sig til i forbindelse med Europaparlamentsvalget, men også som generel medborger i en dansk og europæisk sammenhæng.

Historisk rids af EU

Første skridt i etableringen af Den Europæiske Union, EU, blev indledt i 1952 med Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab med formålet at skabe større afhængighed og samhørighed mellem landene i Centraleuropa, og dermed undgå konflikter. Oprindeligt indgik seks lande i dette samarbejde, Frankrig, Belgien, Nederlandene, Luxembourg, Vesttyskland og Italien. Senere i 1950'erne blev

samarbejdet udvidet til at indeholde et økonomisk fællesskab og marked for Europa, EØF, dog med en vis protektionistisk karakter med ophævelse af interne toldbarrierer, samt det europæiske atomenergifællesskab, Euratom. Samarbejdet blev herefter benævnt EF, De Europæiske Fællesskaber (Folketingets EU-oplysning 2004; Amdam m.fl. 2001). Samarbejdets formål skal ses i et efterkrigstidsperspektiv, hvor Europas splittelse under 2. Verdenskrig stadig var tæt på, og den kolde krig i høj grad var en afgørende tilstedeværende faktor. EU består af 27 medlemslande anno 2009.

Det ses i både traktaten om Den Europæiske Union og traktaten om Det Europæiske Fællesskab, at formålet med samarbejdet hovedsageligt drejer sig om at sikre en økonomisk udvikling og fremme markedsforholdene. Samtidig fremhæves sociale fremskridt, beskyttelse af borgernes rettigheder, miljøbeskyttelse, samt fremme af samhørighed og solidaritet mellem medlemsstaterne som vigtige punkter for samarbejdet (Folketingets EU-oplysning 2004). Der er altså umiddelbart både et økonomisk og socialt formål med EU.

Billedet af EU viser umiddelbart en organisation, der sigter på at beskytte medlemslandene og fremme disses interesser, især ud fra en liberalisering af handel og økonomiske transaktioner landene imellem. Samtidig giver det et indtryk af et fællesskab, som prøver at fremstå som en samlet enhed overfor resten af Europa og Verden, ved at fremhæve de fordele, der kan være ved at have tillid til og indgå i et sådant samarbejde, samt yderligere at kunne beskytte mod udefrakommende trusler.

Efter dette generelle billede af EU opridses kort danskernes medlemskab af og historie i EU.

Danmarks historie i EU

Danmark blev medlem af EF i 1973 efter en folkeafstemning i 1972, hvor 63,4 % stemte ja til medlemskab.⁵ I forbindelse med folkeafstemningen blev det, der ellers tilsyneladende havde været et enigt Folketing om tilslutning til EU, med undtagelse af Socialistisk Folkeparti (SF), som var EU-kritiske, afløst af et mere broget billede, hvor Folketingets medlemmer erklærede sig uenige inden for partierne. EU-skeptikere dukkede dermed op uafhængigt af partitilhørsforhold, og

⁵ Valgdeltagelsen var dengang 90,1 %, hvilket er den højeste i en dansk folkeafstemning om EU på noget tidspunkt (Folketingets EU-oplysning 2004).

ligeledes var befolkningen med forskellige begrundelser splittet i spørgsmålet på tværs af samfundslag og tilknytning (Folketingets EU-oplysning 2004; Rasmussen 2002).

På trods af et betydeligt flertal ved afstemningen var det altså ikke et enigt Danmark, som stemte nationen ind i EU. Tværtimod fremstod der et billede af en befolkning, som var splittet i holdningen til et europæisk samarbejde på tværs af partier, ideologier, sociale statusser, m.v. Argumenterne mod EU er dermed tilsyneladende ikke entydige eller enkle, men er hovedsageligt funderet på individuelle og personlige anliggender. Et fænomen, der formentligt stadig gør sig gældende for danskernes stillingtagen til EU.

En af de grundlæggende traktater, EU bygger på, er Maastricht-traktaten med virkning fra 1993, også benævnt Traktaten om Den Europæiske Union. Ved en folkestemning i 1992 stemte danskerne nej til traktaten med 50,7 %. Efterfølgende fik Danmark forhandlet sig til en særaftale med fire nationale forbehold i traktaten, Edinburgh-afgørelsen,⁶ og denne blev stemt igennem i 1993 (Folketingets EU-oplysning 2004). Dette stiller danskerne som individer i en særlig position i EU, hvor de løbende må forholde sig, ikke alene til EU som institution og EU som essensen af en gruppe folkevalgte individer fra medlemslandene, men også til denne særstatus Danmark står i, som konsekvens af de fire forbehold.

Emne	Dato	Ja	Nej
Danmark i EF	2. oktober 1972	63,4 %	36,6 %
Den Europæiske Fælles Akt/EF-pakken	27. februar 1986	56,2 %	43,8 %
Maastricht-traktaten	2. juni 1992	49,3 %	50,7 %
Maastricht-traktaten + Edinburgh-afgørelsen	18. maj 1993	56,7 %	43,3 %
Amsterdam-traktaten	28. maj 1998	55,1 %	44,8 %
Euroen	28. september 2000	46,8 %	53,2 %

Tabel 1: Afstemninger om EU i Danmark (Fra Folketingets EU-oplysning 2004:95)

Tabel 1 giver et indblik i de folkeafstemninger, der har været i Danmark omkring EU. Selvom det ses, at tilslutningen om medlemskab i EF i 1972 var ganske positiv, ses det også, at der i senere afstemninger ikke har været samme klare opbakning til EU-spørgsmålene. Selv om der er blevet stemt ja til traktaterne, har det højst været med en ja-side på omkring 56 % af stemmerne. Det er altså et spørgsmål, hvor befolkningen tilsyneladende er meget delt, og der ikke kun er tale om et

⁶Forbeholdene indebærer, at Danmark ikke deltager i Unionsborgerskabet, Den Økonomiske og Monetære Union, fælles forsvar og retslige anliggender på overstatslig niveau (Folketingets EU-oplysning 2004)

lille mindretal, som forholder sig skeptisk. Paradoksalt nok er det ikke det billede, man får, når man ser på de danske politiske partiers holdninger til EU, hvor størstedelen af partierne er relativt positive overfor EU, og det hovedsageligt er yderpartierne i dansk politik, Enhedslisten (EL) og Dansk Folkeparti (DF), der stiller sig skeptiske. Denne uoverensstemmelse mellem befolkningen og de folkevalgte repræsentanter påviser, at danskernes forhold til EU formentlig ikke kun drejer sig om politiske overvejelser, men også involverer andre perspektiver, f.eks. nationalistiske og følelsesmæssige identifikationer (Gundelach 2001; Jenkins 2008), altså en selvforståelse i et nationalt perspektiv.

Samlet set illustrerer dette, at en del af danskerne har haft en fortsat skepsis til EU gennem 1990'erne, især når det drejer sig om yderligere afgivelse af national selvbestemmelse og suverænitæt. Vi går nu nærmere ind i, hvordan såvel danskerne, som andre europæiske medborgere forholder sig til EU nu.

Danskerne og EU

I det følgende inddrages resultater fra en række undersøgelser, der i den seneste årrække har undersøgt danskernes holdninger til EU og Danmarks position i EU. Fokus er i første omgang på danskernes syn på EU og desuden på, hvor tillidsvækkende en institution EU er, og hvilke beslutningsområder danskerne vil overlade til EU.

Danskernes holdninger til EU er blevet undersøgt i mange omgange. For vores problemstilling er det vigtigst at se på de mere nylige undersøgelser, som forholder sig til individernes holdninger og stillingtagen, som den er nu og under de forhold, der gør sig gældende pt. Dette drejer sig især om EU's udformning og karakter på nuværende tidspunkt, men også om generelle internationale forhold. Det vil sige vi har en antagelse om, at begivenheder som eksempelvis den verdensomspændende finanskrisen kan have en indflydelse på, hvordan individet forholder sig til transnationalt samarbejde.

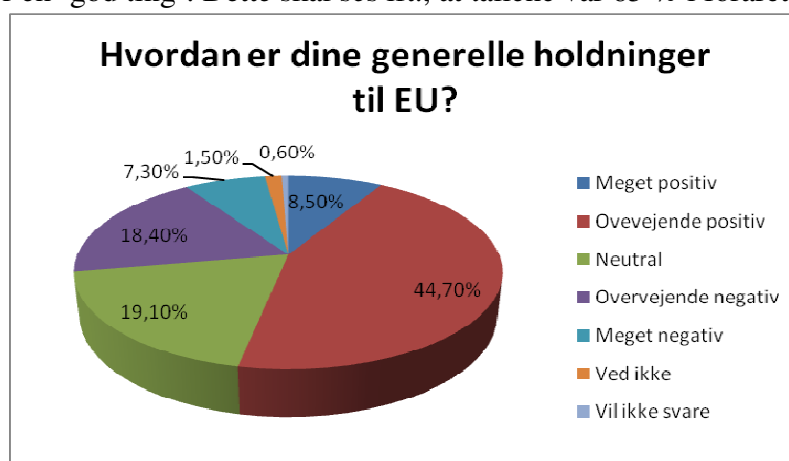
Undersøgelserne, som behandler individernes holdning og tillid til bl.a. EU, er især de halvårslige Eurobarometer-surveys, International Social Survey Program (ISSP), European Social Survey (ESS), og European Values Survey/World Values Survey (EVS/WVS)⁷. Disse surveys har, ud over

⁷ EVS/WVS inddrages der dog ingen dataeksempler fra, idet den sidste runde offentliggjorte surveys i Danmark stammer fra 1999.

at de belyser danskernes holdninger, også den egenskab, at de indeholder data fra andre europæiske lande, så der dermed kan sammenholdes med eksempelvis europæiske gennemsnitsholdninger. Dette gør det muligt at bedømme, hvorvidt danskernes holdninger er markant anderledes end resten af Europas. Samtidig er undersøgelserne udført med repræsentative stikprøver.

Danskerne bliver i flere Eurobarometer-undersøgelser fra EU-kommissionen udråbt til at være et af de mest begejstrede folkefærd i deres holdninger til EU. I efteråret 2008 siger 64 % af danskerne, at medlemskabet af EU i almindelighed er en 'god ting'. Dette skal ses ift., at tallene var 65 % i foråret 2008 og 60 % i efteråret 2006.

Denne forholdsvis positive holdning til EU fra danskerne, ses også i ISSP-undersøgelsen, figur 2, hvor 53,2 % (44,7 % + 8,5 %) har en positiv holdning overfor EU mod 25,7 % (18,4 % + 7,3 %) som har en negativ holdning, og 19,1 % som er neutrale til spørgsmålet.

Figur 2: Generelle holdninger til EU (ISSP:v242)

Gennem de seneste år mener godt $\frac{3}{4}$ af danskerne, at Danmark har fået stort udbytte ud af at være med i EU, og på stort set alle parametre er danskerne et af de mest begejstrede folkefærd i Europa ift. EU. Generelt for EU-kommissionens undersøgelser viser det sig, at det særligt er unge mennesker med en længerevarende uddannelse, som er begejstrede for EU, og yderligere er mænd mere EU-positive end kvinder (Nygård 2008; Daugaard 2006). Når det drejer sig om EU, har køn og alder som baggrundsvARIABLE en effekt, selv om de ikke har det for den generelle tillid.

Danskerne og europæerne føler særligt, at EU repræsenterer tre primærområder: menneskerettigheder, demokrati og fred. Danskerne lægger særligt vægt på menneskerettigheds- og demokrati aspektet som værdier i EU, med henholdsvis 49 % og 43 %, der nævner disse værdier, mod et europæisk gennemsnit⁸ på henholdsvis 38 % og 38 %.

36 % af europæerne vurderer fred som en central værdi i EU, mens 33 % af danskerne mener, EU repræsenterer denne værdi, jf. bilag 1, figur 1 (Daugaard 2006:39).

⁸ I det følgende omtales europæerne generelt som gruppe, disse er baseret på gennemsnitsholdninger for befolkningerne i EU 25 og EU 27 medlemslande i henholdsvis 2006 og 2008.

I forhold til EU vurderer danskerne i 2006, at det Indre Markeds effekt har været overvejende positiv for de danske virksomheders konkurrenceevne, og de forholder sig på dette punkt blandt de mest positive af EU's (daværende) 25 medlemslande. Generelt vurderer danskerne, at den danske økonomiske situation er rigtig god, dog med en faldende tendens indenfor de seneste par år. Danskernes syn på økonomien er dog betydelig mere positiv end for gennemsnittet af de europæiske lande i 2008, jf. bilag 1, figur 2 (Daugaard 2006; Nygård 2008). Danskerne ser i høj grad fordele i EU-samarbejdet, både i gode og dårligere tider, om end der stadig kan spores skeptiske tendenser. Spørgsmålet er måske i højere grad, hvordan danskerne opfatter fordelingen i EU's fokus på økonomisk fremgang og evne til varetagelse af sociale forhold.

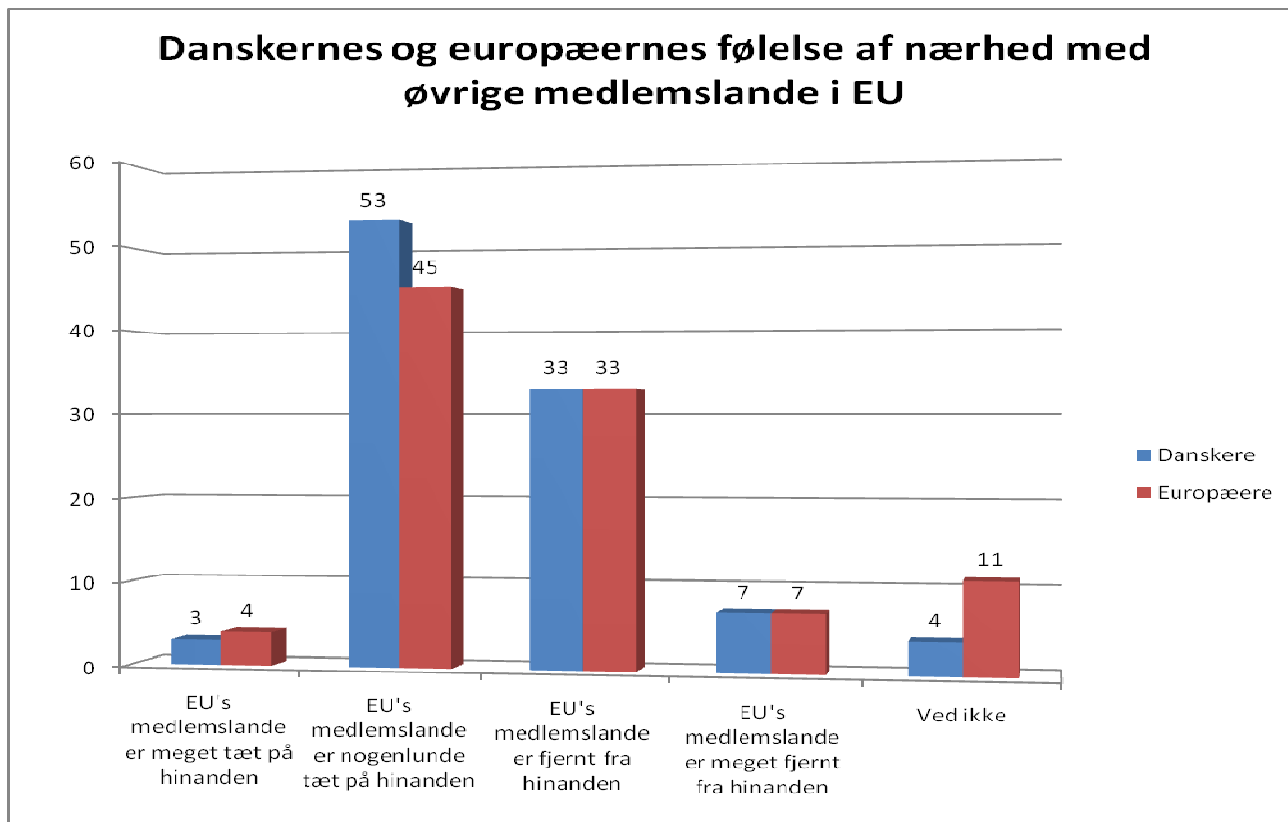
Eurobarometrene viser, at danskernes overordnede holdning til, hvor EU hovedsagelig skal koncentrere sit fokus, er indenfor beskyttelse af miljø, fred og sikkerhed, samt at bekæmpe terror og fattigdom. Især fokuset på miljø er stigende. Både danskerne og de øvrige europæere mener, at det mest centrale punkt for, hvorledes EU's økonomiske udvikling kan sikres fremtidigt, er gennem en indsats indenfor forskning og uddannelse. Dertil vurderer danskerne og europæerne, at en øget indsats indenfor effektiv energi er en central faktor for udviklingen og opretholdelsen af den europæiske økonomi (Daugaard 2006:38ff).

Barometerundersøgelserne viser, at danskerne finder en fordel i EU-medlemskab og kollektivt samarbejde ift. perspektiver som kampen mod terrorisme, forskning og miljø. Danskerne ønsker dog, at politiske områder såsom sundhedsvæsenet, uddannelsessystemet og skatte- og pensionsområdet skal behandles på nationalt niveau. Danskerne ønsker dermed ikke alle politiske områder behandlet i EU-regi, og danskerne er ifølge undersøgelserne blandt de mest skeptiske medlemslande i EU, når det handler om en fælles politisk union (Daugaard 2006).

Der ser umiddelbart ud til at være en opfattelse af, at EU's rolle bør være som en beskyttende institution, der kan tilbyde medlemslandene sikkerhed inden for en række områder. Det lader ikke til, at danskerne stoler på, at EU kan varetage de mere socialpolitiske områder i Danmark, men at EU's nytte i høj grad er på felter, som i forvejen overskrider de nationale grænser.

Holdningsmæssigt er det interessant at se, at danskerne og europæerne generelt hverken føler sig 'meget tæt' på hinanden eller 'meget fjernt' fra hinanden landene imellem, når det kommer til

forskelle i værdier og holdninger mellem medlemslandenes indbyggere. Figur 3 viser således, at der er 53 %, af danskerne og 45 % af europæerne, der mener, at de er nogenlunde tæt på hinanden, mens 33 % af både danskerne og europæerne mener, at EU's medlemslande er fjernt fra hinanden (Daugaard 2006:40).

Figur 3: Danskernes og europæernes følelse af nærhed med de øvrige EU medlemslande.

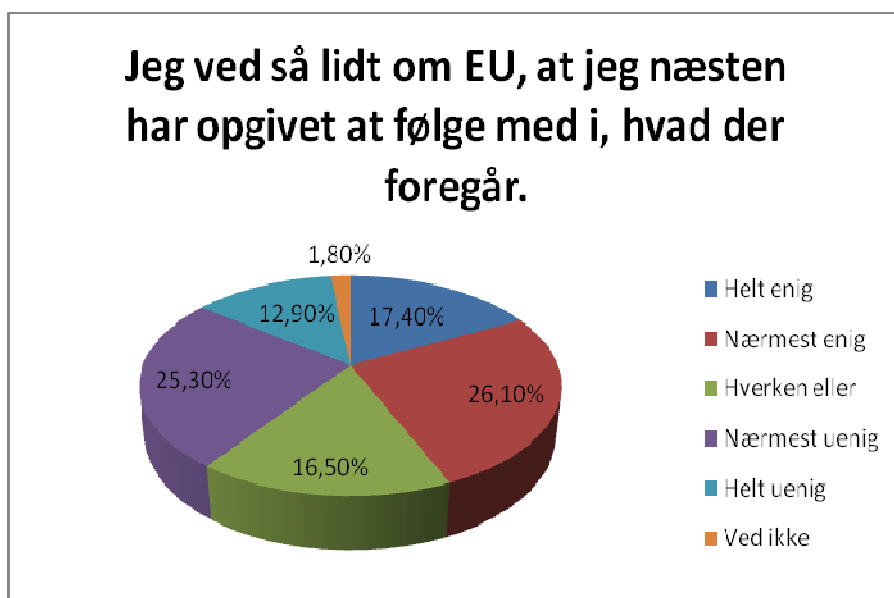
I relation hertil spørger ISSP-undersøgelsen danskerne til, om de kan erklære sig enige i, at de føler sig lige så meget som europæer, som de føler sig som dansker. Hertil erklærer 29,9 % sig 'helt enig' eller 'nærmest enig', mens 56,7 % svarer 'nærmest uenig' eller 'helt uenig' (ISSP 2003:v196).

80 % af danskerne føler i efteråret 2007, at Danmarks stemme tæller i EU, hvorimod kun 58 % føler at deres egen stemme tæller i EU. Diskrepansen mellem disse to holdninger kan illustrere en vis afstand fra det enkelte individ til EU-beslutningstagningen, hvorimod individet føler, at nationen som aktør i højere grad har noget at sige. Hvorvidt dette også er en indikation af, om individet føler, at Danmarks politik i EU-sammenhæng ikke følger deres egen personlige holdning, er svært at konkludere. Der er dog alligevel sket en stigning i danskernes følelse af at blive hørt i EU, idet kun 50 % af danskerne i efteråret 2006 følte deres stemme tæller i EU. En andel på 58 % af

befolkningen er dog også en høj score, når det tages i betragtning, at gennemsnittet for de 27 lande i Europa er 30 % (Daugaard 2006, Damkjær 2007).

Danskernes samlede holdning til, hvor godt de forstår og føler sig engagerede i EU-anliggender, er generelt højere end for de øvrige europæiske lande. I 2007 er der 46 % af danskerne, der erklærer sig enige i, at de forstår, hvordan EU fungerer mod 40 % af europæerne, jf. bilag 1, figur 3.⁹ I forhold til at føle sig meget engagerede i europæiske anliggender er der 25 % af danskerne, som erklærer sig enige heri, sammenlignet med de øvrige europæiske lande, hvor der kun er 20 % der føler sig enige heri (Damkjær 2007; Daugaard 2006: 35).

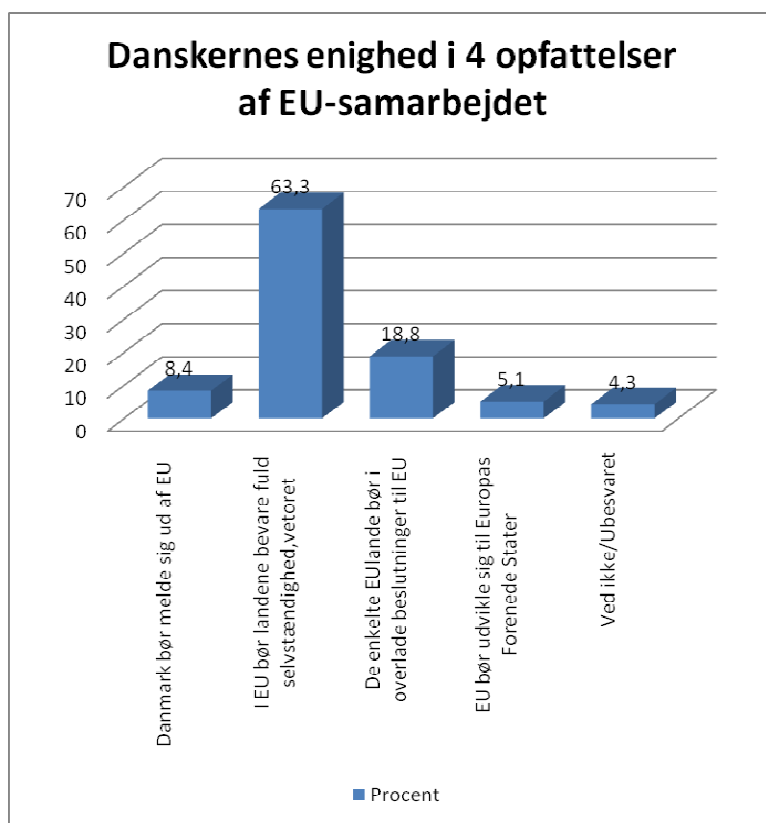
Faktoren omkring, hvor godt danskerne forstår EU, er interessant, hvis man tager denne faktor ift. et lignende undersøgelses-spørgsmål foretaget af ISSP i valgundersøgelsen for Danmark 2005, hvor det viser sig, at 43,5 % af danskerne erklærer sig 'helt enig' eller 'nærmest enig' i udsagnet ” *Jeg ved så lidt om EU, at jeg næsten har*

Figur 4: Danskernes følelse af at kunne følge med i EU-politik.

opgivet at følge med i, hvad der foregår” (ISSP 2003:v234). Som figur 4 viser, er der ved dette udsagn 16,5 % af danskerne, der stiller sig i 'hverken/eller', 38,2 % af danskerne stiller sig her 'nærmest uenig' eller 'helt uenig', kun 1,8 % svarer 'ved ikke'. Dette er interessant, da det viser en klar polarisering af holdningerne og forståelsen af EU.

⁹ For begge grupper er der en faldende tendens ift. i 2006, hvor tallene var henholdsvis 50 % og 43 %.

Figur 5: Opfattelser af EU-samarbejdet (ISSP:v245).

ISSP undersøgelsen viser samme billede af danskerne som Eurobarometer-undersøgelsen, altså et generelt positivt billede af danskerne overfor EU og EU-samarbejdet. Ved nærmere spørgen ind til, hvordan danskerne opfatter EU-samarbejdet, viser der sig ved ISSP undersøgelsen en klar tendens med 63,3 % tilslutning til, at landene i EU bør bevare fuld selvstændighed, vetoet, som illustreret ved figur 5. Kun 18,8 % mener, at de enkelte EU-lande bør overlade beslutninger til EU (ISSP 2003: v242;v245).

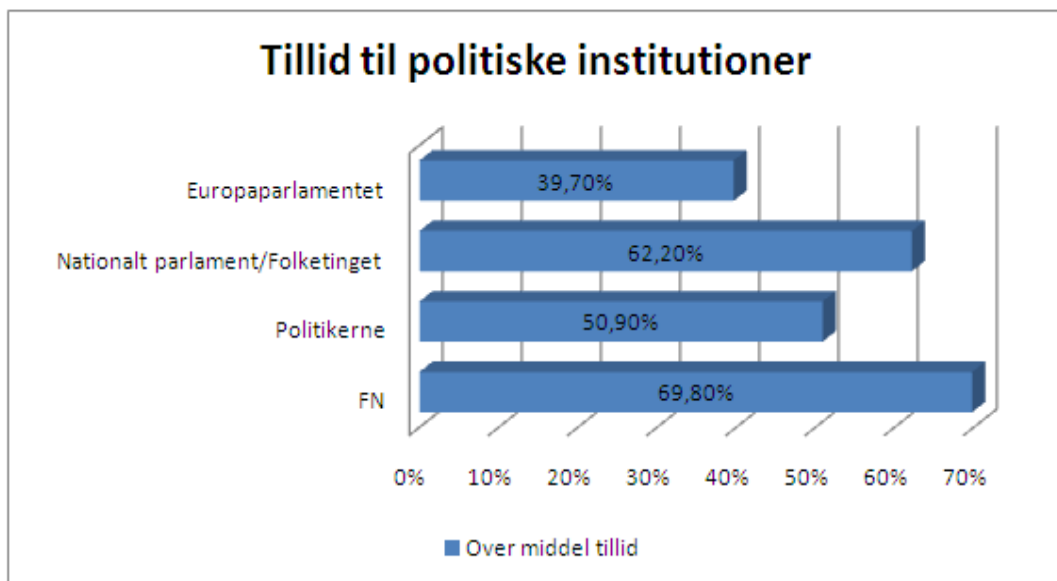
Der tegner sig dermed ikke et klart billede af en enten positiv eller negativ opfattelse af EU, hverken for danskerne eller den øvrige europæiske befolkning.

Tillidens udfoldelse

Generelt er danskerne et meget tillidsfuldt folkefærd, også sammenlignet med andre europæiske nationaliteter. ESS viser, at næsten $\frac{3}{4}$ af danskerne har en forholdsvis tillidsfuld tilgang til andre mennesker (ESS 2002).¹⁰ Et centralt element i forbindelse med danskernes holdninger og forhold til EU er tillid, hvor det er interessant at se, at 75 % af danskerne er tilbøjelige til at have tillid til det danske Folketing, mens kun 60 % er tilbøjelig til at have tillid til den danske regering. Dertil er der 60 % af danskerne, der har tillid til Europaparlamentet. Det er interessant at se, at danskernes tillid til EU er større end deres tillid til de politiske partier, hvor 54 % giver udtryk for at have tillid til disse (Nygård 2008). Der er sket en stigning i andelen af tillidsfulde danskere siden 2006, hvor kun 50 % svarede, at de havde tillid til denne institution. Det er dog ikke kun indenfor tillid til EU denne

¹⁰ Når det gælder generel tillid lader det endvidere til, at der ikke er nævneværdig forskel på køn og aldersgrupper, men at det især er uddannelse, der har en statistisk positiv indflydelse på tilliden.

tendens er gældende, men også ift. de andre variable (Daugaard 2006:15; Nygård 2008). I forhold

Figur 6: Danskernes tillid til forskellige politiske institutioner (ESS 2002).

til de nyere tal fra Eurobarometerundersøgelserne, viser ESS samme tendenser, som illustreret ved figur 6¹¹. Generelt har danskerne større tillid til de nationale politiske institutioner end til EU.

EU's politiske nutid

Det europæiske samarbejde lader ud fra EU's intentioner til at blive mere intensiveret i fremtiden. Der er et ønske om at øge samarbejdet, også ved at udvide EU geografisk og inddrage lande, som, hvis de opfylder EU's optagelseskrav, kan deltage i unionssamarbejdet.

Iblandt EU's arbejde mod videre udvikling er arbejdet med den nye Forfatningstraktat. Opbakningen fra medlemslandenes befolkning har dog ikke været entydigt positiv. Frankrig og Holland stemte i foråret 2005 nej til den nye samlede Forfatningstraktat for EU, hvorefter Irland i 2008 stemte nej til en revideret udgave, Lissabon-traktaten. Samtidig forholder Polen og Tjekkiet sig afventende. Indtil videre er Nice-traktaten derfor fortsat gældende (Folketingets EU-oplysning 2009).

Disse forhold vidner om, at der i EU er en ulmende skepsis i forhold til en udvidelse af samarbejdet i EU og til visse karakteristika og forhold ved EU, og den vej unionen bevæger sig ad på nuværende tidspunkt.

¹¹ Svarkategorierne for ESS-spørgsmålet er delt fra 1- 10, vi har kategoriseret værdierne 1-5 som en under middel tillid, og 6-10 som udtryk for en over middel grad af tillid.

Det skal dog fremhæves, at selv om der viser sig en vis skepsis i befolkningen, er der dog stadig en stor del af befolkningen, som er overvejende positiv overfor EU-samarbejdet. Mange af de gennemgaaede undersøgelser viser, at den positive side i mange tilfælde er lige så stor eller større end den skeptiske. Noget af det, der fremhæves som gevinster ved vedvarende eller øget EU-samarbejde og Lissabon-traktaten, er en øget demokratisering og effektivitet ift. at håndtere globale udfordringer (EUROPA). Især sidstnævnte kan få stor betydning i en transnational sammenhæng, idet problemer som forurening geografisk overskrider nationale grænser.

Danmarks position i EU er, som kort redegjort for, speciel, idet vi som det eneste medlemsland har fire forbehold overfor samarbejdet. Regeringen (Venstre, V, og Konservative, K) ønsker at afskaffe forbeholdene, idet de anser dem som skadelige for Danmarks interesser, men forbeholdene kan kun ændres eller fjernes efter en folkeafstemning (Folketingets EU-Oplysning).¹²

EU er dermed ikke en uforanderlig enhed, men en institution i fortsat udvikling. Det interessante ved den danske befolknings holdninger til EU er ikke nødvendigvis, at de er negative, men, som førnævnte undersøgelser viser, at de i høj grad er polariserede hen over befolkningen, og at holdningerne til EU's fremtidige udvikling er splittede.

Følgende afsnit opsummerer den position, vi ser, at Danmark og ikke mindst danskerne, befinder sig i nu.

Det danske ståsted

Markante dele af befolkningerne i EU stiller sig tvivlende overfor det europæiske projekt, heriblandt som skitseret også den danske befolkning i et vist omfang. Men hvordan forholder individerne sig til det europæiske fællesskab, og hvordan begriber individerne den omfangsrige institution, som EU er, og hertil hvordan opfatter individerne EU ift. en dansk national kontekst?

Vi har konstateret en skepsis mod EU, og undrer os over, hvorvidt denne skepsis hænger sammen med en manglende tillid til eller frygt for, om et stort system kan forvalte Danmarks interesser i en tilstrækkelig grad, eller om der er en frygt for at forsvinde i mængden.

¹² Flere øvrige partier i Folketinget ønsker også forbeholdene afskaffet, herunder Socialdemokratiet (S), Radikale Venstre (R), og Liberal Alliance (LA). SF, EL og DF ønsker dog fortsat opretholdelse af forbeholdene (Socialdemokraterne 2009; Radikale 2009; Liberal Alliance 2009; SF 2009; Enhedslisten 2009; Dansk Folkeparti 2009).

I samme omgang må det drages frem, at EU's formål fra starten foruden økonomisk fremgang var solidaritet og samhørighed mellem medlemslandene. Solidaritet må i høj grad også afhænge af en tillid til individer i andre lande i betragtning af, at en givet solidaritet indebærer en forventning om gensidighed. Endvidere afhænger både solidaritet og tillid af, at der er en vis identifikation mellem individerne, som igen er afhængig af, hvordan individet ser sin egen identitet ift. denne 'nationalt fremmede ukendte' anden (Jenkins 2008).

Vi står altså i et spændingsfelt mellem en national og en tværnational kontekst, hvor individet befinder sig i centrum af dette felt. Tillid må forventes at være en central forudsætning for at navigere i en sådan kontekst, spørgsmålet er, hvor det enkelte individ placerer denne tillid, hvad den baseres på, og i hvor høj grad den tildeles nationale og europæiske institutioner.

Tilsammen leder forholdene i EU, hvordan danskerne hidtil har forholdt sig til et europæisk samarbejde, og hvordan danskerne forholder sig til den Europæiske Union anno 2009, os frem til en problemstilling, som har individet i fokus, men det er et individ, som i høj grad befinder sig i et senmoderne net af strømninger og påvirkninger fra utallige kanter. Det net, vi ønsker at udforske nærmere, er det europæiske, og herunder, hvordan dette udfolder sig omkring individet, som stadig befinder sig i en national (og global) kontekst.

Problemstilling

Problemformuleringen lyder således:

Hvordan er individets tillid til den Europæiske Union (EU), og hvordan hænger tillid sammen med individets politiske identitet og nationale selvforståelse?

Der indgår tre centrale begreber i problemstillingen. Tillid er det bærende element i undersøgelsen, og vi belyser aspekter af denne med kvantitative data i problemformuleringen. Herudover afgrænses den til først og fremmest at handle om institutionel tillid¹³ til EU, og for at give et nuanceret billede af denne, sættes den i forhold til den nationale (politiske) institutionelle tillid.

¹³ Begrebet institutionel tillid stammer bl.a. fra Svendsen & Svendsens opdeling af tillid, samt Fukuyamas teori om tillid og institutioner. Begrebet belyses nærmere i vores teoriafsnit.

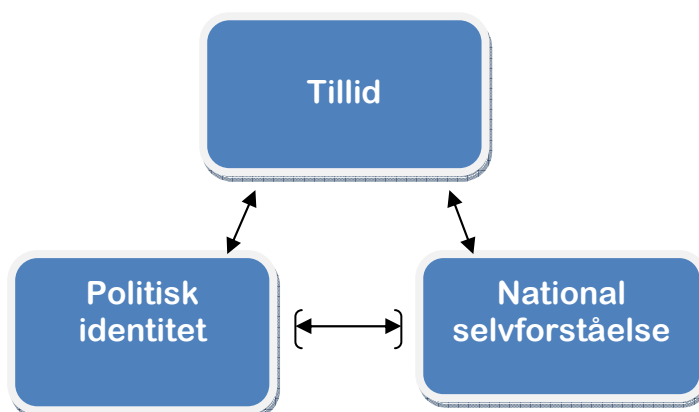
Andet begreb, vi inddrager, er den politiske identitet. Denne ser vi hænger sammen med tilliden på den måde, at ideologisk/partimæssigt standpunkt kan påvirke tilliden. Derudover udgøres den politiske identitet af adskillige elementer, såsom refleksioner over, engagement og deltagelse i politiske institutioner, som endvidere hænger sammen med institutionel tillid. Igen inddrages det nationale niveau til at sammenholde med politisk identitet ift. EU.

Sidste begreb, der indgår i problemstillingen, er den nationale selvforståelse. Denne definerer vi som individets opfattelse af sig selv som dansker i forhold til EU og andre nationer, og forståelsen af Danmarks egne forhold og position i en større kontekst. Den indeholder dermed både en nationalidentitet, muligheden for andre tilhørsforhold, samt med vores optik disse identifikationer set i et EU-perspektiv. Vi ser den nationale selvforståelse som en dimension, der hænger sammen med tilliden til EU, idet holdning og tilhørsforhold til Danmark kan påvirke, hvorvidt man har et positivt syn på EU, og dermed også individets tillid til EU. Omvendt kan forholdet og tilliden til EU også have betydning for individets syn på Danmarks politiske rolle i en europæisk kontekst.

Herudover ser vi også et forhold mellem national selvforståelse og politisk identitet, som dog er svært at afdække fuldstændigt, derfor holder vi analysen af dette forhold på et minimum, også ud fra det rationale, at det er sammenhængen med tilliden til EU, som prioriteres.¹⁴

De overordnede relationer mellem tillid, politisk identitet og national selvforståelse skitseres ved figur 7.

Problemstillingen indeholder to led, henholdsvis en overordnet beskrivende omkring individets tillid til EU, og en mere forklarende del om sammenhængen mellem dele af individets identitet og hele EU-konteksten. De to led er ikke adskilte, men tillid, som indgår i første led, er også i fokus i andet led, idet det her drejer sig om sammenhængen mellem begreberne

Figur 7: Relationer mellem problemstillingens nøglebegreber

¹⁴ Vores orientering ift. det politiske system og institution, kan siges at være hovedsageligt ud fra et vertikalt medborgerskabs perspektiv, idet vores fokus er på individernes politiske tillid, medborgerens rolle i kraft af politisk identitet og på deres tilslutning og orientering til politik og kollektive politiske identifikationer (Andersen 2004).

national selvforståelse og politisk identitet, og tilliden til EU. Den institutionelle tillid til EU er hermed vores primære fokusområde, og de andre dimensioner skal være med til at illustrere, afdække og forklare tilliden.¹⁵

¹⁵ Vi har ingen formodning om at disse to dimensioner er udtømmende ift. at afdække den institutionelle tillid, vores fokus er en konsekvens af vores afgrænsning, hvor vi ser disse to som nogle af de vigtigste elementer.

Projektdesign

Efter således at have redegjort for vores problemformulering, følger her en oversigt over specialets struktur.

Vi redegør følgende for teoretiske tematikker i kapitel 2. Disse er teoretiske begreber som udspringer af problemstillingen. De teoretiske tematikker er et redskab for såvel operationaliseringen, som en analytisk ramme for besvarelse af problemstillingen. I kapitel 3 følger vores metodiske overvejelser og redegørelse for de praktiske metodiske elementer i udførelsen af undersøgelsen. Indledningsvist i kapitlet redegøres for vores videnskabsteoretiske position, hvorefter den praktiske metode følger, samt en diskussion af validitet og realibilitet. Afslutningsvist operationaliseres begreberne på baggrund af teorien og de metodiske valg. Disse operationaliseres til relevante dimensioner af vores begreber, der udmunder i en spørgeguide.

Indledningsvist i analysen, kapitel 4, præsenterer vi kort vores interviewpersoner i et persongalleri for at give et overblik over alder og politisk tilhørsforhold, og herunder opstilles overordnede grupper baseret på information og generelle politiske interesse.

Analysen er opdelt i tre underkapitler omhandlende henholdsvis tillid, politisk identitet og national selvforståelse. I hver del belyser og analyserer vi problemstillingens begreber, samt relationer mellem begreberne.

Opfølgende samler vi i konklusionen, kapitel 5, resultaterne fra analysen, og perspektiverer til yderligere diskussioner og metodiske dimensioner.

Kapitel 2

**Teoretiske
tematikker**

Teoretiske tematikker

Vi uddyber i det følgende de centrale teoretiske tematikker, vi opererer med i problemstillingen. Disse tematikker er en yderligere definition af begrebet tillid og en introduktion til et udvalg af identitetsformer, herunder politisk identitet, nationalidentitet og andre kollektive identiteter. Disse teoretiske redegørelser anvendes efterfølgende i vores operationalisering i forbindelse med udarbejdelsen af en spørgeguide.

Tillid

Vi ser tillid som central for individets manøvrering i samfundet og samfundets opretholdelse, især i et stigende globaliseret verdenssamfund. I en redegørelse for tillidsbegrebet definerer vi indledningsvist tillid, og dertil redegøres nærmere for institutionel tillid og mistillid.

Tillid er en elementær tilstand for mennesket. Uden en tillid til sig selv og en tillid til omverdenen vil der herske kaos, og en genstandsløs angst for alt vil kunne lamme al handling. Tilliden er ifølge Luhmann et essentielt fundamentet for hele samfundets virke.

”Tillid er ikke verdens eneste fundament; men en verdensforestilling, der er meget kompleks og alligevel struktureret, kan ikke konstitueres uden et temmelig komplekst samfund, og dette ikke uden tillid” (Luhmann 1999:159).

Luhmann ser således tilliden i et overordnet samfundsmæssigt perspektiv, hvor tilliden konstituerer samfundet, men tilliden opererer på alle samfundets niveauer. Fra enkeltindividet, der bruger tilliden i sin selvfremstilling ved at se sin selvfremstilling gennem andres øjne og gøre den tillidsvækkende for andre, til det institutionelt organiserede niveau, hvor tilliden bruges til at opretholde samfundets orden. Tilliden er i Luhmanns optik et socialt forhold, der er underlagt sine egne lovmæssigheder under påvirkning af såvel psykiske og sociale systemdannelser (Luhmann 1999).

Vi ser, at det for et begreb som tillid kan diskuteres, hvorvidt denne tilstand umiddelbart er biologisk betinget for individet eller samfundsskabt. Denne diskussion er dog ikke relevant ift. problemstillingen, idet tilliden uanset udgangspunktet er en proces, der løbende skal vedligeholdes, og hvor individet ofte må vælge at have tillid eller ej. Der må altså mere eller mindre aktivt vælges

at sætte tillid til andre mennesker og institutioner, for at samfundssystemerne kan fungere (O'Neill 2002:11ff).

Tilliden er i modsætning til fortroligheden ikke bagudskuende, men rettet mod fremtidige forhold. Det er en strategi, hvorved individet kan forholde sig til og omgå risikable informationer (Harste 2001:264; Luhmann 1999). Med at omgå risikable informationer menes, at tilliden kan betragtes som en strategi til at reducere komplekse situationer. Det kan være et spørgsmål om, at der vindes mere i situationen ved at udvise tillid end ved at vise mistillid, idet tilliden kan give kontingens (frem for anomi) i systemet. Idet tilliden gives, uden at der er garanti for, at objektet, der gives tillid, lever op til tilliden, kan det ske, at der sker misbrug af tilliden. Et sådan misbrug er i et længere perspektiv ødelæggende for tilliden, idet menneskets reaktion efterfølgende oftest vil være at tøve med at udvise tillid. Tilliden er dermed et forhold, der skal plejes og erhverves gennem konsistens, og ligeledes søges opretholdt for ikke at ende i mistillid (O'Neill 2002). Mistillid ser vi i dette perspektiv som modsætningen til tillid. Det er forventningen om, at folk ikke agerer som forventet, men i stedet handler ud fra uforudsigelige motivationer.

Anvendelse af tillid i praksis fordrer et tidsaspekt, et system af datid, nutid og fremtid, der giver erfaringer, oplevelser og forudsigelser. Det fordrer således en systemverden, der er relativ vedvarende, men åben for forandring (Luhmann 1999). Tillid indeholder en udveksling af informationer, men kan ikke reduceres til kun at indebære information (Fukuyama 1995).

Dermed kan tilliden siges at have i hvert fald tre essentielle funktioner i den sociale verden. Den gør sociale handlinger forudsigelige, den skaber en fornemmelse af sammenhørighed og fællesskab, og den giver en handlingsramme for personer til at kunne arbejde sammen (Luhmann 1999). For vores problemstilling ser vi især, at tilliden som skaber af samhørighed er vigtig for forholdet til EU, samtidig med, at den har betydning for, hvordan individet konkret har mulighed for at handle indenfor EU-rammerne.

Tillid og institutioner

Sociologen Francis Fukuyama ser, at institutioner i 21. århundrede generelt har opnået overensstemmelse, både politisk og økonomisk. Disse fremstår i høj grad nu som liberale og demokratiske institutioner, og ikke som ideologisk forskellige. Dette kan umiddelbart forventes at føre til større tillid på tværs af grænser, i og med tilliden lettere kan overføres mellem institutioner, men paradoksalt nok ser Fukuyama, at folk i stedet bliver mere bevidste om de kulturelle

forskelligheder, der skiller snarere end samler. Internationale forhold som eksempelvis politik skal derfor anskues i en kulturel ramme, og kulturers særpræg og funktionalitet må inddrages i en forståelse deraf (Fukuyama 1995:3ff). Dette er for os interessant i det lys, at EU er en institution, der netop kræver tillid over kulturelle skel.

Til forståelse af disse forhold for institutionerne, ser Fukuyama, at det fundamentalt handler for individer om at undgå en anomi i samfundet, og derfor indgår de i organiseringer, samt at hvert individ søger en anerkendelse fra andre individer. Disse motivationsgrunde betyder, at der er sket et skifte fra en militaristisk handlingsarena til en økonomisk handlingsarena, og at det er i denne arena, individerne navigerer i dagens samfund. Denne navigation handler om, at der til grund for de økonomiske handlingsmønstre ligger, at individerne befinder sig i en social verden, hvor normer, regler, moral og etik er de styrende handlingsmotiver. Den økonomiske handling, der er et grundlag for den moderne verden, er således ikke kun et spørgsmål om finansielt strategisk navigation, men er styret af yderligere kræfter i form af det, der betegnes som *social kapital* (Fukuyama 1995).¹⁶

I et sociologisk perspektiv optræder social kapital ofte i forbindelse med sociologen Pierre Bourdieu, hvor den sociale kapital opfattes mikroorienteret og defineres som en kapital eller en værdi, individet har i kraft af sine sociale netværk, og de grupper individet indgår i (Järvinen 2005:357).

En mere makroorienteret definition af social kapital bygger på sociologen Robert D. Putnam (1993), hvor den sociale kapital er en social organisering, karakteriseret af tillid, normer og netværk.¹⁷ Alle er karakteristika, der kan forbedre effektiviteten af samfundet gennem at skabe faciliteterne for koordineret handling (Putnam 1993:167; Hardin 2006:75; Svendsen & Svendsen 2006:37).

Vi går her ikke meget dybere ind i begrebet social kapital, men bruger måden, hvorpå tillid ses ift. denne, i det følgende.

Tilliden er ift. social kapital, udover en reduktion af kompleksitet, også en del af individets handlemuligheder i det sociale netværk. Vi tilslutter os den Putnamske forståelse af institutionel tillids rolle i samfundet, da denne for os er mest relevant ift. en institution som EU.

¹⁶ Social kapital kan således være et begreb til at forstå, bl.a. den danske velfærdsmodel. Den danske velfærdsmodel kan ikke alene begribes gennem økonomiske betragtninger, idet velfærdsstaten fungerer på trods af et meget højt skattetryk og et formentligt højt incitament til at snyde eller omgå systemet. Social kapital bygger på tillid og fællesskab (Svendsen & Svendsen 2006).

¹⁷ Fukuyama forstår begrebet social kapital ud fra en Putnamsk forståelse.

Under tillid som del af social kapital opererer politologen Gert T. Svendsen og antropologen Gunnar L. H. Svendsen med tre former for tillid: *generel tillid*, *konkret tillid* og *institutionel tillid* (Svendsen & Svendsen 2006:25).¹⁸ Den generelle tillid er den almenlydige tillid, et individ har til sine medmennesker, også folk de ikke kender, hvor den konkrete tillid er tillid til individer, man kender. Den institutionelle tillid er den tillid, et menneske har til institutioner så som retssystemer, politi, regering og administration, altså en tillid til, at disse institutioner yder deres bedste for den nationale og regionale beholdning af social kapital og tillid (Svendsen & Svendsen 2006). Vi afgrænser os herefter til hovedsageligt den institutionelle tillid, i og med vores fokus er en institution.

Institutionel tillid

Tillidsaspektet, navnlig den institutionelle tillid, er af afgørende betydning for nationers velfærd og konkurrenceevne. Det viser sig, at en høj grad af indlejret tillid er kendetegnende for lande med god økonomi og velfærd. I Danmark, og de andre nordiske lande, tales om 'Humblebi-effekten'; at velfærdsstaten og økonomien holdes oppe af bl.a. tilliden, på trods af en manglende økonomisk rationalitet til at betale en meget høj skattestats og opretholde statslige institutioner. Dermed får tilliden humlebien (økonomien) til at flyve på trods af eventuelle personlige incitamenter, der kan være til at udnytte systemet (Fukuyama 1995; Svendsen & Svendsen 2006).

I en af de hidtil største verdensomspændende undersøgelser af social kapital, SoCap fra 2005, viser det sig generelt, at Danmark ligger meget højt ift. andre lande, og mht. institutionel tillid ligger Danmark på førstepladsen med hele 84 % af den danske befolkning, der har tillid til de formelle institutionstyper¹⁹ (Svendsen & Svendsen 2006:92).²⁰

I dansk regi er det formentligt tre faktorer, der spiller en rolle i forbindelse med den stærke institutionelle tillid i Danmark. Disse er en høj kvalitet af institutionerne, kulturelle forhold og en ansigt-til-ansigts-kontakt institutioner og borgere imellem (Svendsen & Svendsen 2006). Kvaliteten af institutionerne er i Danmark høj i kraft af et velfungerende velfærdssystem med uddannelse, omfordeling og relativ lighed i befolkningen. En central forsker for institutionel tænkning i denne

¹⁸ Den generelle og konkrete tillid er oftest samlet under et begreb. Dette sociale/medmenneskelige perspektiv på tilliden går på engelsk under 'trust' (mens tilliden til samfundsinstitutioner kaldes 'confidence') (Levinsen 2004). Det er ligeledes den tillid, sociologen Anthony Giddens ser som 'fundamental tillid', (hvor institutionel tillid betegnes abstrakt tillid), og som i andre sammenhænge går under den samlede betegnelse partikulær tillid (Giddens 1996).

¹⁹ De formelle institutionstyper er domstole, politiet, embedsmænd og regeringen (Svendsen & Svendsen 2006:92, 214)

²⁰ Flere undersøgelser indikerer desuden, at der er en stærk korrelation mellem den gennemsnitlige generelle tillid og den gennemsnitlige institutionelle tillid i deltagerlandene (Levinsen 2004; Svendsen & Svendsen 2006:93).

forstand, er politologen Bo Rothstein. Han mener, at statslige institutioner, der er ukorrumperte, universelle og upartiske, og som er ansvarlige for implementeringen af love og politikker med henblik på øget velfærd og sikkerhed i et land, er lig med høj institutionel tillid (Rothstein 2003:172-184). Dette fordrer en kausalitet mellem institutionel kvalitet og institutionel tillid, og sætter ikke spørgsmålstegn ved, om kausaliteten går den anden vej, dvs. at høj institutionel tillid gør det muligt at opbygge velfungerende offentlige institutioner (Svendsen & Svendsen 2006). Luhmann ser, at tilliden er en faktor, der kan vinde det institutionelle system tid, og at tid er en vigtig faktor for at kunne opbygge mere komplekse systemstrukturer (Mortensen 2005:26).

Putnam finder, at tilliden bl.a. findes i ansigt-til-ansigts-kontakter, og hans betragtninger ift. disse er, at en social kapital, herunder institutionel tillid og social vækst, må findes i de personlige kontakter i frivillige organisationer og i mindre lokale samfund. Ansigt-til-ansigts-kontakten bliver således overførslen af den konkrete personlige tillid til en generel tillid til andre mennesker i samfundet (Svendsen & Svendsen 2006).

I en dansk kontekst er den sociale kapital bygget på den danske tradition for at indgå i frivillige organisationer og foreninger, bl.a. igennem engagement i lokale idrætsforeninger. Dette engagement i frivillige organisationer fungerer som mekanismer til opbygning af tillid og organiserede regler og normer, helt ude i de mindste landdistrikter, og er, og har været, en essentiel faktor for opbygningen og vedligeholdelsen af det danske tillidssamfund (Svendsen & Svendsen 2006; Christensen 2006). Vi ser således, at der er adskillige niveauer mellem individet og en institution som EU, som udgøres ved aktivitet i frivillige foreninger/organisationer m.v. (Andersen 2004), altså i det civile samfund.

Den institutionelle tillid har yderligere det aspekt, at positioner i institutionerne udgøres af individer. Det er derfor forventeligt, at et individs tillid til institutionen influeres af den generelle tillid til individerne i institutionen. Det vil sige forventningen om, at disse individer handler i overensstemmelse med de normer, der er i institutionen og ikke efter egne motivationer.

Tillid og mistillid

Tillid hænger uomtvisteligt sammen med dens modstykke - mistillid. Mistillid kan, som filosofen Knud E. Løgstrup udtrykker det, forstås som følgende: *"Mistilliden er derfor heller ikke – som en måde at være til på – tilliden jævnbyrdig. Tilliden er det fundamentale – og mistilliden opstår af mangel på tillid"* (Løgstrup 1956). Ligesom tillid fungerer mistillid på flere niveauer. En

grundlæggende definition er, at mistillid forekommer, hvis man har forventninger om, at objektet for tillid/mistillid har andre interesser end én selv, og at det ikke vil tage ens interesser i betragtning i sine handlinger (Hardin 2006:17,40). Luhmann ser, at hvis fænomenerne tillid og mistillid anskues rationelt, er der situationer, hvor begge har berettigelse. Luhmann ser feltet mellem tilliden og mistilliden som tærskler og vendepunkter. Disse tærskler forenkler situationen og informationerne i overgangsområdet mellem tillid og mistillid, og reducerer altså situationens kompleksitet til relativt simple problematikker for individet. Derved definerer Luhmann også, at både tillid og mistillid har styrkeniveauer, der bestemmer, hvor stærkt determinerede de er (Luhmann 1999:125-133).

Ifølge Luhmann er der oftest ikke rationale i at reflektere over mistillid, idet han finder at: *"Mistillid er imidlertid ikke bare modsætningen til tillid, men er som sådan samtidig en funktionel ækvivalent til tillid. Kun derfor kan (og må) man nemlig vælge mellem tillid og mistillid"* (Luhmann 1999:125). Gældende for individets strategier overfor mistillid er, at bevidstheden om mistilliden ofte går tabt eller bliver omdannet til internaliserede erfaringer.²¹ Mistilliden er dermed en forenkling af situationerne, og opretholdelse af mistillid fordrer færre og mindre specifikke informationer om det givne objekt for mistilliden, end tilliden gør (Luhmann 1999:126ff).

Luhmann finder, på trods af at det for individet er mindre krævende at tilgå en situation med tillid, idet gensidig tillid letter interaktion, at tillid lettere forvandles til mistillid, end i den omvendte situation, ved mistillid til tillid (Luhmann 1999). En mistillid kan opretholdes gennem kampstrategier, likviditetsstrategier eller forsigtighedsstrategier fra individet, som muliggør at opretholde mistillid til særlige perspektiver/aspekter af ens liv, samt det giver mulighed for at handle formålsrationelt jævnført mistilliden (Luhmann 1999:126).

Tillid og mistillid kan eksistere sammen og forøges indenfor organisationer eller systemer gennem en gensidig afhængighed. Indenfor et system kan der eksempelvis skabes en gensidig tillid blandt individer til at have en fælles mistillid til dele af systemet. Ligeledes kan mistilliden gennem sociale interaktioner bekræftes og forstærkes, det Luhmann med henvisning til sociologen Robert K. Merton betegner 'selvopfyldende profetier' (Luhmann 1999:130, 157).

Ved organisationer og institutioner findes det særlige element, at mistillid kan afgrænses og institutionaliseres i systemer, som der er generel tillid til, således at den overstiger et personligt niveau. Dette betyder, at mistillid ikke er rettet mod en person, og at mistilliden kan holdes under kontrol i tilspidsede konflikter. For at gå rationelt og kritisk til en organisation må individet have en vis grad af mistillid til systemet. Tillid og mistillid er således ikke overflødige elementer i de

²¹ Heri ligger også en fortrolighed med situationen, der danner belæg for ens tillid eller mistillid (Luhmann 1999:127).

institutionaliserede systemer, men fungerer på et andet niveau end tilliden og mistilliden på individplan. Luhmann ser ift. organisationer og institutioner, at de er afpersonificerede mekanismer (Luhmann 1999:147-158). Vi ser, at det betyder, at forventninger til institutioner ikke baserer sig på tillid til enkeltindviders handlemotivationer, men på normer og regler i institutionen.²²

Når det drejer sig om tillid og institutioner, diskuteres det ofte, i hvilken grad tillid kan overføres mellem institutioner. Nyere tillidsforskning ved blandt andre politologen Gabriella Montinola (fra 2004) finder, at disse perspektiver ikke er beviselige i en positiv forstand, altså en positiv overførselseffekt/spillover-effekt af tillid mellem institutioner. Hun finder derimod, at der er en spillover-effekt af mistillid mellem institutioner. Der er altså en asymmetri mellem tillid og mistillid. Grunden til dette findes i, at borgerne ofte ikke har den tilstrækkelige viden om staten og regeringen til at kunne stole på dem og dermed have tillid. Borgerne har dog som oftest tilstrækkelig viden til at kunne definere en mistillid (Hardin 2006). I dette perspektiv ses, at der ikke nødvendigvis er en spillover-effekt fra tillid til det danske institutionelle system til EU som institution. Vi ser dermed, at der er forskellige opfattelser af overførbareheden af tillid mellem institutioner, og inddrager Montinolas perspektiv, fordi hun opfatter tillidsoverførslen som kompleks, hvilket kan bidrage med nuancerer til vores analyse.

²² Der er dog dele af institutionen, som repræsenteres ved individer, hvor tilliden/mistilliden rettes mod disse.

Identiteter

Da vi beskæftiger os med forskellige aspekter af individernes identiteter, er det nødvendigt indledende at redegøre for grundlæggende identitetsteori, for at dannelse og vedligeholdelse af identiteter kan forstås inden for de sociale relationer, individet er del af. Vi starter derfor med en generel introduktion til identitet, ud fra den identitetsopfattelse vi tilslutter os, før vi bevæger os over til at beskrive de identitetsformer, der har speciel relevans for vores problemstilling.

Identitet skal ifølge sociologen Richard Jenkins ikke forstås som noget fast, individet besidder. I stedet bør det forstås som en proces, hvori individet har en aktiv rolle i at skabe denne identitet igennem løbende stillingtagen til den omkringliggende verden. Identitet er dermed mere præcist formuleret identification, i form af: *"[...] people who make and do identity, for their own reasons and purposes. So, instead of 'identity', we should only talk about ongoing and open-ended processes of 'identification'."* (Jenkins 2008:9). Identitet er altså noget, der 'gøres', og det kræver refleksive og handledygtige individer, som placerer sig selv i en kontekst, der i høj grad eksisterer ift. andre individer.

Identitet er altid en social identitet ud fra det synspunkt, at processen handler om at tilskrive mening til et individ, og tilskrivelsen af mening sker i social interaktion. Tilegnelsen af en identitet er aldrig deterministisk, men kan altid udvikles, og yderligere udelukker én identitet ikke andre. Multiple identiteter er ikke bare mulige, i realiteten har alle flere identiteter (Jenkins 2008:17).

Identitetsdannelsen er som nævnt noget, individet selv er en del af, det er dermed ikke kun et spørgsmål om, at andre tilskriver individet en identitet; en 'labeling'. Dette er blot den *nominelle identifikation*, som gøres af andre. For at individet tager identiteten til sig, og den bliver internaliseret, behøves yderligere en kumulativ labelingproces over længere tid, for at det udmønter sig i en *virtuel identifikation*, som er den, der får konsekvenser for individet. De to identifikationsformer skal ikke ses som adskilte, idet de begge indgår i enhver identitetsskabende proces (Jenkins 2008:99). Da vi er interesseret i individernes labeling og identifikationsproces, ligger vi i forlængelse af Jenkins' forståelse af identitet. Dermed skelner vi ikke mellem, om der er nogle medfødte individuelle potentialer eller et psykologisk selv (Olsen 2004), da det er udviklingen i identitet og den nuværende identitet, vi har fokus på.

EU er en del af den politiske realitet i Danmark, som individet befinder sig i. Derfor må EU som institution bl.a. ses ift. de dele af individets identitet, som forholder sig til politiske forhold. Det er disse aspekter, som betegnes *den politiske identitet*. Vi redegør nu nærmere for denne.

Politisk identitet

Den politiske identitet er ligeledes en identitetstype, hvor individet i arbejdet med at skabe denne identitet samtidig også klassificerer andre. I forlængelse af denne forståelse er identitet også en refleksiv proces (Giddens 1996). Vi bemærker, at Jenkins ikke er enig med Giddens i, at refleksivitet er en udpræget moderne ide. Refleksivitet kan ikke udelukkes i et historisk perspektiv, og ligeledes kan individer, som ikke umiddelbart laver refleksivt identitetsarbejde, ikke udelukkes fra moderniteten (Jenkins 2008:34-35). Vi tilslutter os dog i dette tilfælde Giddens' position ud fra en formodning om, at når vi taler om politisk identitet, vil det i høj grad være reflekterede holdninger, som ligger til grund for identitetens karakter.

I en senmoderne opfattelse af den politiske identitet ligger, at det personlige er blevet politisk, som Giddens begreb *livspolitik* beskriver.²³ En øget andel af identitetsaspekter er dermed blevet politiseret, og individet vil derfor kunne forholde sig til disse aspekter politisk (Giddens 1996). Det betyder, at mange identitetsaspekter og processer har en politisk dimension, er en del af den politiske identitet, og er formentlig knyttet til politiske holdninger.

De ovennævnte træk ved politisk identitet går igen i sociologen Charles Tillys definition, som siger: "*A political identity is an actor's experience of a shared social relation in which at least one of the parties – including third parties – is an individual or organization controlling concrete means of coercion.*" (Tilly 2002:61). Politiske identiteter må ses som relationelle og kollektive, og indeholder en kategorisering i 'os/dem' (Tilly 2002). Der, hvor politisk identitet adskiller sig fra andre identitetsformer, bliver i den magt eller tvang, som en af parterne i relationen potentielt kan udøve. I den sociale relation er yderligere indbygget muligheden for forandring, dvs. den politiske identitet handle også om holdninger til, hvordan en eventuel samfundsmæssig forandring skal udspille sig.

²³ Desuden kan der være dimensioner af identitet, som der sættes fokus på fra politisk side, hvilket også ses i Giddens' begreb *livspolitik*, idet det også beskriver, hvordan identitetsarbejde er noget, man har fået en politisk ret til, altså et offentligt gode (Giddens 1996).

Den politiske identitet har tidligere været forbundet med sociale og klassemæssige forhold. I senmoderniteten er identitet dog blevet en mere flydende størrelse og er nu et forhold, individet må tilegne og bemægtige sig den (Nielsen 2001:8ff).

For at forstå den flydende størrelse, som den politiske identitet er i samfundet i dag, kan der ifølge kulturteoretikker Henrik Kaare Nielsen, sonderes analytisk mellem to niveauer for identiteten: *'identitet som dynamik'* og *'identitet som diskursiv praksis'*. De forekommer ikke i 'ren form', men manifesterer sig gennem konkrete diskursive praksissers iscenesættelser (Nielsen 2001:7). Identitet som dynamik går ud fra, at individet, ud fra individuelle og kollektive erfaringer, kontinuerligt former og tilpasser sine identiteter til nye vilkår for praksis. Det betyder også, at i et samfund, der kontinuerligt udvikler sig, og som er præget af uforudsigelighed, må individet konstant udfordre sin opfattelse af egen identitet i samfundet. I forhold til identitet som diskursiv praksis ser Nielsen, at kulturelle og politiske processer er diskursive praksisser, som påvirker identiteten. Disse former, fokuserer og kanaliserer individets dynamikker til en identifikation med kulturelle eller politiske tilgange. Det betyder også, at individet i optagelsen af nye politiske identifikationer, må tage afstand til tidligere opnåede politiske erfaringer, hvilket kan opleves som en ambivalens. Centralt for identitetens reelle formbarhed er individets livshistoriske erfaringer (Nielsen 2001).

Den politiske identitet er altså påvirket af både individuelle og kollektive identitetsdynamikker, og individet må i det senmoderne samfund forholde sig til såvel regionale, nationale og internationale/globale problematikker. Politikernes diskursive praksisser, i Nielsens forstand, er således indvirkende til, at individet må finde et centrum for sin identitet og forståelse af sin livsverden i en verden, der konstant kræver en dynamisk udvikling af identiteten. Nielsen pointerer:

"Her har forholdet mellem identitet og politik derfor ikke sit dynamiske centrum i det frisatte individs søgen efter en individuel mening i tilværelsen, men derimod i opbrud i det kollektive forhold til traditionen og de økonomiske og politiske forhold, den legitimerer" (Nielsen 2001:9).

Dermed er individet, og individets politiske identitet, i den globaliserede verden nødt til at forholde sig til en langt mere kaotisk diskursiv praksis, end det var tilfældet i det traditionelle samfund.

De vestlige velfærdssamfund har gennem statslige, offentlige politiske systemer, samt de sociale og kulturelle bevægelser fra 1960'erne og frem til i dag, givet individet mulighed for at udbrede sin politiske identitet til at inddrage kulturelle og mere kvalitative områder i sin identitetsdannelse.

Disse er eksempelvis miljø, køn, seksualitet og minoriteters vilkår (Nielsen 2001:10ff). Vi ser, at dette også er Giddens' pointe omkring livspolitik, hvor det netop for individet handler om en selvrealisering ved inddragelse af områder, der i et historisk perspektiv ikke traditionelt har været knyttet til den politiske sfære (Giddens 1996:19, 244).

I dannelsen af politisk identitet tales særligt i det senmoderne samfund om en aktiv skabelse af identitet. Politologerne Henrik Bang og Eva Sørensen (1997 i Ulrich 2001) har konstrueret begrebet '*Hverdagsmageren*', der omhandler en typificering af en politisk medborger i det senmoderne samfund. Hverdagsmageren er således billedet på individet som en del af en senmoderne kontekst, hvor institutionerne i samfundet er givet, og således ikke en del af individets politiske bevidsthed. Individet optager således samfundets institutioner som en naturlig del af deres udviklingsarena og som en nødvendig betingelse for deres selvudvikling. Hverdagsmagerens politiske forståelse er ikke baseret på en hierarkisk politisk niveaudeling, men findes i spændingsfeltet mellem lægmands og eksperttilgangen til det politiske liv og handlingsfelt. Det betyder, at individet ofte tager en lægmands tilgang til politik, men ud fra en reflektiv bevidsthed, hvor individet har valgt denne tilgang, og hvor individet generelt føler, at de har den grad af indflydelse og oplysning, de selv ønsker (Ulrich 2001:28-29). Hverdagsmagerne vælger den politik, de finder relevant for dem selv og interesserer sig udelukkende for resultaterne af politik, og har tillid til, at de der står bag politikkerne gør det tilstrækkeligt godt (Ulrich 2001:30). Bang og Sørensen ser, at hverdagsmageren i sine politiske handlinger inkluderer et element af selvorganisering, hvilket tager udgangspunkt i individets egne og i hverdagslivets konkrete problemstillinger. Individet er således selektiv med sit politiske engagement og bruger sin politiske deltagelse og engagement som en del af sin selvfremskilling (Ulrich 2001). Politisk identitet er dermed både en ekstern proces gennem selvfremskilling og en intern reflektiv proces.

Medborgerskab, deltagelse og identitet

Mere håndgribelige perspektiver på politisk identitet er begreberne *medborgerskab*²⁴ og *deltagelse*. Traditionelt ses politisk identitet, deltagelse og rettigheder i samfundet som dimensioner af begrebet medborgerskab. Medborgerskabsbegrebet omhandler, at individerne/borgerne i en nation er fuldgældige og ligeværdige medlemmer af samfundet, og at demokratiet ses fra borgernes side.

²⁴ Medborgerskabsbegrebet trækker tråde tilbage til sociologen Thomas H. Marshall og diskussionen omkring sociale rettigheder og politisk teori fra perioden kort efter 2. verdenskrig (Andersen 2004:17ff).

Medborgerskab forstås gennem et sæt af civile, sociale og politiske rettigheder, og fortolkes gennem individers lige muligheder for deltagelse og engagement i alle sider af samfundslivet. Den politiske deltagelse og engagement består af individets aktive deltagelse og brug af rettigheder og muligheder ift. politik (Andersen 2004). Vi ser, at der i redegørelse for politisk identitet ligger et centralt element i, om og hvorledes individet aktivt deltager i politik, og i en forholden sig til, om deltagelse er en rettighed eller pligt i samfundet.

Medborgerskab, deltagelse og identitet er centrale grundtanker for valgforskning og politologisk forskning, netop fordi de beskriver ikke blot retslige og lovmæssige elementer, men medbringer et socialt perspektiv på borgernes status i samfundet (Andersen 2004). Vi inddrager nogle underliggende dimensioner af medborgerskab og den politiske deltagelse for at få et mere differentieret blik på de dynamiske processer, der definerer den politiske identitet. Vi opererer ikke som sådan med begrebet medborgerskab i undersøgelsen, men betragter det som en dimension af politisk identitet.

Ved deltagelsesdimensionen benyttes der i det senmoderne velfærdssamfund oftest begrebet *empowerment*, hvori der ligger, at individet i samfundet tager del i den demokratiske udfordring, og er en social og politisk deltager i samfundet. Begrebet empowerment kan oversættes til 'mægtig-/myndiggørelse' og rummer en institutionel og en subjektiv side. Den institutionelle side omhandler den generelle rettighedsdimension, hvor der er formelle og uformelle rettigheder. Under den subjektive side ses begrebet *political efficacy*, der kan illustreres ved underbegreber som *internal efficacy* og *eksternal efficacy*. Dette er henholdsvis en intern politisk selvtillid, der omhandler individets vidensressourcer og handleressourcer, og en ekstern tillid, der omhandler individets tillid til, at politikere og generelle myndigheder er lydhøre overfor borgerne og tager befolkningen seriøst (Andersen 2004).

I en politiske identitetsdimension og medborgerskab benyttes ligeledes begrebet *civicness*, der bredt indeholder perspektiver på, hvordan individet/borgeren orienterer sig til det politiske system og de politiske fællesskaber. Det er borgerens orientering ift. andre borgere, opfattelsen af rollen som medborger, og oplevelsen af hvilke pligter, der findes i samfundet (Andersen 2004:24-38).

Ovenstående begreber ser vi som elementer, der er med til at definere, forme og udvikle individets politiske identitet, som dermed forstås som en løbende refleksiv proces, hvor individet aktivt selekterer og engagerer sig på forskellig vis.

Kollektive identifikationer

I forlængelse af individuelle identifikationer, som den politiske identitet²⁵, er det desuden af stor betydning, hvilke kollektive identiteter eller tilhørsforhold individet tilskriver sig selv. Disse tilhørsforhold kan individet i varierende grad føle sig tilknyttet, og vi forventer, at de samtidig har en betydning for både identitet og tillid.²⁶

Hovedbegreberne er i denne forbindelse *nationalidentitet* (som del af en national selvforståelse) og *transnationale fællesskaber*²⁷. Vi ser disse som indflydelsesrige for individets forhold til EU, og samtidig forventer vi, at de kan italesætte nogle af de refleksioner og problematikker, som påvirker individets holdninger til og identifikation med EU.

Da samfundet som beskrevet har gennemgået en række forandringer på det strukturelle niveau, ser sociologen Zygmunt Bauman, hvordan disse ændringer har betydning for fællesskabers eller kollektive identifikations udformning og betydning i nyere tid. For at beskrive fællesskabets præmisser, er det indledende nødvendigt at se på den udvikling, det har gennemgået.

Fællesskabets udvikling og vilkår

Kollektive identiteter er for Jenkins af samme støbning som individuelle, og må derfor forstås ud fra samme præmisser, dvs. det drejer sig om uendelige processer af identifikation. En mindre forskel er i deres forskellige fokus, hvor individuel identifikation har hovedvægt på forskelle, mens kollektiv identifikation i stedet vægter ligheder højere. Fællesskaber er dermed en konsekvens af kollektive delte identiteter, hvor medlemmerne intersubjektivt har noget tilfælles (Jenkins 2008). Vi ser dermed fællesskaber som bestående af individer, der deler en identitet og et tilhørsforhold til indholdet af denne identitet – hvad end dette indhold måtte være.

Det oprindelige fællesskab beskrives i Baumans værk *Fællesskab* fra 2001 som noget, der hører en tabt fortid til. Denne form for fællesskab er karakteriseret som anderledes, småt og selvtilstrækkeligt, dvs. det er afgrænset i 'os' og 'dem'. Størrelsen er lille nok til, at medlemmerne kan overskue det, og kommunikationen imellem dem er altomfattende, og endelig er fællesskabet isoleret i en næsten total grad. Der eksisterer i høj grad en ensartethed eller enshed, som sikrer og

²⁵ Den politiske identitet har dog også sociale aspekter.

²⁶ Vi ser, at de kollektive identifikationer er mindre personligt definerede end andre identiteter, idet en stor del af indholdet bestemmes i netop det kollektive. Individet har mulighed for at tillægge mening og identificere sig med indholdet, men har begrænset mulighed for at udforme, hvad fællesskabet samles om.

²⁷ Vi definerer transnationale fællesskaber som fællesskaber, der ikke er afgrænset af geografisk territorium. Enhederne i fællesskabet skal ikke forstås som nationer, men individer.

beskytter fællesskabets fortsatte eksistens (Bauman 2002:18). Vi ser altså her en gruppering, som for at kunne eksistere må undgå konfrontationer og påvirkninger fra omverdenen.

I det senmoderne samfund, hvor afstandes betydning er reduceret og det globale forbundet med det lokale, er en sådan isolering og afsondrethed svær at opretholde. Omverdenen bliver udfordret gennem møder med 'bærere af alternativ information'. Der er ikke længere en 'naturlig' adskillelse mellem medlemmer af 'os' og 'dem', hvilket også er Jenkins' pointe ift. identifikationsprocessen – afgrænsninger er noget, der aktivt må skabes.²⁸ Baumans pointe er, at ethvert fællesskab herefter er resultatet af en udvælgelse, et kunstigt frembragt sammenhold (Bauman 2002:19; Giddens 1994:25; Jenkins 2008). I sådanne fællesskaber definerer individet aktivt, hvilke træk sammenholdet skal baseres på, og en gensidigt forståelse må nødvendigvis være et resultat af fortløbende forhandling og argumentation, og disse fællesskaber er mere skrøbelige i karakter.

Bauman beskriver, hvordan der kan skelnes mellem to forestillinger om fællesskab i vores samfund, *æstetiske* og *etiske fællesskaber*. Æstetiske er midlertidige og flygtige, og individuelle identiteter er stadig dominerende. Ethiske er derimod mere langsigtede og kræver forpligtigelse, til gengæld modtager individerne forudsigelighed og tryghed (Bauman 2002:68-75). Det er dermed individets tilgang til fællesskabet, der skaber denne sondring, enten en forventning om flygtigt at bekræfte dele af identiteten eller langsigtet at føle en sikkerhed.

Formålet med at søge det, fællesskabet tilbyder, afhænger altså af individets behov, og dermed forventer vi også, at individets forhold til EU afhænger af, hvordan individet ser det europæiske fællesskab, ift. hvad individet selv ønsker og har behov for at få ud af fællesskabet. Som Bauman selv skriver: "*På de to sprog, hvor begrebet »fællesskab« optræder – den globale elites og de agterudsejledes sprog – dækker det over vidt forskellige livserfaringer og står for lige så modsatrettede forhåbninger*". (Bauman 2002:65). Netop denne betragtning er vigtig, da det betyder, at individernes tilgang til fællesskaber er forskellig afhængig af forskellige personlige karakteristika og den måde de ellers agerer på i det senmoderne samfund.

²⁸ Det skal pointeres, at Jenkins ikke ser dette som en ny udvikling, men at det er noget, der også er sket i et historisk perspektiv. Forskelle og tilskrivelser af disse er en aktiv, social proces (Jenkins 2008).

Nationale identiteter

Vores problemstilling inddrager begrebet national selvforståelse, som bl.a. handler om national identifikation. Et nationalt fællesskab og national kollektiv identitet, er noget alle individer i EU i forskellig grad er en del af, og som formentlig har betydning for, hvordan de ser medlemskabet af EU. Vi redegør derfor for synspunkter vedrørende nationale fællesskaber, samt hvordan de nationale identiteter udfolder sig her indenfor.

En nation defineres som et forestillet fællesskab, dvs. det centrale i fællesskabet er individets oplevelse af at tilhøre en bestemt befolkning. Det er ikke nødvendigvis afgørende, om man er geografisk samlet, da følelsen af fællesskab er baseret på fælles kulturelle elementer. Denne sociale konstruktion, som vi ser en nation er, drejer sig om organisering af en kultur og de grænser, der drages ift. omverdenen.²⁹ En nation er en historisk-kulturel enhed og et relativt moderne begreb, og ikke noget der er naturligt givet. Nation er den kulturelle afgrænsning, hvor stat er en politisk og juridisk afgrænsning (Gundelach 2001; Barker 2000).

Nationalidentitet er i forlængelse af definitionerne af nation og identitet noget, der tilskrives individet. Det er individet selv, der står for denne tilskrivning eller identifikation, og det gøres i høj grad ud fra en samtidig tilskrivning af andre. Nationalidentiteten er dermed en udpræget social identitetsform, og en, som ikke udelukker tilstedeværelsen af andre sociale identiteter. Sociologen Peter Gundelach påviser, at der til dels kan være tale om en fælles nordisk identitet, men at der ikke tilsyneladende findes en *EU-identitet* (ud fra det empiriske materiale han analyserer) (Gundelach 2001).³⁰

Gundelach beskriver, hvordan national identifikation ofte har en hverdagsagtig karakter, en såkaldt '*banal nationalisme*'. Nogle af de elementer, som udgør et nationalt tilhørsforhold, er de kulturelle ligheder og symboler, som er indlejret i praksis og ritualer, og kan have en ubevidst/ureflekteret karakter for individet. Sproget er et af de vigtigste, og Jenkins beskriver, at symboler og rituelle erfaringer er vigtige for, at identifikationen gøres betydningsfuld. Ensartede institutioner er også noget, der samler og skaber fællesskab, og desuden kan historiske politiske processer skabe en nationalitetsfølelse (Gundelach 2001; Jenkins 2008). Centralt er her, at selvom den er et socialt

²⁹ Vi er klar over, at der findes mange definitioner af nationen, men vælger at se nationen som en social konstruktion, og ikke en naturlig givet eller geografisk afgrænsning, jf. afsnittet *Ontologi*.

³⁰ Gundelachs definition af EU-identitet er en identifikation med et regionalt, overstatsligt fællesskab (Gundelach 2001:11).

forhold, indlejres nationalidentitet og tilhørsforhold individuelt, og er ikke noget, der kan tvinges over individet, hvilket vi tidligere så i Jenkins' pointe omkring samspillet med nominel og virtuel identifikation (Jenkins 2008). Det betyder, at selvom medlemmerne af EU får et EU-borgerskab, er det ikke ensbetydende med, at de føler en EU-identitet på grund af dette. Et sådant tilhørsforhold er i stedet afhængigt af, at der skabes et fællesskab gennem sociale praksisser og symboler, gennem en fælles diskurs, og at dette over tid får betydning for individet.

Vi ser yderligere, at en samlet europæisk identitet er svær at konstruere, idet kollektive identiteter ofte har en basis i territoriale konflikter, som har optrukket de nationale afgrænsninger og værdier. EU er skabt i kølvandet på en krig, men efterhånden har udvidelsen med flere lande betydet, at samarbejdet nu indeholder nationer, som historisk har været i konflikt med hinanden.

Da det danske samfund netop befinder sig i en globaliseret verden, er det naturligt at sætte spørgsmålstegn ved, hvordan de globale processer og påvirkninger påvirker den nationale identitet. Globaliseringen kan være årsag til kriser for identiteter, netop fordi der er udpræget flere muligheder tilgængelige for identitetskonstruktion. En stigende grad af kulturelle møder og konfrontationer bevirker, at kultur i højere grad er globale kulturelle diskurser, der cirkulerer frit (Barker 2000). Hvordan befinder den danske identitet sig i dette felt? Den danske nation er tæt knyttet til et geografisk område (Gundelach 2001), og det er dermed tilforladeligt at formode, at det nationale tilhørsforhold er afhængigt af en grænsedragning udadtil. Sådanne faste grænser er i høj grad udfordret i en globaliseret verden, hvilket potentielt bringer nationale identiteter i fare, eller måske modsat er med til at forstærke dem som en reaktion på denne udfordring. En stærk national identifikation kan endog være en forhindring for et demokratisk fællesskab på tværs af nationer (Torpe 2006). Om ikke andet er en konsekvens af globaliseringen minimum, at individet er klar over at eksistere på en global scene, og udfører sine identifikationer i relation til denne betingelse (Jenkins 2008:32).

Fællesskaber over grænser

Vi finder det relevant at undersøge, hvordan det danske nationale fællesskab eksisterer parallelt med andre fællesskaber, som ikke er begrænset af geografiske skel. De fællesskaber, der har betydning for individerne i vores fokus, deres politiske identitet og deres forhold til EU, må være identifikationer, som bygger på andre elementer end de ovennævnte nationale fællesskaber.

Med opløsningen af fysisk afgrænsede fællesskaber, ændres også mulighederne for, hvad kollektive identifikationer bunder i. Disse vil i høj grad være æstetiske fællesskaber, som blev beskrevet tidligere (Bauman 2002). Eksempler på sådanne fællesskaber, som strækker sig ud over nationale enheder, og som kan deles på trods af forskellige nationale identiteter, er dyrkelsen af idoler, eller i måske endnu højere grad risikofællesskaber.³¹ Sidstnævnte er en reaktion på trusler, som bl.a. kan være miljømæssige og dermed også et anliggende, der ikke lader sig styre på nationalt niveau, som sociologen Ulrich Beck beskriver det i *Risikosamfundet* (Beck 1997; Bauman 2002). Da disse netop er fællesskaber, som individet bevæger sig ind og ud af, og til- og fravælger, må det være symboler, ritualer eller kulturelle fællesnævner, som samler individerne i fællesskaberne. Baumans forklaring er, at det er interessefællesskaber, men dette perspektiv kan dog synes en anelse unuanceret i det perspektiv, at en del fællesskaber får en vis stabilitet og bliver stædigt vedligeholdt. Er det andet end symboler, ritualer og kulturelle ligheder, der skaber identifikationerne, må det være noget, som ligger ud over et blot interessesammenfald. I det mindste må praksis og ritualer være de instrumenter, som opretholder fællesskaberne, hvor dette er tilfældet.

Ser man på EU, er dette et fællesskab, som oprindeligt blev stiftet ud fra en fælles interesse hos deltagerne om bl.a. sikkerhed og vækst. Forskellen på denne form for fællesskab og f.eks. det nationale er, at dette er udgjort af stater, og ikke individer.

Politologen Lars Torpe beskriver, hvordan fællesskaber også grundlæggende afhænger af reciprocitetsnormer, dvs. forventningen om gensidige tjenester indenfor fællesskabet. Dette kan have en meget abstrakt karakter, når der netop er tale om så store og overordnede fællesskaber som EU, der spænder over store forskelle i sociale, politiske og kulturelle forhold. I stedet for en direkte reciprocitet må dette i højere grad bygge på en gensidig respekt og anerkendelse af grundlæggende rettigheder (Torpe 2006).

I dette perspektiv forventer vi, at der kræves en vis form for kontrol med eller incitament til fællesskabets medlemmer for at vedligeholde sammenholdet. Idet Europa næppe kan betegnes som et kulturelt homogent og fælleshistorisk territorium, er der heller ikke umiddelbart basis for et 'naturligt' tilhørsforhold på denne baggrund. Skal der opbygges et fællesskab, må dette gøres aktivt. Gundelach beskriver, hvordan EU er et af de bedste eksempler på dette, idet der har været en intention om at strække fællesskabet ud over det teknokratiske og økonomiske, og i større grad få

³¹ Vi ser, at religiøse fællesskaber kan være af stor betydning for både individ, politik og samfund, men det er et aspekt, vi her fravælger at gå nærmere ind i.

befolkningerne til at opfatte EU som et kulturelt fællesskab (Gundelach 2001). Vi tolker dette som en opmærksomhed fra EU's side på, at fællesskabets funktionalitet afhænger af individernes opbakning, og denne opbakning hviler på en følelse af 'enshed' eller en afgrænsning.

Kapitel 3

Metode

Metode

Videnskabsteori

Det grundlæggende skel i samfundsvidenskabelige metoder ligger idealtypisk mellem den kvalitative og kvantitative tilgang, hvor førstnævnte typisk repræsenterer det induktive, fortolkende og konstruktivistiske, hvorimod det kvantitativt orienterede er deduktivt, naturvidenskabelig/positivistisk og objektivistisk. I realiteten befinder forskning sig i området mellem disse positioner, og opfylder delvist de nævnte træk eller kombinerer de to yderpositioner (Bryman 2008).

I de følgende afsnit redegør vi for vores videnskabsteoretiske position, dvs. metodologi, epistemologi og ontologi. De overvejelser og valg, vi foretager på dette område, er både forudsætning for, hvorledes vi opfatter vores problemstilling og har samtidig konsekvenser for, hvilke metoder vi vælger for at undersøge denne.

Der er gennemgående fokus på de konkrete valg, vi foretager, og hvad de medfølger, og derudover inddrages kort perspektiverende elementer for at synliggøre, hvilke eventuelle begrænsninger vores valg har.

Metodologi

Den overordnede forskningsstrategi, som metodologien udgør, består som kort skitseret groft sagt af skellet mellem den kvalitative og kvantitative tilgang. Til at arbejde med vores problemstilling benytter vi en kvalitativ tilgang, i form af kvalitative interviews. Dette valg træffer vi ud fra den betragtning, at for at undersøge emnet, er det nødvendigt med en metode, som skaffer sig adgang til individernes definitioner af virkeligheden, og vi ønsker muligheden for, at deres perspektiver mere uddybende kommer frem. Vores dataindsamling er dermed mere ustruktureret, end det vil være tilfældet for en mere kvantitativ orienteret tilgang. Hvor kvantitative metoder indsamler klart sammenlignelige data inden for bestemte områder, eksempelvis vha. spørgeskemaer o.l., tillader den mere ustrukturerede udformning af kvalitativ dataindsamling bedre, at fokuset i stedet afhænger af individet, der er centrum for forskningen (De Vaus 2002). Disse karakteristika ved en kvalitativ tilgang giver os muligheden for, at individets egen opfattelse er den dominerende.

I forbindelse med en således ustruktureret dataindsamling giver den induktive tilgang mening, netop fordi den har for øje at generere teori ud fra data, eller mere præcist at lave generelle slutninger ud

fra observationer (Bryman 2008:11). Det betyder, at det antages, at indsamlingen af data kan afdække nye fænomener, som det derefter er muligt at omsætte til teoretiske begreber. Hvor kvantitative metoder pga. det klare fokus, som det er muligt at gennemføre undersøgelserne med, i højere grad lægger op til deduktion, dvs. test af teori, hænger kvalitative metoder traditionelt sammen med en induktiv tilgang.

Som nævnt er mange af disse sondringer og skel mellem kvantitative og kvalitative metoder idealtypiske, og dette gælder for så vidt også for vores undersøgelse. Vi tilslutter os primært et induktivt perspektiv, hvor vi er eksplorative, åbne og relativt ustrukturerede i interviewene med åbenhed for og opmærksomhed på, at ny teori kan få lov at emergere. Det er af samme grund, vi tilstræber en løst struktureret dataindsamlingsmetode, specifikt i form af semi-strukturerede interviews, jf. afsnittet *Interview*.

Vi vælger en tillempet induktiv tilgang, idet vi i et vist omfang inddrager eksisterende teori og begreber i forbindelse med udformningen af interviewguiden og til sammenholdning i analysen. Den modificerede induktive tilgang vælges ud fra et ønske om et fokus ift. problemstillingen, og de emner vi ønsker at belyse. Inddragelse af teori hjælper med at indkredse fokuspunkter omkring institutionel tillid og politisk identitet, uden at udelukke opkomsten af nye teoretiske begreber. Vi tilgår dermed feltet med en vis teoretisk forforståelse, ikke på en direkte teoritestende måde, men således at teorien er en hjælp til at indspore os på fænomener og sammenhænge.

I forlængelse af ovenstående overvejelser, er ontologiske og epistemologiske positioner også en del af metodologien. Refleksioner omkring disse emner er ikke adskilte fra metodologien, men dybt sammenviklede med denne, og til en vis grad afhængige af den valgte kvalitative tilgang. I det efterfølgende fremgår vores overvejelser herom.

Epistemologi

Epistemologi drejer sig om, hvad der opfattes som acceptabel viden. Det vil sige, det er kriterier for viden og sandhed, og en central diskussion i denne forbindelse er, hvorvidt disse kriterier varierer mellem discipliner. Grundlæggende er der to yderpunkter, hvor en *positivistisk* position mener, at kriterierne for naturvidenskabelige discipliner og samfundsvidenskabelige bør være de samme, dvs. den sociale verden kan undersøges efter naturvidenskabens absolutte kriterier. I kontrast hertil står

en *interpretivistisk* position, som pointerer, at undersøgelsesstrategier bør respektere forskelle mellem den sociale og naturvidenskabelige verden. Dermed er denne position i høj grad perspektivistisk, idet sandhed afhænger af den specifikke kontekst, og viden som følge heraf er en historisk og lokal dom (Bryman 2008:13-17; Olsen & Pedersen 2003).

Som tidligere nævnt er den kvalitative metode forbundet med det fortolkende, og vores tilgang til at finde viden er ligeledes, at vi anlægger et interpretivistisk perspektiv på datamaterialet. Dette indebærer i første omgang et beskrivende element ift. at kortlægge individernes forståelse af deres egen livsverden. Dermed tilslutter vi os den fænomenologiske tradition, hvor betragtningen er, at individets erfaring udspiller sig i en konkret livsverden, og at sociale forhold får mening som dele af denne (Rendtorff 2004). Individernes egen bevidsthed og refleksioner er af afgørende betydning for at forstå bl.a. deres identitet. Vores opgave som forskere er således at få adgang til individernes meningsstrukturer og fortolke ud fra individernes synspunkt (Bryman 2008). I forlængelse af en fænomenologisk tilgang inddrages i en vis grad et hermeneutisk perspektiv, for at tilføje et yderligere niveau af forståelse i analysen. Her ser vi, at hermeneutikkens fokus på fortolkende forståelse af adfærd og social handlen tilbyder dette. Denne kombinerede hermeneutisk-fænomenologiske tilgang betyder, at vi udover en analyse baseret på individernes forståelse, inddrager et fortolkende element, der tager højde for den sociale kontekst i analysen af sociale fænomener (Bryman 2008). Vores konklusioner er dermed forankret i den kontekst, individerne befinder sig i, og begrænset til kriterier og betingelser i denne.

Ontologi

De ontologiske overvejelser drejer sig om genstandsfeltets natur. Her er yderpunkterne *objektivisme/essentialisme* og *konstruktivisme*. Førstnævnte position tilslutter sig den opfattelse, at sociale fænomener eksisterer som eksterne facts, der er uafhængige af sociale aktører, hvorimod sidstnævnte anfægter dette, og mener, at sociale fænomener konstrueres gennem social interaktion i en proces under konstant revision (Bryman 2008:18-19).³² Den sociale virkelighed, vi bevæger os i, i denne undersøgelse, indeholder elementer såsom identitets- og tillidsformer. Dette er begreber, som er afhængige af adskillige socialiseringsprocesser, dvs. de skabes og vedligeholdes gennem

³² I relation til konstruktivisme bør det nævnes, at dette også kan ses som en epistemologisk position (især i postmodernisme), hvor viden ikke kan anskues som definitiv (Bryman 2008:19). Vi ser dette som en mere ekstrem position end vores interpretivistiske, idet konstruktivismen sætter spørgsmålstegn ved sandhed og viden indenfor en kontekst, hvor interpretivismen anerkender viden indenfor en afgrænset kontekst. Vi antager, at vores fortolkninger ikke udelukkende er resultater af vores baggrund, som vi med bærer ind i feltet, men at vores resultater har en vis gyldighed ift. den sociale virkelighed, individerne befinder sig i (uden at vi dog ignorerer vores egen rolle i at konstruere denne viden – jf. diskussionen af socialkonstruktivisme på følgende side).

gentagne interaktioner (Berger & Luckmann 1966). Især opfatter vi den politiske identitet som stærkt forbundet med omverdenen og de sammenhænge, individet befinder sig i, da en politisk interesse og position efter vores mening ikke kan anskues som noget medfødt eller et essentielt karaktertræk, men må skabes i de kontekster individet indgår i. De sociale fænomener, der undersøges, er dermed ikke objektive karaktertræk, som kan måles uden at tage individets egne refleksioner i betragtning. I forlængelse af dette perspektiv er den mest direkte adgang til individets identitet, individet selv.

Den hermeneutisk-fænomenologiske position hænger sammen med, at vi betragter individets definitioner af virkeligheden ud fra Thomas-teoremet, som siger, at *"hvad mennesker definerer som reelt, er reelt i sine konsekvenser"* (Mortensen 2001). Vi tilslutter os en socialkonstruktivistisk position, som er moderat. Denne position benævnes også som videnskabelig konstruktivisme (scientific constructivism), og indebærer, at ikke kun den sociale verden skabes gennem processer af kreative aktører, men at også videnskab og viden er konsekvenser af sociale aktørers handlen. Pointen er, at selve indholdet i viden ikke kan opfattes som beskrivelse af sociale facts, men får sin form gennem en konstruktion (Delanty 2005:140). Vi anerkender dermed vores egen rolle i frembringelsen af resultaterne, men forsøger så vidt muligt at minimere denne subjektivisme ved at have hovedvægten på individernes egen forståelse.

I forhold til de i begyndelsen opstillede idealtypiske træk ved en kvalitativ tilgang, befinder vi os som beskrevet nær denne position. Vi forholder os fortolkende og konstruktivistisk, og forsøger så vidt muligt at tilnærme os det induktive. Forventeligt får vi dermed en dybdegående beskrivelse af emnet, får et bredt perspektiv, og i sidste ende resultater, der belyser problemstillingen med individerne i fokus.

Et kvantitativt perspektiv

Vores tilgang er mikro-orienteret, idet den tager et mikro-perspektiv på et ellers overvejende makrostruktureret emne, hvilket EU pga. sin overnationale status er. Begrundelsen for dette er, som beskrevet, tilgangen ved at se institutionen nedefra eller fra individets side. Den kvalitative tilgang er oplagt til at undersøge dette. I følgende afsnit perspektiverer vi ud over denne optik og reflekterer over, om en alternativ tilgang til problemstillingen har noget at tilbyde.

Den kvantitative tilgang har altså andre karakteristika end en kvalitativ, dermed har kvantitative metoder også mulighed for at generere andre resultater end kvalitative.

Ud over de videnskabsteoretiske forskelle, der er mellem de to tilgange, hvor den kvantitativ idealtypisk er modsætningen til den kvalitative ved at være deduktiv, objektivistisk og positivistisk, er der – også delvist som følge af disse forudsætninger – forskel på hvad metoderne fokuserer på. Kvalitativ forskning er særligt optaget af fleksibilitet, indgående beskrivelse og undersøgelsesobjektets synsvinkel, mens kvantitativ forskning i stedet er fokuseret på måling, kausalitet og generaliserbarhed. Måling drejer sig om at finde valide og pålidelige indikatorer, som muliggør en struktureret måling af begreber. Fordelen er, at der derved fremkommer resultater, som kan illustrere forskelle mellem individer på en konsistent måde. I forlængelse heraf ligger kausalitet og forklaring, dvs. klarlægning af årsagssammenhænge er et mål. Et problem ift. dette drejer sig om retningen på sammenhænge, hvor det ved simultan dataindsamling/dataindsamling på et enkelt tidspunkt ikke er muligt at bestemme, hvilke fænomener der forårsager andre. Herimod er det ved kvalitative metoder i højere grad muligt at fastslå, hvilke fænomener der ligger til grund for andre, netop pga. det dybdegående element. En betydelig force ved kvantitativ forskning er muligheden for generalisering til en større population. Hvis dataindsamlingen er foretaget ud fra en repræsentativ sample, er det muligt at generalisere ud fra resultaterne, og der er dermed et vist potentiale i tilgangen til at afdække generelle lovmæssigheder i samfundet (Bryman 2008:144-156).

Greb vi i stedet vores emne mere kvantitativt an, havde vi muligheden for at afdække holdningerne hos en bredere population, end vi har det ved en kvalitativ tilgang. Det var mere oplagt at teste teori eller hypoteser, idet muligheden for at få et mere afgrænset og struktureret fokus i dataindsamlingen var større. En sådan kvantitativ undersøgelse vil betyde en højere grad af kortlægning af holdninger og tillidsperspektiver på EU, hvor fokus er på at fastslå sammenhænge mellem variable på en sådan måde, at resultaterne er gyldige for en population ud over den testede. Begrænsninger for en sådan undersøgelse er eventuelt en mangel på dybere forståelse af disse sammenhænge, netop fordi individuelle motivationer og mening vil mangle.

Vi pointerer dog afslutningsvist i denne diskussion, at der er visse fordele ved eventuelt at nedbryde et skarpt skel mellem den kvantitative og kvalitative tilgang, idet en kvantitativ undersøgelse af en repræsentativt udvalgt sample indledningsvist kan skitsere den generelle trend i holdninger hos danskerne. Dette kan efterfølgende udforskes nærmere vha. kvalitative metoder. En sådan

metodetriangulering muliggør et perspektiv, der både inkluderer det brede og generelle billede, men samtidig forsøger at finde frem til årsagerne og motivationerne bag dette perspektiv.

Årsagen til, at vi alligevel fravælger at arbejde kvantitativt i dette projekt, er ud fra den betragtning, at vi ikke har muligheden for at få adgang til en sample, der er repræsentativ for befolkningen i Danmark. Enhver undersøgelse vi har mulighed for at foretage, er derfor begrænset til at gælde for en mindre population, hvilket vi ift. vores problemstilling ikke har interesse i. Vi finder derfor inspiration i tidligere foretagne surveys, der redegør for varierende aspekter af danskernes holdninger til EU. Disse er både repræsentative og af forholdsvis nyere dato, hvilket retfærdiggør, at resultaterne stadig har gyldighed.

Vi fortsætter herefter med at belyse de mere konkrete aspekter af den kvalitative tilgang, vi vælger.

Forskningsetik

For et forskningsetisk perspektiv er det vigtigt, at vi forholder os neutralt overfor holdninger til EU. Det er således et centralt etisk element, at vi i undersøgelsen ikke forholder os til eller lægger værdi over, hvorvidt der er grund til skepsis eller positivitet ift. EU, og generelt ikke angiver en positionering ift. en specifik politisk ideologi.

Vi giver i planlægningen af interviewene interviewpersonerne en kort og generel briefing vedrørende samtaleemnet for interviewet, ligesom vi indledningsvist i interviewet fortæller interviewpersonerne lidt om undersøgelsens hensigt. I en eventuel situation, hvor interviewpersonerne spørger til vores holdninger, svarer vi afværgende på dette. Central for en sådan situation er at bibeholde en tillidsrelation mellem informant og interviewer (Kvale 1997; Riis 2005:211). Vi passer således på som forskere ikke at falde udenfor balancen mellem, med Kvales ord, at opsluges 'ovenfra' eller 'nedefra' i interviewene, altså at forskeren kan komme til at fremhæve særlige resultater på bekostning af andre, og derved skabe en ufuldstændig og partisk undersøgelse; eller at blive opslugt af det medmenneskeligt aspekt i interviewet og derved 'glemme' at forholde os spørgende eller kritiske til interviewpersonernes udsagn (Kvale 1997:123). Forskningsetisk er det vores ansvar at skabe rammerne for interviewet, så interviewpersoner kan føle sig trygge og dermed føler sig i stand til at kunne fortælle om deres personlige oplevelser og følelser. Det er vores etiske ansvar ikke at overtage interviewet og/eller derigennem udøve 'symbolsk vold' mod interviewpersonerne. Interviewpersonerne får en symbolsk og fysisk plads til at udtrykke sine holdninger i interviewet uden at blive afbrudt af intervieweren.

Sprog og samtale

Interviewet er en dialog mellem interviewer og interviewperson om et emne, som er den bærende fælles interesse. Anskuer man samtalen igennem et moderne filosofisk afsæt, forstår både filosofen Hans-Georg Gadamer og sociologen Jürgen Habermas, at en sandhed i samtalen må opnås gennem en rationel samtale, en samtale der sigter mod en konsensus mellem parterne. Et interview består af forskellige samtalekontekster, særligt tales der om tre former: *samtaleteknik*, *grundlæggende erkendelsesform* og *den menneskelige virkelighed* (Kvale 1997:47).

Samtaleteknik omhandler det aspekt, at interviewsituationen er en konstrueret situation, hvor formålet er at bringe en (konstrueret) viden frem gennem interaktion mellem interviewer og interviewperson. Samtalen adskiller sig således fra en dagligdags gensidig dialog, da der i

interviewsituationer aktivt er en interviewer, der stiller spørgsmål og en interviewperson, der giver svar.

Den grundlæggende erkendelsesform er udtryk for en nypragmatisk tilgang til interviewet og er erkendelsen af, at viden skabes gennem samtalen. Samtalen er således et medie for interviewpersonen til at retfærdiggøre sine betragtninger og frembringe viden. Filosofen Richard Rorty bemærker således, at samtalen kan forstås: "[...] som den grundlæggende kontekst, hvori viden skal forstås" (Rorty 1979 i Kvale 1997:47). Dette er et element, som ligeledes findes ved den konstruktivistiske position, hvor vi er klar over, at den viden, vi når frem til, er et resultat, vi selv er medskabere af.

Den menneskelige virkelighed er individerne i samtalen, og ifølge Gadamer's optik er mennesket samtalevæsen, for hvem sproget er en virkelighed. I socialkonstruktivismen ses samtalen som hovedelement i konstruktionen af individet. Det er gennem samtalen, at individerne konstruerer sig selv og sine verdener (Kvale 1997).

Dermed ser vi de tre samtalekontekster som afgørende for, hvordan vi henholdsvis konstruerer samtalen, opfatter samtalens kontekst og fortolker samtalens indhold.

Vi har derfor et konkret fokus på samtalens sprog som et redskab i interviewene, idet vi forstår vigtigheden af en god kommunikation mellem interviewer og interviewperson, hvor der ikke opstår misforståelser gennem for kompliceret ordbrug eller kringlede formuleringer. Der er således fokus på i mindst mulig grad at benytte faglige udtryk eller termer, der kræver særligt kendskab til EU. Yderligere har vi fokus på interviewpersonens sprog, da interviewpersonens sprog er måden, hvorpå interviewpersonen konstruerer og formulerer sin virkelighed, og er dermed nøglen til at forstå interviewpersonernes livsuniverser (Kvale 1997).

Form

Vi arbejder med en semistruktureret spørgeguide, med en relativ fleksibel rækkefølge af spørgsmål. Grundlæggende arbejder vi med spørgsmål, der er formuleret på forhånd, hertil anvendes løbende uddybende spørgsmål. Der bruges åbne svarmuligheder for at få de mest detaljerede svar, samt muligheden for at finde frem til uventet viden (Riis 2005).

Ved åbne interviews skal forskerne være tilskyndende og stimulerende til svarene fra interviewpersonerne. Forskernes opgave er, som tidligere nævnt, således at styre interviewet

indenfor rammen/temaet uden dog at overtage interviewet. Det er desuden vigtigt at være opmærksom på interviewpersonens svar og eventuelt spørge uddybende (Riis 2005).

For tolkning af interviewene er vi opmærksomme på, at hver interviewperson svarer i henhold til sit subjektive (menings-)univers, og svar mellem forskellige interviewpersoner kan således være problematiske at sammenholde (Riis 2005:105). Sociologen Ole Riis pointerer, at sammenligninger forudsætter, at der kan udpeges nogle fælles holdepunkter for svarene i interviewene. Dette er holdepunkter, vi skaber gennem '*nøglespørgsmål*', som er spørgsmål om vores centrale tematikker, såsom tillid, politisk identitet og tilhørsforhold. Vi prøver dertil at skabe en større forståelse af interviewpersonernes universer gennem uddybende at spørge ind til specifikke begreber, en interviewperson eventuelt bruger, for at kunne forstå og fortolke dette begreb ift. andres brug af lignende begreber. Interviewene bygger således på personlige fortællinger omkring deres erfaringer og holdninger til politik og EU (Riis 2005:106).

Samtykke og fortrolighed

For at sikre informeret samtykke for deltagelse i interviewene og brug deraf, sikrer vi en mundtlig accept af anvendelsen i specialet, samt tilbyder hver interviewperson, at de kan gennemlæse og kommentere transskriptionen af interviewet (Kvale 1997:118; Riis 2005: 212; Jacobsen og Kristiansen 2001:74). Vi sikrer anonymitet af interviewpersonerne gennem sløring af interviewpersonernes identitet (Riis 2005:212; Jacobsen og Kristiansen 2001:75). Anonymisering sker gennem sløring af navne³³, job, bopæl og andre aspekter, der kan gøre interviewpersonen identificerbar. Dette sker for, at interviewpersonerne ikke umiddelbart kan genkendes (Kvale 1997). Politiske holdninger kan for nogle være vigtige at holde skjulte af hensyn til arbejds- eller familiemæssige forhold, og da det er holdningerne og betydningen for interviewpersonernes politiske identitet, der er i centrum, ser vi ikke problemer ved at sløre interviewpersonernes yderligere identiteter, såsom familie, arbejde, fritid, m.m.

Som et centralt element af forskningsetikken loves interviewpersonerne fortrolighed med oplysningerne, der fremkommer i interviewene, dvs. at den personlige information, der indsamles gennem interviewene udelukkende diskuteres i specialegruppen og dermed ikke diskuteres med udenforstående (Kvale 1997: 120; Jacobsen og Kristiansen 2001:76).

³³ Vi har tildelt interviewpersonerne alias-navne ved at tildele interviewet nr. og bogstav, altså Interview 1 lig med A som vi giver navnet Anne og så fremdeles (Q er dog sprunget over). Navnene er tilfældigt udvalgte danske navne.

Vi har et etisk ansvar for, at den viden, vi præsenterer i undersøgelsen, er kontrolleret og verificeret i så høj grad som muligt. Da vi arbejder med kvalitative interviews, kan det dog være yderst vanskeligt at verificere sandheden af interviewpersonernes fortællinger. Vi sørger for at dokumentere interviewene gennem total transskribering af samtalerne, samt gengive citater så korrekt og præcist som muligt (Kvale 1997).

Vi tilbyder interviewpersonerne en skriftlig briefing vedrørende resultater af undersøgelsen efter afslutning af specialet. Vi tilbyder imidlertid ikke interviewpersonerne at gennemlæse og kommentere undersøgelsen, da det kan være ubehageligt for interviewpersonerne at læse fortolkninger af deres identiteter og udsagn, og de kan føle, at de ikke kan genkende sig selv i vores analyse (Riis 2005:212).

Interview

Vi redegør efterfølgende for og diskuterer elementer ift. den konkrete udførelse af interview, samt aspekter og følger af brug af interview som metode.

Vi foretager som nævnt semistrukturerede interview med retrospektive elementer. Dette muliggør at komme tæt på individets holdninger og opnå indgående forståelse for individets tilgang, forståelse og tillid til EU. De tilbageskuende elementer i interviewene skal være med til at give et indblik i ændringer og udviklingen i interviewpersonernes stillingtagen til EU, om end i begrænset omfang.

Interviewene har deskriptiv karakter som resultat af vores efterstræbelse mod, at interviewpersonerne beskriver deres oplevelser, følelser og handlingsmønstre (Kvale 1997). Det gøres også for at få facetterede beskrivelser af, hvordan interviewpersonerne forholder sig til EU og det generelle politiske univers, og hvordan de føler og reagerer i forhold hertil.

Interviewereffekt

Som nævnt i afsnittet '*Forskningsetik*', er vi opmærksomme på, at der kan være en interviewereffekt. Vi er derfor opmærksomme på ikke at lede samtalerne i en sådan grad, at interviewpersonernes fortællinger bliver styret. Det er ligeledes vigtigt for interviewene, at vi er opmærksomme på at lade vores forforståelser stå i baggrunden for interviewene og søger for, at det er interviewpersonerne, og deres forståelse af emnet og verden, der kommer til udtryk i samtalsforløb (Kvale 1997; Antoft & Thomsen 2002:159).

Relativt simple reaktioner i løbet af interviewet i form af positive tilkendegivelser som smil, lyde, nik - eller i modsat form, tilbageholdende eller negative tilkendegivelser som 'hmm', panderynken o.l., kan have betydning for om interviewpersonen føler sig bekræftet eller afholdt til/fra at fortsætte med sin fortælling. I erkendelse af søger vi på bedst mulig måde at opretholde en positiv relation (Riis 2005).

Søgningsmedier

Vi redegør her for de benyttede søgningsmedier, brugen og rækkevidden af disse. Interviewpersonerne findes primært gennem forespørgsler på den digitale interaktive Internetside www.facebook.com³⁴, direkte gennem gruppen '*Hvad mener du om EU? - Interviewpersoner søges*

³⁴ Facebook blev dannet 4. februar 2004 af Mark Zuckerberg, hvis formål med egne ord er: "*Facebook's mission is to give people the power to share and make the world more open and connected. Millions of people use Facebook everyday to keep up with friends, upload an unlimited number of photos, share links and videos, and learn more about the people they meet.*" (Facebook 2004).

til speciale om EU!' som vi selv opretter (se bilag 2A).³⁵ Vi søger ligeledes gennem eventgrupperne '*Europaparlamentsvalg 2009 (EP-09)*' og '*Jeg stemmer til EP-valget d 7. juni 09*' (se bilag 2B og bilag 2C), både gennem opslag på eventgruppernes virtuelle opslagstavler (walls) og gennem henvisninger (links) til vores egen Facebook-gruppe.

Valget af Facebook som søgningsplatform for interviewpersoner er et udslag af forummets rækkevidde, idet flere medier siger, at op imod 2 mio. danskere benytter denne side.³⁶

Gruppen "*Hvad mener du om EU? - Interviewpersoner søges til speciale om EU!*" spredes umiddelbart gennem venner og bekendte. Med et budskab om at sprede gruppen, formidles den hurtigt ud til 2. 3. og 4. led af Facebook-brugere, og gruppen finder, da den er størst, et leje på omkring 110 personer.³⁷

For eventgrupperne gælder, at de vokser i perioden op til valget, og begge længe befinder sig på et niveau omkring 4.000 personer. Gruppen "*Jeg stemmer til EP-valget d 7. juni 09*" vokser dog eksplosivt i ugerne op til valget og ender på over 17.000 personer, der er registrerede som deltagende ved Europaparlamentsvalget d. 7. juni 2009 i eventgruppen.

Nylige opgørelser viser, at Danmark for nylig har overhalet Canada i at være verdens førende Facebook-nation ift. indbyggertal, hvor tallene viser, at 38 % af danskerne har en profil på denne sociale side (Hansen 2009). Søgning af interviewpersoner gennem en Internetside som Facebook afgrænser os fra en gruppe danskere. Vi ser, at det stadig er fortrinsvist yngre mennesker, der findes på hjemmesiden Facebook (jf. fodnote 34). Ligeledes er der formentligt en overrepræsentation af (højt)uddannede, der benytter siden. Ved grupperne '*Europaparlamentsvalg 2009 (EP-09)*' og '*Jeg stemmer til EP-valget d 7. juni 09*' finder vi dog en relativ bred aldersspredning, samt der er brugere i disse grupper, som er ældre end gennemsnitsalderen for Facebook-brugere.

Vi søger dertil efter interviewpersoner gennem fysiske opslag på opslagstavler på Hovedbiblioteket i Aalborg og kulturhuset *Huset* i Aalborg (Se bilag 3). Yderligere søges via uddeling af flyers ved

³⁵ Vi har to gange rettet henvendelse til medlemmerne af vores egen gruppe på Facebook, jf. bilag 2D.

³⁶ Danskere i alle aldre. Der var d. 26. februar 2009 ifølge Facebooks egne oplysninger ca. 1.201.180 mennesker på 18 år eller ældre i Danmark, der snakker dansk på Facebook. En opgørelse fra maj 2008 viste, at der var 633.260 danskere på Facebook, og at fordelingen på aldersgrupper var:

Alder i år	13 – 17	18 - 25	26 – 30	31 - 40	41 - 50	51 - 60	61 +
Antal brugere	33.980	273.520	154.220	129.420	26.480	10.180	4.200

Herudover oplyser 198,460 at de er mænd, og 260,160 at de er kvinder (Hansen 2008; Hansen 2009).

³⁷ Vi har ikke interesse i at interviewe i første led, da dette er personer, vi har et personligt forhold til.

arrangementet *'Café-møde om EU-medlemsskabets indflydelse på din hverdag'*; et debatmøde mellem borgerne og EU-parlamentsmedlem Hanne Dahl (JuniBevægelsen, J) og Hans Jørgen Dalum (V), begge kandidater ved EU-parlamentetsvalget 2009.³⁸ Der uddeles desuden flyers ved et arrangement i forbindelse med Europadagen (d. 9. maj) på Nytorv i Aalborg.

Søgningen af interviewpersoner udenfor Facebooks rammer sker i erkendelse af, at der er en gruppe (særligt over 40-års alderen, jf. fodnote 34), der ikke er aktive brugere af den sociale netværksside. Både gennem biblioteket og Huset, samt ved arrangementerne, er der mulighed for at ramme individer, der er interesseret i og har gjort sig refleksioner over deres holdninger til EU.

I vores valg af interviewpersoner ligger, at vi benytter interviewpersonerne som en kilde til at belyse subjektive betragtninger på EU. Interviewpersonerne er således hver især repræsentant for sociale typer og roller, ligesom de kan repræsentere forskellige politiske standpunkter ift. EU. Det er ikke personer og deres livshistorier, der er i fokus for interviewet, det er interviewpersonernes holdninger og fortællinger som kilde til forståelse af tillid og identitet i et EU-perspektiv, der er i centrum.

Afgrænsninger og konsekvenser af søgning

Herefter redegøres for og diskuteres konsekvenserne for undersøgelsen af søgning og afgrænsning af interviewpersoner.

Vores afgrænsning er en konsekvens af visse begrænsninger ift. at få interviewpersoner. Med udgangspunkt i, at vi søger at tale med danskere, der har gjort sig refleksioner omkring deres stillingtagen til EU, erkender vi, at de personer, der vælger at tage kontakt med henblik på at deltage i et interview, formentligt er individer, der har gjort sig nogle refleksioner omkring deres holdning til EU, og som føler sig så relativt trygge og sikre i deres holdninger, at de vil vedkende sig dem i et interview.

Vi får gennem vores søgning kontakt med 18 individer i alderen mellem 22 og 51 år.³⁹ Vi har ni mænd og ni kvinder og dermed en jævn fordeling mellem kønnene. Der søges ikke aktivt efter en ligelig fordeling, og vi ønsker heller ikke at afgrænse os fra nogle individer, idet vi ikke ser køn som

³⁸ Arrangementet fandt sted på Hovedbiblioteket (Kaffe Fair) i Aalborg mandag d. 27. april 2009 (kl. 17:00).

³⁹ Vi har ønsket, at interviewpersonerne er stemmeberettigede ift. deltagelse i den demokratiske proces.

afgørende ift. at reflektere over og forholde sig til EU. Dog ser vi, at køn kan have en betydning for selve holdningerne.

Interviewpersonerne fordeler sig aldersmæssigt skævt, idet der er en kraftig hovedvægt på unge mellem 20 og 30. Heraf følger, at der er perspektiver, især omkring EU i et bagudskuende lys, som vi går glip af. Yderligere er der en overvægt af studerende, og selvom disse kommer fra forskellig baggrund, repræsenterer de alligevel en speciel gruppe, der, som de kvantitative undersøgelser viste, generelt har mere tillid. Vores analyse kan derfor risikere ikke at være fuldstændig udtømmende for den danske befolkning, men vi mener desuagtet, at vores generaliseringer og konklusioner har forklaringskraft, og at sammenhængene har gyldighed.

Ligefuldt søger vi at sikre et relativt differentieret syn på EU, ved bredt at søge interviewpersoner med forskellige politiske indstillinger overfor EU. Dette gør vi for at få en bredere indsigt i forholdene for identitet og tillid ift. et EU-perspektiv. Vi mangler imidlertid repræsentanter fra et af de største partier i Danmark, Socialdemokratiet. Dermed er der en del af det ideologiske spektrum, som vi ikke kan være sikre på, er repræsenteret. Det er dog heller ikke alle af vores interviewpersoner, der umiddelbart lægger sig i forlængelse af partiernes ideologier. Vi finder ikke nødvendigvis, det sikrer det brede syn, at alle partier er repræsenterede. Vi er klar over, at en kvalitativ undersøgelse som vores aldrig kan give et repræsentativ billede på den danske befolknings holdninger til EU gennem et tillidsperspektiv.

Vi går med vores afgrænsning sandsynligvis glip af den gruppe individer, som føler sig mest fremmedgjorte og ude af stand til at forholde sig til EU. Heraf er der en gruppe, som, vi forestiller os, i høj grad er skeptiske eller ligegyldige overfor EU som institution, og derfor lukker sig selv helt udenfor deltagelse i EU-beslutninger. Netop denne gruppe af mennesker, som ikke har forholdt sig til EU, er formentlig, udover at være svære at komme i kontakt med, også svære at interviewe, da emnet er noget, som de er utrygge ved.

Interviewmetode

Vi foretager interviewene med én interviewer og én interviewperson for at sikre en så lige og tillidsvækkende samtale som muligt.⁴⁰ Vi laver direkte ansigt-til-ansigt interviews for at sikre en

⁴⁰ Idet vi vælger en form hvor der kun er én interviewer pr. interview, opdeler vi interviewene så hver specialeskriver foretager 9 interviews. Opdelingen er hovedsageligt sket ud fra praktiske vurderinger.

bedre forståelse mellem interviewpersoner og interviewer, igennem at man har mulighed for både at opfange forskelligheder i toneleje og sproglige aspekter ift. interviewet, men dertil også har muligheden for at reagere på interviewpersonernes kropssprog (jf. afsnit om interview). Vi foretager desuden ét interview gennem *Skype*, en internettelefonitjeneste med mulighed for direkte webcambaseret kommunikation.

Spørgeguide

Vores spørgeguide er fokuseret omkring handlings- og holdningsmotiver, baggrundsspørgsmål og faktuelle spørgsmål om interviewpersonerne. De holdningsmæssige motiver er centrale for spørgeguiden (Bilag 4).

Vi baserer spørgeguiden på spørgsmål, der er formuleret ud fra de dimensioner, der opstår gennem operationalisering af vores teoretiske baserede tematikker, tillid, identitet og tilhørsforhold.

Indledningsvist fortæller vi kort om formålet med interviewet og informerer interviewpersonerne om praktiske foranstaltninger så som båndoptagning, informeret samtykke, anonymitet og fortrolighed med oplysningerne (jf. afsnit om forskningsetik). Dernæst spørges til nogle *baggrundsspørgsmål* for at kunne få et indblik i interviewpersonernes livsunivers. Eksempelvis *Hvor gammel er du?* og *Hvad laver du?* Disse indledende afklaringer og spørgsmål fungerer ligeledes som en 'is-bryder' mellem interviewer og interviewperson.

I interviewet har vi nogle begyndende *rammespørgsmål*, der har til formål at bringe os ind på undersøgelsens temaer. Disse vil handle bredt om forholdet til EU, dette er eksempelvis *Hvordan opfatter du EU?* Hertil følger vi op med uddybende *følgespørgsmål* og *sonderende spørgsmål*, der er mere målrettet på problemstillingen. Et følgespørgsmål kan være *Stoler du på EU?*, hvorefter der sonderes mellem *Stoler du på EU som ideologi/institution/politikerne i EU?*

Ud fra problemstillingen og dennes centrale begreber dannes rammen for en række *nøglespørgsmål* i interviewene. Disse spørgsmål er således en omformulering af teoretisk funderede perspektiver, til et sprog, hvor interviewpersonerne forstår og kan relatere sig til spørgsmålet. Disse nøglespørgsmål kan ligeledes være med til at give nogle punkter for sammenligning i analysedelen. Et sådan nøglespørgsmål er f.eks. *Synes du der er plads til at være dansker i EU?*, som omhandler den nationale selvforståelses sammenhæng med tilliden til EU.

Opfølgende og slutteligt inddrager vi *faktuelle spørgsmål/specifikke spørgsmål* for at belyse konkrete handlinger og situationer (Riis 2005:109-111, Kvale 1997). Dette belyser vi eksempelvis ved at spørge *Har du i dit eget liv oplevet eksempler på, at EU har haft en betydning?*

Idet vi arbejder med relativt ustrukturerede interviews, følges denne sontring af spørgsmål ikke nødvendigvis i de konkrete interviews, men er en metode til at sikre, at interviewet dækker tilstrækkeligt over de oplysninger og holdningsperspektiver, vi ønsker at uddrage fra interviewene. Derfor benytter vi os af strukturerede spørgsmål i tilfælde af, at et emne er udtømt eller er ved at køre af sporet (Kvale 1997), ved for eksempel at sige *"mm, okay, men jeg vil gerne vende tilbage til noget lidt mere nært [...]"* (Bilag 6F:18).

Vi giver ligeledes interviewpersonerne pauser i form af, at interviewer benytter tavshedsperioder. Dette kan give interviewpersonen tid til at tænke sig yderligere om eller eventuelt komme med yderligere informationer til en tidligere fortælling, samt at det åbner muligheder for, at interviewpersonen selv kan byde ind med noget, han/hun har tænkt på under interviewsituationen. Disse pauser skal komme som en naturligt del af interviewets flow, og nogle interviewpersoner kan have mere behov for sådanne pauser end andre (Kvale 1997).

Som et opfølgende element af interviewet bruger vi desuden *fortolkende spørgsmål* for at sikre, at intervieweren har forstået interviewpersonen korrekt (Kvale 1997). Disse eksemplificeres ved: *"Så hvis jeg forstår dig rigtigt, så er det, at du siger at det EU, du stoler på at de kan tage sig af [...]"* (Bilag 6S:20).

Vi er opmærksomme på, at der ved særligt de faktuelle og specifikke spørgsmål, er en tidsfaktor på spil, og at interviewpersonernes hukommelser således kan være på prøve (Riis 2005). Vi er ikke interesserede i, hvorvidt interviewpersonernes hukommelser svarer overens med den reelt udspillede situation, men derimod interesserede i, hvordan interviewpersonerne erindrer de givne situationer.

Ved eventuelle følsomme spørgsmål understreges, at interviewpersonerne har anonymitet i undersøgelsen, samt at al person-information bliver behandlet fortroligt (Riis 2005). Vi er opmærksomme på, at politik og politiske holdninger kan betragtes som et personligt og følsomt emne, og forsøger således i interviewene at opretholde en positiv kommunikation.

Pilotinterviews

Vi foretager tre pilotinterview. Pilotinterviewene baserer sig på to kvinder og en mand i alderen 25-27 år. Vi vælger testpersoner, der i hovedtræk ligner størstedelen af undersøgelsens interviewpersoner ud fra de karakteristika, at de er studerende, i 20'erne og har foretaget nogle refleksioner over deres holdninger til EU uden at være eksperter på området.⁴¹ Formålet med pilotinterviewene er at afprøve spørgeguiden i praksis med henblik på at ændre eller forbedre spørgsmål og spørgeflow for spørgeguiden, få føling med formen for interviewet og erfaring med spørgsmålene (De Vaus 2002). Pilotinterviewene foretages umiddelbart inden interviewperioden går i gang. Svarene og historierne fra disse pilotinterviews anvendes dog ikke i analysen, ligesom disse interviews ikke transskriberes.

Interviews i praksis

Søgningen af interviewpersonerne foregår som nævnt via Facebook, opslag og flyers, og det er således interviewpersonerne, der tager den første kontakt til os.⁴² I den indledende kontakt arrangeres tidspunkt og lokalitet for interviewene, samt der gives kort oplæg til, hvad vi forventer at snakke om i interviewene og en tidsramme for interviewene.⁴³

Vi lader lokaliteten for interviewene være op til interviewpersonerne, og hvad de er mest komfortable og trygge ved. Vi tilbyder interviewpersonerne at komme til dem, eller at de kan komme med forslag til, hvor vi kan foretage interviewet. I de tilfælde de ønsket, at vi finder et sted, finder vi en lokalitet relativt nær deres bopæl. Vi er således både i private hjem, på biblioteker, uddannelsessteder, Aalborg Universitet, kontorer på deres arbejde og i anden forbindelse.⁴⁴

Interviewene er berammet til at tage ca. én time. Konkret varierer interviewene mellem 55 og 107 minutter.

Registrering af interview sker gennem optagelse med digital diktafon. Vi undlader brugen af notatskrivning, da dette mindsker kontakten mellem interviewer og interviewperson. I forbindelse med det ene interview, der foretages over Skype, anvendes programmet *PrettyMay Call Recorder* til Skype til at optage interviewet.

⁴¹ Testpersonerne udvælges efter at de reelle interviews er aftalt, og vi kender visse karakteristika ved interviewpersonerne.

⁴² Vi konstaterer, at 15 ud af 18 af interviewpersonerne har set vores opslag gennem Facebook.

⁴³ Interviewene er indhentet i perioden 12. maj til 4. juni 2009.

⁴⁴ Som krav til lokaliteten for interviewet henstiller vi imidlertid af praktiske hensyn til optagelse af interviewet, at lokaliteten skal være relativt rolig.

I transskription af lydfilerne/interviewene gengiver vi samtalen så ordret som muligt, hvilket også betyder gengivelse af talesprog, lydprog, stammen, relevante pauser og talefejl (Riis 2005:119).

Vi finder, at der er stor forskel på, hvor talende interviewpersonerne er. Dette har videre betydning for samtalen. Det gælder generelt for interviewene, at ved de interviewpersoner, der er mindst talende og mindst spontane i deres svar, følges spørgeguiden i højere grad struktureret. Ved disse interviews spørger vi meget ind til, hvad de mener med de ting, de siger og deres holdninger. Intervieweren må her stille flere spørgsmål og være mere snakkende for at få samtalen forløb til at glide mest naturligt. For de meget talende og spontane følges spørgeguiden således mindre, og fungerer hovedsageligt som rettelinje for nøgletemaerne. For yderligere diskussion af interviewkvalitet se bilag 5.

Kvalitetskriterier

Kriterierne for kvalitet af samfundsvidenskabelig forskning måles typisk ift. begreberne *reliabilitet* og *validitet*. Reliabilitet eller pålidelighed handler om måleinstrumenters stabilitet, dvs. der må ikke opstå tilfældige målefejl som konsekvens af den situation eller tid spørgsmålet anvendes i. Det betyder, at de begreber, der anvendes i forskningen, skal være konsistente og bibeholde samme mening over tid. I forhold til en kvalitativ tilgang opsummerer Bryman, at der kan skelnes mellem *intern* og *ekstern reliabilitet*. Førstnævnte drejer sig om enighed mellem forskere om observationer, og sidstnævnte vedrører muligheden for replikation af undersøgelsen. Replikation er ikke uden udfordringer i kvalitative undersøgelser, da det ikke er muligt at 'fryse' en social kontekst (Bryman 2008:31,376). Gennemskuelighed i projektet er med til at opfylde dette kriterium. Det samme gælder for at sikre konsistente begreber, hvor vi ved at følge en rød tråd gennem både teorien, operationaliseringen og analysen, forsøger at sikre, at begreberne har en karakter, der er gennemskuelig og konsekvent.

Validitet eller gyldighed handler derimod om de konklusioner, der drages på baggrund af undersøgelsen. Validitet drejer sig om, hvorvidt det begreb, som observeres og måles, er det man ønsker. Derudover kan der skelnes mellem *intern validitet*, der fokuserer på sammenhæng mellem observationer og de begreber eller teori der udvikles, og til sidst *ekstern validitet*, som omhandler resultaternes generaliserbarhed ud over undersøgelsens kontekst.

Generelt har kvalitativ forskning en høj intern validitet, hvorimod den eksterne kan være mere problematisk pga. relative små samples og cases (Bryman 2008:31-33,376). Kvale beskriver, at der

kan foretages en *analytisk generalisering*, hvori der foretages en bedømmelse ud fra tydelige argumenter og dokumentation om, hvorvidt undersøgelsens resultater kan være vejledende i en anden given situation (Kvale 1997:228). Med de forbehold vi tager overfor undersøgelsens interviewpersoner, mener vi, argumenterer vi for en vis analytisk generaliserbarhed, hvor undersøgelsens resultater kan udstrækkes til en større kontekst, dog med elementer vi, pga. undersøgelsens betingelser, har begrænset forklaringskraft overfor.

I spørgsmålet om intern validitet, finder vi, at vi sikrer denne, ved at sørge for en høj grad af overensstemmelse mellem de forskellige faser i undersøgelsen (Kvale 1997:232). Det betyder, at vi f.eks. sørger for gyldige relationer mellem problemstilling og teori, og derefter videre i operationaliseringen, og de videre faser i undersøgelsen. Dette sikrer en høj overensstemmelse mellem de oprindelige begreber og slutresultater ift. disse.

Yderligere kan der tales om *økologisk validitet*, som drejer sig om, hvorvidt resultater repræsenterer individernes naturlige hverdagssammenhænge. Resultaterne skal ud over at være teknisk og videnskabeligt gyldige også være 'virkelige' ud fra individernes synspunkt og ikke kunstige kreationer fra forskerens side (Bryman 2008:33). I forlængelse af vores epistemologi og at vi lader individernes egne refleksion og fortolkninger stå som det centrale, sikrer vi i vid udstrækning, at det også er deres virkelighed og sociale realitet, vi afdækker.

Operationalisering

I det følgende operationaliseres de teoretiske tematikker til mere håndfaste, målbare og tilgængelige termer til brug i udarbejdelsen af vores spørgeguide. Vi operationaliserer hovedbegreberne tillid, identitet, herunder specifikt politisk identitet og begreber omhandlende national selvforståelse, specifikt national identitet og transnationale fællesskaber, som også er de begreber problemstillingen bygger på. Dertil inddrager vi personlige forhold, der kan være med til at give et billede af vores interviewpersonerne.⁴⁵

Med operationaliseringen af tematikkerne ønsker vi 'at klatre ned af abstraktionsstigen' og tage en konkret tilgang til begreberne. Med det menes, at vi med udgangspunkt i nøglebegreberne fra vores teoretiske tematikker, uddifferentierer tematikkerne i dimensioner, hvor vi kort redegør for relevante dimension ift. problemstillingen. Dette bruger vi efterfølgende til at danne vejledende indikatorer, som ligger til grund for det, Riis kalder nøglespørgsmål. Indikatorerne er dermed synonyme med vores nøglebegreber, blot i en form vi direkte kan spørge til eller anvende i udarbejdelsen af vores spørgsmål i interviewene (De Vaus 2002:43-50; Riis 2005).

Tillid

I tillidsbegrebet er vores hovedvægt på den institutionelle tillid, dog inddrages aspekter af generel og personlig tillid for at give et perspektiverende indblik i individets tillid.

Generel og personlig tillid

Indikatorer for generel og personlig tillid, søger vi afdækket ved at spørge til medmenneskelig tillid, dvs. både ift. bekendte og fremmede. Dette omfatter primært følelsen af at kunne stole på de folkevalgte, både ift. national politik og EU.

Institutionel tillid

Indikatorer for den institutionelle tillid er, for os, individernes grad af tillid til institutioner som staten, Folketinget og regeringen for at afdække et nationalt aspekt, og tillid til institutioner som EU, og derunder EU-parlamentet, EU-kommissionen osv. Herved afdækker vi også forskelle mellem tillid på de to niveauer. Erfaringer med EU er en indikator på såvel tillid og mistillid, og en eventuelt eksempler på misbrugt tillid, og dermed inddrages et tidsaspekt, idet der kan tales om

⁴⁵ Disse spørgsmål om personlige forhold er selvfølgelig influeret af, at vi anonymiserer vores interviewpersoner. Vi finder dog, at visse personlige forhold er interessante for at se interviewpersonerne i et samfundskontekstuel billede.

tillid ift. fortid, nutid og fremtid. Vi operationaliserer ikke mistillid adskilt, idet den illustreres ved samme indikatorer som tilliden.

Identitet

Selvom identiteter er multiple og talrige, vælger vi at se på dimensionerne politisk identitet og nationalidentitet. Da nationalidentitet også er en kollektiv identitetsform, behandles den under operationaliseringen af disse.

Politisk identitet

Under politisk identitet er dimensionerne politiske holdninger, politisk engagement og aktivitet, og stabilitet i politisk tilhørsforhold vigtige indikatorer. Derudover ser vi individets holdninger til medborgerskab, som relevante for forholdet til politik, dvs. spørgsmål om medborgerskab som pligt, ansvar eller rettighed. Desuden er det relevant, hvordan individet afgrænser sine politiske holdninger ift. andres, dvs. den politiske identitet kan også indeholde en kollektiv identifikation og politisk tilhørsforhold. Derudover omfatter politisk identitet ideologiske overvejelser om national politik og EU.

Kollektive identifikationer

I forbindelse med kollektive identifikationer er dimensionerne af en national selvforståelse en nationalidentitet, transnationale interessefællesskaber og EU-identitet. Disse dimensioner positionerer individet i en national og international kontekst, som er relevant for dets orientering mod politiske og mere kulturelle fællesskaber.

Nationalidentitet

Den nationale identitet belyser vi ved indikatorer vedrørende kulturelle og værdimæssige tilhørsforhold og identifikationer. Det drejer sig om afgrænsninger og forskelligheder fra andre, dvs. os/dem definitioner, og dermed følelsen af enhed indenfor fællesskabet.

EU-identitet

Vi ønsker at undersøge en eventuel EU-identitet hos individet. Indikatorer herpå er ideer om fælles europæisk historie, værdier og kultur. Overordnet sagt en følelse af et europæisk særpræg, der adskiller os fra andre udenfor. For en europæisk identitet er det også vigtigt at belyse individets opfattelse af Danmarks position i EU, og hvordan en dansk nationalidentitet kan udspille sig i EU.

Transnationale fællesskaber

Med transnationale fællesskaber ønsker vi at klarlægge individets grad af engagement og tilknytning i en international sammenhæng, dvs. ud over Danmarks grænser. Det drejer sig om aktiv deltagelse i politiske fællesskaber (ud over EU), deltagelse i andre organisationer eller sociale bevægelser over grænser, og om kulturelle og menneskelige forskelle eller ligheder.

Udover de enkelte kollektive identitetsformer er endnu en dimension, hvordan disse eksisterer sammen, og hvordan individet vægter de forskellige dimensioner, der hedder dansker, europæer og verdensborger.

Personlige forhold

De personlige oplysninger, vi ønsker om interviewpersonerne, omhandler alder, jobtype, og politiske holdninger og stemmeadfærd, som delvist også er en del af den politiske identitet. Køn og geografisk lokalitet for bopæl kender vi før interviewet.

Samlet udmunder disse ovenstående operationaliseringer i vores spørgeguide (Bilag 4).

Kapitel 4

Analyse

Analyse

Persongalleri

Nedenstående er en kort oversigt over interviewpersonerne med navn, alder, hovedbeskæftigelse og primære politiske tilhørsforhold.

Anne er 25 år, studerende og stemmer det Radikale Venstre/de Konservative.

Bente er 41 år, studerende og stemmer på Dansk Folkeparti.

Carina er 26 år, studerende og stemmer på Dansk Folkeparti.

Ditte er 27 år, studerende og stemmer på de Konservative. Hun er imod EU.

Ellen er 24 år, Ph.d. studerende og stemmer på Enhedslisten/Socialistisk Folkeparti. Hun er imod EU.

Felix er 26 år, studerende, er medlem af og stemmer på Venstre, og engageret i europapolitik.

Georg er 33 år, arbejdsløs, kommende studerende, og har tidligere stemt over et bredt midterspektrum, men tilslutter sig pt. Socialistisk Folkeparti.

Henrik er 29 år, studerende og stemmer på de Radikale/de Konservative.

Ida er 44 år, politisk konsulent, er medlem af og stemmer på Socialistisk Folkeparti.

Jesper er 25 år, studerende og stemmer Socialistisk Folkeparti. Aktiv i studenterpolitik.

Klaus er 38 år, politisk konsulent, er medlem af og stemmer på det Radikale Venstre.

Lasse er 30 år, kommunikationskonsulent og medlem af Borgerligt Centrum. Stemmer borgerligt.

Morten er 32 år, arbejdsløs, kommende studerende, stemmer på den yderste venstrefløj. Medlem af og stemmer på Folkebevægelsen mod EU.

Niels er 22 år, studerende, er medlem af og stemmer på det Radikale Venstre.

Olivia er 24 år, studerende og stemmer på Venstre.

Pia er 51 år, sekretær og stemmer på de Konservative, eller den borgerlige fløj af Socialdemokraterne/det Radikale Venstre.

Rikke er 25 år, revisor og stemmer på Venstre.

Søren er 23 år, studerende og stemmer på Venstre.

Vi begynder med kort at skitsere interviewpersonernes interesse og informationsniveau for politik. Politik kan ikke alene ses som ideologier, der er specifikt knyttet til partier, men må ses som et bredere spekter dannet af værdier, holdninger og tankesæt. Hos interviewpersonerne er der ift. italesættelse af politik en tendens til, at mange sidestiller politik med de politiske partier.

Det er meget forskelligt, hvor interesserede interviewpersonerne er i politik. Anne, som ikke er specielt interesseret i politik, siger således ift., om politik er vigtigt for hende: *"Nej, haha, overhovedet ikke [...] Det er ikke noget jeg går decideret op i, og gider ikke at bruge min tid på det. Jeg synes faktisk det er anstrengende"* (Bilag 6A:2). Dette viser et modstræbende forhold til og syn på politik. I den modsatte ende af spektret på politisk interesse er eksempelvis Ida, der i allerhøjeste grad mener, at politik er vigtigt for hende: *"[...] politik er virkelig vigtigt, det er med til at forme vores hverdag på alle mulige niveauer[...]"* (Bilag 6I:2). Indledningsvist viser dette, at politisk interesse er en dimension, hvor interviewpersonerne varierer.

Vi finder i henhold til såvel Jenkins', samt Giddens' teorier om identitetsdannelse, at interessen for politik har en central betydning for, hvordan individet optager og indlejrer politik som en identitetsform og som en del af individets livspolitik.

Centralt for vores tolkninger står, at interviewpersonerne i udgangspunktet har en række (politiske) holdninger og refleksioner, hvad vi benævner deres politiske *grundværdier*. Grundværdierne er for individet de fundamentale og iboende anskuelser, individet tilgår samfundet og verden med. De politiske grundværdier er grundlaget for, hvordan de vælger og tilslutter sig en politisk ideologi, et politisk parti, eller mindre specifikt en politisk retning (højre el. venstrefløj), som repræsentant, fortaler og kollektiv indikator for deres egen synsvinkel.

Interviewpersonernes informationsniveau omhandler det niveau af politisk information, de besidder, og dermed grundlaget for deres politiske viden. Informationer er et centralt delelement, jf. Luhmann (1999), for at kunne have tillid. Informationsgraden for politik fortæller desuden noget om interviewpersonernes erfaringer og forudsigelsesmuligheder for politisk handlen.

Dermed er kort opridset to dimensioner, som interviewpersonerne i indledende fase af analysen kan differentieres efter; en interessedimension og en informationsdimension, se tabel 2. Førstnævnte deler groft interviewpersonerne ind i en gruppe af 'interesserede' (dog ikke nødvendigvis politisk aktive), og 'mindre interesserede' (hvor den politiske dimension ikke er så stor en del af deres liv).

Anden dimension afgrænser en gruppe af 'politisk informerede' interviewpersoner, (som har adgang til og skaffer sig meget information om politiske forhold og EU), fra en 'politisk uinformeret' gruppe, (vis informationsniveau på området ikke er nær så udspecificeret eller detaljeret). Det skal nævnes, at disse grupperinger ikke skal forstås som ladede, sådan at høj information og interesse opfattes som de positive lejre i opdelingen, og at det udelukkende er ift. dette emne, at disse opdelinger fungerer.

Mindre politisk interesserede	Politisk interesserede
Politisk uinformerede	Politisk informerede
Anne, Bente, Carina, Ditte, Ellen og Rikke.	Felix, Georg, Henrik, Ida, Jesper, Klaus, Lasse, Morten, Niels, Olivia, Pia og Søren.

Tabel 2: Gruppering af politisk interesse og informationsniveau.

Vi undersøger ikke som sådan sammenhængen mellem niveauet af interesse og niveauet for information ift. hinanden. Grupperingerne er udtryk for to elementære indikatorer for interviewpersonernes umiddelbare tilgang til undersøgelsens emne, og grupperne indeholder groft skitseret samme interviewpersoner, derfor samles de i én figur.

Indenfor de opstillede grupperinger efter politisk interesse og informationsgrad findes gradsforskelle.⁴⁶ Kategoriseringen af interviewpersonerne som mindre politisk interesserede eller politisk uinformerede, og politisk interesserede eller politisk informerede, beror på deres egne bedømmelser og udsagn. Grænserne mellem kategorierne er derfor heller ikke fast definerede størrelser, og niveauet af information og interesse er derfor ikke ens for interviewpersoner, der kategoriseres indenfor samme kategori.

Vi finder generelt, at gruppen af interviewpersoner, der er politisk interesserede og politisk informerede, er de, som har størst kendskab til politik og ligeledes har den største deltagelse, både gennem partimedlemskab og i mindre politiske handlinger, som eksempelvis at gå til demonstrationer og skrive læserbreve (se Bilag 7 om generel politisk identitet).

⁴⁶ Den politiske interesse og informationsgrad drejer sig her om interesse og information om politiske systemer, både nationalt og i et EU-perspektiv.

Analysedel I: Tillidens karakter

I dette første analyseafsnit uddyber og analyserer vi forskellige aspekter af tillid til EU. Dette kræver, at vi kort til sammenligning udfolder tilliden ift. det nationale niveau og institutioner, samt blotlægger de i empirien fremkomne dimensioner af tillid til EU. Indledende redegøres kort for generel og konkret tillid, før vi griber fat i den institutionelle tillid til henholdsvis nationalt og EU-niveau.

Løbende gennem analysekapitlet kursiveres begreber, der fremkommer af vores analyse.

Personificeret tillid

Den generelle tillid, dvs. tilliden til ukendte andre, fremstår hos interviewpersonerne som en forholdsvist latent form for tillid og en strategi til at forholde sig til nye forhold, jf. Luhmanns tillidsdefinition som beskrevet i teoriafsnittet, hvor tillid strukturerer social orden (Luhmann 1999).

Umiddelbart fremstiller interviewpersonerne sig selv som tillidsfulde individer, der vælger at have tiltro og tillid til det umiddelbart gode i sine medmennesker. Felix siger således: *"[...] jeg har måske - måske er det naivt, det ved jeg ikke, det er der nogle der siger - bare tiltro til mine medmennesker[...]"* (Bilag 6F:31). Lasse giver ligeledes udtryk for denne generelle tillid med et afsæt i, at folk generelt vil ham det godt og ikke er ude på at misbruge ham. Han siger: *"[...] jeg tror ikke de andre folk - som udgangspunkt, i verden - de vil skade mig[...]"* (Bilag 6L:27). Vi finder, at interviewpersonerne som udgangspunkt ønsker en absolut tillid til sine medmennesker.

Den konkrete tillid er individernes tillid til specifikke personer, jf. Svendsen & Svendsens tre-delning af tilliden i generel, konkret og institutionel (Svendsen & Svendsen 2006). Ved den konkrete tillid afgiver individet sin tillid til et andet menneske, og derfor skal individet gerne føle en identifikation med tillidsobjektet, dvs. personen, som tilliden er rettet imod, og samtidig føle en sikkerhed for, at den afgivne tillid bliver varetaget forsvarligt. Anne siger om forholdet til politikere, at hun har nemmere ved at stole på dem, hvis hun ved, hvem de er, og hvis de kommer fra lokalområdet:

”Jeg synes nogle gange ja, fordi dem [lokale politikere] møder du alligevel lidt og kan finde ud af, hvis nu at man snakker med dem. Det er nu sjældent at de har tid til det, når man kommer på gaden. Men jeg synes alligevel at det er lidt nemmere, på nogle punkter, for så ved man også at de er herfra og altså de er fra lokalområdet, i stedet for og at de sidder i København og man ikke har nogen som helst anelse om hvem de er, ud over at man kan se dem på tv” (Bilag 6A:5).

Vi tolker således, at Anne sikrer sin konkrete tillid og tillidsafgivelse ved at vælge en lokalforankret politiker i en forventning om, at den lokale politiker lever op til de normer og regler, der findes i den sociale gruppe som et bysamfund udgør, i overensstemmelse med Fukuyamas teori. Fukuyama beskriver, hvordan normer er styrende for en social verden og ligger til grund for handlingsmotiver (Fukuyama 1995). Det er forventningen fra Anne om, at dette er tilfældet, der gør, at hun føler sine standpunkter repræsenteret.

Normerne og reglerne er det Fukuyama ser ligger i kulturelle fænomener, hvor kulturerne tager sit udspring i de mindre sociale enheder, eksempelvis familien eller lokalsamfundet. Kulturernes normer og regler forlænges dog fra de mindre grupper til de større grupper som eksempelvis nationalstaten (Fukuyama 1995:5ff). Tillidsafgivelsen til en repræsentant for det nære og bekendte baserer sig for individet bl.a. på en tiltro til, at de normer og regler individet i sin dagligdag lever med, bliver taget med gennem repræsentanten til en politisk kontekst på såvel det nationale og internationale niveau. Det hænger ligeledes sammen med en implicit mistillid til at 'dem' udenfor ens (kulturelle)gruppe, ikke forstår at varetage ens behov og følge gruppens gængse normer og regler.

Tilliden til de danske institutioner

Vi behandler i dette afsnit interviewpersonernes tillid til de danske institutioner, såsom Folketinget, regioner og byrådene, dog hovedsageligt med fokus på det nationale niveau, da disse institutioner mest meningsfuldt kan sammenholdes med EU.

Generelt har interviewpersonerne tillid til det institutionelle system i Danmark, som de kvantitative undersøgelser i problemformuleringen indikerede. Den institutionelle tillid er på et meget overordnet niveau, hvor interviewpersonerne har en almengyldig tillid til, at systemerne og institutionerne fungerer i tilstrækkelig grad. Empirien viser, at tilliden til institutionerne af flere af interviewpersonerne gives i en ikke direkte positiv form, men heller ikke direkte negativ form, som

eksempelvis Ellen udtrykker ift. det danske politiske system: *"Altså, jeg synes jo ikke at det virker korrupt."* (Bilag 6E:8). Dette kan ses som udtryk for en reduceret kompleksitet, hvor genstanden for tillid defineres ift. hvad den ikke er, i modsætning til at forholde sig til en mere informationskrævende og indviklet situation. Ved at Ellen ikke finder belæg for at konstatere, at systemet er korrupt, finder hun således ikke grund eller informationer til at betvivle det yderligere eller nære en mistillid til systemet. I lighed med Ellen, vælger Ditte at stole på institutionerne:

"Både og, altså jeg vælger nok at gøre det, fordi jeg tror, at hvis man har en fælles grundregel, så tror jeg også samfundet vil fungere bedre. Så det punkt, der vælger jeg at tro på det. Selv om ude i praksis så ved jeg godt, at det fungerer jo ikke altid sådan." (Bilag 6D:4).

På baggrund af disse aktive tillidsafgivelser kan det tolkes, at det er lettere og ontologisk mere sikkert for individet, at have tillid til, at institutionerne virker og gør deres arbejde end at lade være, jf. Giddens teoretiske begreb om ontologisk sikkerhed som tilgang til verden (Giddens 1996). Yderligere bliver tilliden et redskab til en reduktion af institutionens kompleksitet, jf. Luhmann. Et alternativ til overdragelse af tillid, som Anne ser det, er selv at være politisk engageret og aktivt tage del i at gøre noget ved samfundssystemet (Bilag 6A:5). Dette kræver dog en større grad af aktiv deltagelse i politik, hvilket ikke er en mulighed for alle.

Den institutionelle tillid har umiddelbart en stærk relation til den konkretiserede tillid. Bente siger således:

"De [politikere] kan overraske nogle gange med deres holdninger. Altså, jeg ved ikke, jeg kan ikke sige noget specifikt, men altså ikke lige dem jeg stemmer på kan jeg ikke sige noget negativt. Men jeg kan da stadig huske, hvordan Nyrup han stod og sagde, så skal vi have efterløn, og bedst som han kommer til magten, så skal efterlønnen væk. Nej sådan nogle ting kan jeg godt blive træt af." (Bilag 6B:5).

Bente ser, at det politiske institutionelle system består af konkrete partier og politikere, hvoraf hun føler, at flere aktører i det politiske spil har holdninger, der falder udenfor hendes forståelsesramme, og som hun kan blive overrasket over, hvilket i sig selv er en hindring for en tillidsrelation. Ved interviewpersoner, der tilslutter sig den siddende oppositions holdninger, viser det sig (ikke overraskende ift. resultaterne fra adskillige undersøgelser gennemgået i problemformuleringen), at de generelt har tillid til Folketinget, om end dette ikke udstrækker sig til den siddende regering. Trods det stoler de på, at den konstruktion, der findes i den danske demokratiske model, virker, og

at oppositionen udfører sin rolle med at være vagthund for regeringen, og at der er en generel fornuftig balancegang mellem disse.

Ida beskriver, hvordan centrale elementer for hendes tillid er den åbenhed og villighed, hun ser hos de danske politikere til at lytte, og en generel overskuelighed i systemet (Bilag 6I:7). Dermed er systemets lydhørhed overfor borgeren også af betydning for individernes tillid, hvilket vi undersøger nærmere i afsnittet *Lydhørhed i EU*.

Synspunktet, at institutionen består af politikere og embedsmænd, ses ved omtale af politiske skandaler, der er personificeret på enkelte personer eller situationer. Interviewpersonerne nævner bl.a. efterlønsagen med Poul Nyrup Rasmussen (S), diætpenge ift. Jens Peter Bonde (J) (Bilag 6B:5; 6P:20), og som Carina siger: *"[...] jeg synes at der har været rimeligt mange skandaler, Bendt Bendtsen [K] og alt det der de finder på at trække fra, og jeg ved ikke hvad, jeg synes faktisk det er en gang svineri!"* (Bilag 6C:8). Sådanne eksempler svækker tilliden, hvilket ifølge Luhmann kan være et skridt på vejen til mistillid, men tilsyneladende er sagerne ikke alvorlige nok til, at interviewpersonernes tillid overskrider tærsklen til mistillid. Personificerede enkeltsager har dermed en begrænset effekt på den institutionelle tillid, og dette er et tegn på, at interviewpersonerne skelner mellem tillid til institutionen og til individerne i institutionen. I et længere perspektiv er disse sager dog farlige for tillidens opretholdelse, og ud fra O'Neills opfattelse af, at gentaget misbrug af tillid skaber mistillid (O'Neill 2002), er det forventeligt, at gentagne erfaringer med, at ens holdninger ikke bliver taget i betragtning eller bliver decideret underkendt, er en medvirkende faktor til, at individet føler mistillid snarere end tillid.

Det betyder for individet, at en tillid til det institutionelle system, ved gentagende oplevelser af magtmisbrug og misbrug af systemet, nærmere bliver en indlejret forventning om, at individerne i institutionen misbruger systemet, altså en direkte mistillid til systemet og dets virke. En sådan manglende tillid til systemet bevirker, at der kommer en distance mellem folk og institution. Institutionerne afhænger af, at der opretholdes en tillid mellem befolkningen og institutionen, for at denne kan fungere. En situation med overvejende mistillid fra befolkningen til samfundsinstitutionerne betyder i værste fald anomi for samfundet.

Stemmehandlingen

Den demokratiske handling at afgive sin stemme til et valg, anskuer vi som en afgivelse af tillid, idet interviewpersonerne lader deres stemme varetage af andre, og dermed giver de deres tillid til, at deres politiske holdninger og ideologier bliver forvaltet af de stemmetagende, altså de politiske partier og kandidater. Ifølge Henrik er tillidsafgivelsen en løbende proces, hvor man må bibeholde et stadigt overvågende blik for institutionernes arbejde. Henrik siger således:

"Jamen altså det synes jeg, altså der er jo den her, hvis man skal sådan lidt, der er jo checks and balances, ikke, det her med at man kan straffe de politikere, man synes at der gør det forkert. Og jeg synes overordnet set, at man kan godt stole på de institutioner vi har. Man kan godt stole på Folketinget, og man kan også godt stole på byrådene og alt det der." (Bilag 6H:8).

Jesper argumenterer ud fra samme logik og siger, at tilliden til Folketinget ikke er betingelsesløs:

"Altså som udgangspunkt ja, det gør jeg [stoler på Folketinget]. Ja det gør jeg, men altså, det kan heller ikke stå alene. Altså der er heldigvis andre mekanismer, der kan gå ind, når de bliver for populistiske og sådan noget." (Bilag 6J:7). Jesper finder, at de elementer, der kan modkorrigere en populistisk politik, er en faglig-politisk debat og handlingsarena, der ikke blot handler ud fra, hvad højlydte stemmer i samfundet/mediernes fremsætter på et givent tidspunkt. Jesper finder yderligere, at eksempelvis domstolene er med til at sikre, at systemet virker. Fælles for begge interviewpersoner er dog, at de i tillidsafgivelsen tager forbehold for, at der i systemet er risiko for misbrug af denne tillid, og dermed grundlag for potentiel mistillid, hvilket dog ifølge Luhmann er en sund og rational måde at tilgå en institution. Derfor føler de, at der kræves opsyn, når tilliden er afgivet, for at den ikke misbruges. Disse opsyn og tillidsprøver er eksempelvis valgene til institutionerne, som Klaus pointerer ift. tilliden til politikerne: *"Ja, altså, altså ud fra de rammer de har, så synes jeg egentlig de gør et fortræffeligt job. De står jo til regnskab for os borgere og vælgere hver 4. år, og meget høje stemmeprocenter."* (Bilag 6K:7). Der er derved mulighed for at korrigere for misbrug af tillid og mistillid ved at vælge andre repræsentanter, og dermed fornyer interviewpersonerne gennem stemmehandlingen deres tillid til systemet om end ikke til konkrete partier eller personer. Dette er også et led i en løbende refleksivitet for individet ift. politiske holdninger, en politisk identitet.

Tilliden til EU

Tilliden til EU udforskes nu mere indgående, og specifikt undersøges, hvordan denne er konkretiseret hos interviewpersonerne. Dette drejer sig først og fremmest om den institutionelle tillids udformning og dimensioner.

Den institutionelle tillid til EU har en større kompleksitet end, vi ser, det er tilfældet ved eksempelvis Folketinget. Dette hænger formentlig sammen med, at EU strukturelt er et større setup og endvidere konstruktionsmæssigt anderledes opbygget. Tilliden til EU kan dermed deles op i flere elementer: tillid til EU's ideologi, hvilket behandles nedenfor, og tillid til institutionen (herunder Parlamentet, Kommissionen og Rådet), og konkret tillid til EU's politikere og embedsmænd, hvilket følger i afsnittet *Tillid til EU's institutionelle elementer*.

Når det drejer sig om tillid til EU's ideologiske fundament, er der forskellige holdninger hos interviewpersonerne. Flere har svært ved at forholde sig til ideologien, og hvad den præcist indeholder, og synes det er svært at stole på den.⁴⁷ Andre, oftest de mindre politisk interesserede og de uinformerede svarer mere hurtigt, kort og ureflekteret, at de har en vis tillid, uden dog nødvendigvis at begrunde det yderligere. Modsat er der en stor del af interviewpersonerne, (særligt repræsenteret ved de politisk interesserede og informerede), som ytrer, at de i høj grad står bag EU's ideologi og stoler på, at denne er positiv og gavnlig for det europæiske samfund som et hele. Som Jesper begrundet sin tillid til EU's ideologi:

"Men som jeg umiddelbart kan se, så – som sagt så har vi ikke haft krig i Europa [i EU's virketid], og det går sikkert også okay økonomisk. [...] Men jeg synes Europa er meget positivt netop på grund af at den – jeg ser EU som værende utroligt socialt inkluderende, og det synes jeg er positivt [...]" (Bilag 6J:15).

Jesper og flere andre af interviewpersonerne baserer deres tillid til ideologien på de økonomiske, fredsbevarende og sociale potentialer, som EU efter deres synspunkt har.

I modsætning til denne holdning findes et negativt syn på EU's ideologi, eksemplificeret i høj grad hos Morten, som i en diskussion om, hvorvidt han stoler på EU, svarer:

⁴⁷ I interviewsituationen definerer vi ikke, hvad der ligger i 'ideologi'. Interviewpersonerne svarer ud fra, hvordan de selv definerer EU's ideologi.

"M: Absolut ikke.

I: Og du stoler heller ikke på det som ideologi eller som ide, eller?

M: Eh, jo det kan man godt sige, fordi de skriver jo meget klart i traktaten, hvad det er de står for. Altså, de fremhæver sådan nogen ting som subsidiaritetsprincippet, der betyder at staten absolut ikke skal tage hånd om folk, men folk skal tage hånd om sig selv, og hvis de ikke kan så er det deres nærmeste, og hvis det ikke er, så må det være dem der kender dem, og kun i sidste ende skal staten gå ind og blande sig. Hvilket også er medvirkende til, at vi har fået større fattigdom i Danmark, fordi der simpelthen er mindre subsidier til dem, der ikke har noget." (Bilag 6M:11).

Her fremhæver Morten, at han finder EU's ideologi klart formuleret, men er stærkt uenig i den. Selv om Morten ikke stoler på, at ideologien er rigtig ift. hans synspunkter, har han alligevel en vis form for institutionel tillid, idet han har en tiltro og forventning om, hvordan EU som aktør vil agere. Uenigheden med ideologien bliver dog for Morten vægtet højt og påvirker hans tillid til selve institutionen EU, som han er meget skeptisk overfor. I hele sin tilgang til EU tager Morten en meget aktiv position, således at han definerer EU som en modstander, der bør bekæmpes, hvilket ifølge Luhmann kan ses som en såkaldt kampstrategi til at opretholde mistillid. Luhmann beskriver, hvordan negative tillidsstrategier bliver emotionelle og anspændte (Luhmann 1999), hvilket også eksemplificeres ved Morten, der ikke blot ser EU-institutionen som en uhensigtsmæssig struktur, men som et 'fjendebillede', der går imod det, han ideologisk står for. Anspændtheden i kampstrategien gør mistilliden til en aktiv og krævende proces, der fordrer en konstant indhentning af informationer for at opretholdes. I forlængelse af den valgte strategi, kan individet formålsrationelt opretholde en mistillid til EU, og dette gør mistilliden nemmere for individet at håndtere, selvom mistilliden ellers oftest er mere psykisk drænende for individet end tilliden (Luhmann 1999). Alle karakteristika og informationer Morten indhenter omkring EU, ser han i et perspektiv, der går imod ham, og al ny information han får om EU, tilpasser han dette 'fjendebillede'.

Alternativt anvendes der hos andre en forsigtighedsstrategi, jf. Luhmann, hvor individet har en mere passiv og varsom attitude overfor EU. Individet er her mere skeptisk overfor at afgive beslutningskraft til den overnationale institution på bekostning af national selvbestemmelse (Bilag 6B; 6E). Vores anskuelse af forsigtighedsstrategier er, at den baserer sig på en svagere og mere passiv grad af mistillid, og dermed er mere skrøbelig overfor fremkomsten af nye informationer, der kan problematisere individets mistillid.

Tillid til EU's institutionelle elementer

Institutionen EU har interviewpersonerne mere splittede holdninger til, men samtidig er det tilsyneladende lettere at forholde sig til institutionens funktion og opbygning, end det er at forholde sig til ideologien. Anne opsummerer meget kort sin tillid til EU-institutionen: *"[...] jeg har ingen problemer med at stole på hvad de laver og vide, at jeg synes at det fungerer."* (Bilag 6A:12). Vi finder, at Anne fremstiller sin tillid til EU meget klart, ved at hun bl.a. ikke stiller spørgsmålstejn og ikke ser nogen problematikker ved institutionen arbejde. Dette synspunkt ses også hos Niels, der siger, at han stoler lige så meget på EU som på det danske Folketing. Andre er mere moderate i deres tillidsafgivelse til EU, og eksempelvis Bente tilkendegiver, at der er elementer af EU, som hun stoler på (Bilag 6N:16; 6B:17-18).

Ses EU's institution som opdelt i elementerne Parlamentet, Kommissionen og Rådet, finder vi en forskel mellem de interviewpersoner, der er meget politisk informerede om EU, og de relativt politisk uinformerede. Sidstnævnte repræsenterer i højere grad en almen institutionel tillid og skelner ikke decideret mellem de forskellige instanser. Hos disse personer hænger deres tillid til EU ofte sammen med deres overordnede holdning til EU, og hvorvidt de er tilhænger eller ej.

Hos interviewpersoner, som har et større kendskab til EU's opbygning, især de mere politisk informerede, er der større refleksion over og skelnen mellem de enkelte institutionelle elementer. Georg beskriver på denne måde sin tillid til systemet:

"Fordi, at der er jo en hel klar opdeling af magten, at Kommissionen er dem der stiller forslag, og så er der Parlamentet, der behandler forslagene, og så er det Ministerrådet, der vedtager det. Og det, at det kører sådan frem og tilbage, det er jo helt klart. Det synes jeg er fedt." (Bilag 6G:24).

For ham er gennemsækeligheden og de forskellige elementer i systemet, det han bygger sin tillid på. Vi finder, at det for hans og andres vedkommende gælder, at delingen i flere instanser gør EU lettere at stole på, da dette opfattes som en balance imellem systemets aktører, der 'holder hinanden i skak' og fordeler magten (Bilag 6K:16). Indblik i EU-institutionens struktur er dog ikke entydigt medvirkende til at øge tilliden. Hos flere informerede interviewpersoner er det derimod med til at understrege nogle problematikker. Lasse udtrykker det således:

"Der er en masse kludder der, og der er en masse ting, hvor at det er, hvor det er et rigtig dårligt system i forhold til hvem det er, der fremlægger lovgivning, hvem der skal vedtage det, og hvem der så implementerer det, osv. osv." (Bilag 6L:20).

Dette påpeger nogle udfordringer i selve EU's struktur, som besværliggør tilliden. Disse demokratiske problemer udforsker vi nærmere i afsnittet *Demokrati - og strukturproblemer*.

Tillid til politikerne i EU

Personificeres EU til at være de konkrete politikere i systemet, finder vi, at for mange interviewpersoner gør de samme overvejelser sig gældende, som ved politikerne i det danske system.

Generelt fremhæves en vis respekt for de mennesker, som arbejder i EU. Anne udviser dette ved at sige: *"[...] men det er fandeme hårdt at sidde der, og det er hårdt at arbejde der"* (Bilag 6A:13), og ligeledes siger Jesper: *"[...] vi har nogle knalddygtige folk, som bliver sendt derned og arbejde for Danmarks sag, ved jeg, og ja jeg har da også rimelig stor tillid til de politikere, der også bliver sendt derned for at varetage [Danmarks sag][...]"* (Bilag 6J:12). Der er en forståelse for, at det er en hård position at udfylde, men samtidig får dette ikke lov til at stå alene. Ditte beskriver, at selv om hun har en vis tiltro til, at politikerne er interesserede i deres arbejde, kan det ikke undgås, at der er andre motivationer, såsom magt og position: *"Der ligger jo hele tiden noget bag ved, altså ud fra det de gør, ikke. Fordi jeg tror da ikke på, at alle der sidder dernede, de gør det fordi de, de virkelig brænder for det."* (Bilag 6D:13). Der fremkommer en vis skepsis ift. politikernes motiver til at være i EU, men samtidig giver flere interviewpersoner udtryk for, at dette er forventeligt. Klaus beskriver det som logisk, at der i et politisk system er kamp om indflydelse og magt (Bilag 6K:14). Dette påvirker ikke umiddelbart hans tillid, fordi han netop er klar over dette forhold, og dermed implementerer det i sin tilgang og tillid til EU.

For forholdet til politikerne i EU gælder, at interviewpersonernes kendskab til disse påvirker deres holdning, hvilket også var tilfældet for niveauerne nationalt. Har interviewpersonerne en stor viden om politikerne, deres virke og politiske ståsteder, er der en klar tendens til, at de har lettere ved at tage stilling til, hvorvidt de stoler på dem. Det er især tilfældet for de politisk interesserede og informerede, som i forvejen har et stort indblik i det politiske liv. Den tillid, de har til EU-

politikere, viser sig ikke udelukkende at være stærk eller positiv, flere forholder sig også kritisk til politikere, og de motivationer de har, som beskrevet ovenfor (Bilag 6F:25; 6K:5; 6L:7). I henhold til Luhmanns pointe om tillid bundet op på forudsigelighed, finder vi, at personligt kendskab for interviewpersonerne i denne sammenhæng er et medie til at forstå og fortolke EU-politikere og deres arbejde, og et forsøg på at sikre forudsigeligheden i systemet, og dermed forstærke tilliden.

Dette viser sig også, når vi kigger nærmere på nogle af de politisk uinformede interviewpersoners tillid til EU-politikere. Ellen beskriver det i en ordveksling om, hvorvidt hun stoler på politikere i EU:

"E: Altså, jeg ved ikke hvem det er, men generelt er jeg meget mistroisk overfor det.

I: Ja, er det sådan noget som korruption at du kunne være bange for, eller at de udnytter deres position til egen vinding eller?

E: Nej det er slet ikke så dybt. Det er mere det, at jeg ved ikke hvem det er, så når jeg ikke ved hvem det er, så kan, så har jeg svært ved at stole på dem, altså jeg..." (Bilag 6E:17).

Hun beskriver, hvordan det for hende er svært at have en holdning til politikere, når hun netop ikke har kendskab til dem. Den manglende information og viden resulterer for Ellen i mistillid, idet hun i afgivelsen af tillid ikke får informationer tilbage om, hvorledes denne tillid forvaltes. Det vil sige tillidsforholdet bliver ikke en udveksling af informationer, som Luhmann beskriver det, men bliver i stedet et ensidigt forhold. Det er dog en relativt svag grad af mistillid Ellen har, idet en stærk mistillid kræver mange informationer. Yderligere spiller det ind, at EU-systemet og politikere fra andre lande, hvor institutionerne er konstrueret anderledes, ikke er direkte sammenlignelige med de danske institutioner, som interviewpersonerne kender og oftest har en vis grad af tillid til. Som Fukuyama beskriver det, er institutionerne i det senmoderne samfund dog langt hen ad vejen ensartede. Dette leder dog til større fokus på især kulturelle forskelligheder, som vi også ser det hos interviewpersonerne. Dermed bliver det svært at overføre tilliden mellem de forskellige institutioner. Sådanne spill-over-effekter går vi dybere ind i, i afsnittet *Overførselseffekten mellem institutionerne*.

EU tillid og den danske tillid

Vi har igennem de foregående afsnit påvist nogle ligheder i, hvordan interviewpersonerne forholder sig til de danske institutioner og til EU-institutionerne. Vi uddyber her, hvordan tilliden til de to forskellige områder udspiller sig ift. hinanden.

I et meget kvantificeret perspektiv på tilliden stiller Henrik sin tillid op på følgende måde: *"[...] jeg vil sige næsten lige så meget, jeg vil sige at på en skala fra 1 – 100, hvor man så stoler på forskel - på Folketinget, hvis man siger at der er 100, så stoler jeg måske på EU 90."* (Bilag 6H:21). Grunden til at han stoler knap så meget på EU, begrundes han selv med, at det måske er lidt sværere at følge med i. Opfattelsen af tillid, som noget der kan reduceres til procenttal, er ikke gennemgående hos vores interviewpersoner. I stedet har de fleste en mere flydende opfattelse af tillid, der er svær at sammenholde, og der er ligeledes forskellige tilgange til, hvad tilliden indbefatter. Tilliden til de danske institutioner tages til en vis grad for givet, (hvilket beskrives nærmere i afsnittet *Samfundsrefleksiviteten*), og det er dermed ikke nødvendigt for individet at forholde sig til, hvilke elementer tilliden omhandler. I forhold til EU finder vi dog, at flere og mere omfattende aspekter italesættes og tages i betragtning, når interviewpersonerne vurderer deres tillid. Når politikerne i EU skal vurderes, tages deres forskellige værdisæt med i betragtning. Andre steder nævnes det politiske spil og institutionernes evne til at føre projekter ud i livet (Bilag 6B:17-19, 6K:16, 6C:13-14). Dette er ting, som interviewpersonerne ikke udpensler ift. deres tillid til det danske system, da bl.a. kulturelle værdisæt her kan antages at være ens hos politikerne.

Flere interviewpersoner nævner direkte, at der ikke er nogen forskel i deres tillid til de forskellige institutioner, både danske og europæiske. Disse personer er typisk dem, som har en mere føderalistisk⁴⁸ vision for EU. Vi ser, at dette hænger sammen med, at de opfatter EU som en institution, der potentielt kan håndtere føderale opgaver, selv om flere dog også nævner, at dette kræver en udvikling i institutionens struktur. Dette tyder på, at tilliden til EU ikke nødvendigvis kun afhænger af nærhed eller kendskab, men også påvirkes af individets grundværdier, ideologiske holdninger og tilgang til EU.

Idet forventninger om fremtidig handling, hvilket ligger i bl.a. Luhmanns definition af tillid, hænger sammen med viden og kendskab til objektet for tillid, kan det forventes, at individet oftere

⁴⁸ Føderalisme indebærer en tilslutning til en samlet føderation/forbundsstat. Dette indebærer, at der er politiske organer både på forbundsniveau og delstatsniveau, i lighed med USA (Hansen m.fl. 2000).

tilkendegiver tillid til de nære institutioner, som de har større kendskab til, herunder især de nationale. Dette finder vi også er tilfældet for de interviewpersoner, vis viden er fokuseret på de nationale forhold. For de personer, der ikke ser nogen forskel i deres tillid, tolkes, at de har såvel en politisk ideologi, der giver dem en følelse af tillid til institutionen, men også en viden og følelse af nærhed til institutionen, der bekræfter deres tillid.

Flere tilkendegiver imidlertid, at det for dem ikke giver mening at stole mere på det nære end det fjerne. Niels beskriver det således:

”Jeg mener faktisk ikke at man kan lave et argument for det der [at stole mest på det nære], for hvis man laver et argument om, at det at det ligger i Danmark giver mere tillid, så må du nødvendigvis sige det samme med regionerne jo, [region], og du må nødvendigvis sige det samme om kommunen [by], ikke, og så kan du sige at [dit uddannelsessted], må du give mere tillid, fordi at det foregår lige her. Altså, det mener jeg ikke at det holder. Altså du kan jo reducere det hele til din egen lille husstand eller dit eget værelse et eller andet sted.” (Bilag 6N:39).

Niels’ argument er, at det ikke handler om fysisk nærhed og afstand, når han afgiver tillid, men om andre aspekter. For ham handler det særligt om indholdet i institutionen, og hvorvidt han kan stole på de strukturelle elementer i den. Dermed bliver viden om institutionen en væsentlig faktor i tilliden, men det er ideologien og strukturen i denne, som i sidste ende afgør, om tilliden afgives.

Ses der rent diskursmæssigt på tilliden til EU, bliver institutionen EU i højere grad identificeret med politikerne og embedsmændene, end det er tilfældet ved de danske politiske institutioner. Således italesættes EU ofte som ’dem’ og ’de’ og ikke som EU eller ’den’ (institutionen). Dette er især tilfældet for grupperne af de mindre politisk interesserede og de uinformede. Som det fremgår af empirien, er det lettere at skelne mellem Folketinget som institution og de enkelte medlemmer af Folketinget, end det er at skelne mellem de forskellige enheder, såsom Kommission, Rådet og Parlamentet, og politikerne i Parlamentet. En indsnævring af EU til i højere grad at være personificeret ved politikere (uden disse nødvendigvis har navne eller ansigter), ser vi som en kraftig reduktion af kompleksitet. Hvis institutionen således er for uoverskuelig, forholder interviewpersonerne sig i stedet til et niveau, de kan overskue; individerne i institutionen. Dette betyder dog også, at tilliden eller mistilliden bliver af en svagere grad, og dermed nærmere tærskelområdet og et skifte til mistillid/tillid.

Demokrati – og strukturproblemer

Flere af vores interviewpersoner påpeger, at selvom de overordnet har ganske stor tillid til EU, ser de dog nogle problemer med EU's strukturelle opbygning, som lægger forhindringer for tilliden.

Morten har generelt en mistillid til institutionens struktur og opgave. I forhold til de enkelte elementer i EU-strukturen, synes han de er udemokratiske, og han begrundet sin manglende tillid således: *"Ja, de er simpelthen bundet på hænder og fødder af traktaten, og de forskellige dertil indrettede organer i forhold til EU, der sørger for, at man holder sig meget stramt til traktaten"* (Bilag 6M:12). I hans perspektiv får de demokratiske organer ikke nok råderum, men er i stedet bundet til en traktat, som han ideologisk er imod.

Ida, som generelt er meget positiv ift. EU, påpeger alligevel, at der kan være elementer, som er problematiske. Blandt andet nævner hun Rådets rolle, som hun mener, har demokratiske mangler, fordi det som udenforstående ikke er muligt at få indblik i, hvad de diskuterer og arbejder med (Bilag 6I:10). Jesper påpeger ligeledes, at han er for ideen med EU, og at man så derefter kan diskutere, hvor meget unionen skal fylde, og hvordan den skal være bygget op. Han mener, at der pt. er problemer med det institutionelle set-up: *"Ja, det er jo institutionerne, kommissionen overfor parlamentet og ministerrådet og det her, altså det udemokratiske i det og lovgivningsprocessen om det."* (Bilag 6J:9). På trods af en generel høj tillid til EU's ideologi og virke, finder vi altså her og hos flere andre interviewpersoner, at selve systemkonstruktionen opfattes som ufordelagtig, udemokratisk og til tider rigid og usmidig. Som Georg beskriver det: *"det er en meget tung Volvo vi kører rundt i."* (Bilag 6G:21).

Sådanne meget specifikke og detaljerede holdninger til EU's interne struktur finder vi især hos de mere politisk informerede interviewpersoner. Hos de politisk uinformerede interviewpersoner er denne mangel på viden i højere grad grundlaget for en mistillid til EU som institution og holdningen til institutionens elementer. Vi ser, at når disse beskriver EU som uigennemskueligt og svært at forstå, er det ikke selve organernes opbygning og sammensætning, men i højere grad den tilgængelige viden og information, som er uigennemskuelig.

Specifikke forslag som fremkommer omkring institutionens nuværende uhensigtsmæssigheder, er især rettet mod opbygning, hvor flere informerede og interesserede interviewpersoner med en ideologisk identifikation med EU, foreslår, at de tre komplementerende enheder, Parlamentet, Rådet

og Kommission, udskiftes med en enklere opbygning med et to-kammer-system⁴⁹ (Bilag 6L:21; 6N:17).

Konkrete ændringsforslag til institutionen EU er tegn på en opfattelse af EU som en faktor, der er kommet for at blive. Samtidig ses den som flydende og foranderlig, og en politisk institution i konstant udvikling. Som Lasse beskriver i sammenligning med det danske system:

"Men det er jo en rejse, det er jo ligesom i Danmark, altså. Folk de glemmer at vi, det er jo ikke skrevet på Jellingestenen, at vi er 179 mandater i Folketinget. Altså i '73, der havde vi 100 og nogen og 40 medlemmer af Folketinget. Altså, tingene ændrer sig - og det gør det dansk demokrati jo også." (Bilag 6L:13).

Der er altså potentiale for videre udvikling i EU ifølge dette synspunkt. I kontrast til dette finder vi, at de uinformede overvejende ser EU som statisk og svær at ændre. Som f.eks. Bente siger det, så er der ting ved systemet, der 'ikke kan være anderledes' (Bilag 6B:13). I Bentes tilfælde tolker vi, at denne holdning fører til en tøvende tillid til systemet, fordi hun ikke føler, at hun har andet valg. Hun tager altså en meget pragmatisk tilgang til institutionen. Vi finder, at viden og kendskab til institutionen her spiller en rolle for individets forhold til sig, hvor større adgang til information og en stærkere politisk interesse hænger sammen med en mere forandringsåben indstilling.

Tillidens beskaffenhed

Som tidligere nævnt i analysen er der flere af interviewpersonerne, som forholder sig kritisk til EU og de forskellige elementer, både strukturelle og politikerne. På trods af dette erklærer mange alligevel, at de har en almen stor (institutionel) tillid til EU. Dette leder os nærmere ind i en diskussion af tillidens særpræg, og hvordan tillid til en institution som EU er opbygget og kan karakteriseres.

Interviewpersoner med en stærk grad af tillid (eller mistillid) til EU, opfatter selv deres tillid som en relativ uforanderlig enhed. Med det menes, at disse interviewpersoner tilkendegiver, at de har stærk tillid til EU, og at deres tillid således ikke befinder sig nær et tærskelområde, i Luhmannsk forstand, hvor tilliden er relativt nemt omdannelig til mistillid. Olivia beskriver det således: *"[...] jeg har fuld tiltro, altså der skal virkelig noget, der skal det modsatte til at overbevise mig om det modsatte,*

⁴⁹ Med et to-kammer-system menes et repræsentativt parlamentarisk system delt i to, som interviewpersonerne ser det i Storbritannien og USA.

det skal der virkelig. Jeg har fuld tiltro til hvad der foregår.” (Bilag 6O:22). Hun siger dermed selv, at der skal meget drastiske hændelser til, før hendes tillid ændres til en mistillid. I forhold til begivenheder eller uheldige affærer såsom korruption, erklærer Felix: *”[...] freden og friheden i Europa den står bare relativt bare så meget større end en lille korruptionssag for det første [...].”* (Bilag 6F:30). For ham er det store hele og institutionen langt vigtigere, og hans tillid til den bliver ikke forpurret af enkeltsager.

Vi finder især ét aspekt af mistillid som mindre statisk, end de teoretiske perspektiver beskriver, hvor mistilliden er mere krævende at omvende til tillid, jf. Luhmann. Det er den mistillid, som bunder i mangel på viden og information om EU. Denne begrundes interviewpersonerne selv med, at de ikke ved nok, og vi formoder, at en tilførsel af viden i visse tilfælde kunne afhjælpe en sådan svagere grad af mistillid.

Hos flere interviewpersoner er der i tilliden til EU også indlejret en vis skepsis eller mistillid, som de på sin vis tager for givet. Flere nævner, at det er sundt at forholde sig skeptisk til tingene, eller at det er logisk, at der altid vil være potentiale og risiko for, at politikerne svigter eller har egennyttige motiver (Bilag 6L:11ff; 6I:20; 6J:11; 6K:16). Dette ser vi som et tegn på en mistillid, som ikke nødvendigvis skader institutionen eller individets forhold til denne, men er en gensidig tillid fra individerne om, at der er mistillidselementer i institutionen, som Luhmann også nævner det. Vi ser, at det er en *positiv mistillid*, som er en del af en refleksivitet, hvor individet fortløbende forholder sig til samfundet og institutionernes vilkår.

Individerne, især flere af de politisk aktive, beskriver selv, at deres momentvise kritiske holdning ikke påvirker den generelle tillid til EU, og i forlængelse af deres tillidsafgivelse er der grund til yderligere at tolke, at der faktisk er potentiale i den positive mistillid til at styrke individets tillid til EU. Dermed styrker den positive mistillid faktisk institutionens stabilitet, i og med enkelte svigt eller brud på tilliden ikke forandrer en almen tillid til mistillid, men i stedet bekræfter, at der er enkelte ’brodne kar’.

Lobbyisme

EU er en stor institution, hvor der træffes betydningsfulde beslutninger for hele EU, dvs. landene, industrien og borgerne. Dermed er der også interesseaspekter ved at søge en indflydelse på den politik, der føres i EU – hvilket ofte sker gennem lobbyisme. Flere af interviewpersonerne finder lobbyismen problematisk. Eksempelvis ser Morten, at der er en meget stor grad af lobbyisme i EU:

”Det er jo en integreret del af EU-demokratiet.” (Bilag 6M:12). Morten tillægger lobbyismen den problematik, at lobbyisterne varetager kapitalinteresser på bekostning af borgerne. De politikker, lobbyisterne advokerer for, har således ikke henblik på at skabe et bedre Europa eller sikre eksempelvis den miljømæssige fremtid for Europa, i samme grad som den er til gode for de store kapitalmagter, der uden hensyn søger at fremme egen profit. Morten har dermed en negativ forventning til lobbyismen som en del af EU og medtænker dette element i sin samlede institutionelle tillid – eller i dette tilfælde nærmere mistillid til EU.

Det er langt fra alle interviewpersonerne, der finder lobbyismen skadeligt for europæerne. Georg finder, at skellet mellem lobbyisme og korruption er meget hårfin, og at det skal styres, således at korruptionen ikke får spillerum. Han siger bl.a.:

”Det er et af de andre problemer. Men det er jo en del af det med korruption og sådan noget – ser jeg det – at lobbyisme er lige så stor en del som korruption. Fordi at – selvfølgelig, lobbyister har jo også en positiv effekt, for det betyder også at Kræftens Bekæmpelse og Dansk Røde Kors og alle de andre, det er jo de lobbyister vi glemmer, der er positiv, som gør en positiv indsats dernede.” (Bilag 6G:29).

Dermed finder Georg, at der også findes interesseorganisationer, der lobbyer i EU med positiv effekt, og at denne form for lobbyisme har en berettigelse for institutionen.

Der er en generel tendens til, at interviewpersoner, der forholder sig relativt kritisk eller negativt overfor begrebet lobbyisme, er individer, der er politisk uinformerede og har svært ved at gennemskue beslutningsprocesserne i EU, og bygger deres udsagn på forlydender og historier fra eksempelvis medierne. Frygten for negativ lobbyisme og/eller korruption er derved en medvirkende faktor til at svække deres institutionelle tillid til EU.

Ikke alle interviewpersonerne anser lobbyismen i EU som et decideret problem. Jesper fremdrager således:

”Det spiller en utrolig stor rolle. Ja, det er jeg overhovedet ikke i tvivl om det gør. Men altså, det er jo også en del af systemet. [...] Men man skal være opmærksom på lobbyisme, til gengæld synes jeg. At du skal være opmærksom på, at de også besidder nogen ressourcer, som kan rykke nogen. Og det skal jo ikke gå over til decideret korruption og sådan noget. Men lobbyisme som så, ser jeg som en naturlig del af det politiske system.” (Bilag 6J:21).

Dermed finder både Georg og Jesper således, at der er en række positive ressourcer og videnskilder ved lobbyisterne. Ressourcer som kan være uundværlige for politikerne, når de skal sætte sig ind i et område og træffe den mest hensigtsmæssige beslutning. Jesper understreger også, at der skal være opsyn med, at lobbyismen ikke krydser over til at være korrupt, ligesom Felix argumenterer for, at en offentlighedslovgivning er det, der retfærdiggør tilstedeværelsen af lobbyisme (Bilag 6F:33).

Dermed understreges betydningen af lobbyisternes videnskilde samtidig med, at de ser det potentielt problematiske ved de store pengemæssige interesser (Bilag 6I:20). Ida siger, at:

"[...]parlamentarikerne er i allerhøjeste grad afhængige af lobbyisterne, fordi de ligger inde med en enorm viden, så man kan sige i det omfang at lobbyisme kan foregå i åbenhed, så mener jeg ikke, det er noget problem, så mener jeg faktisk at det er positivt." (Bilag 6I:20).

Ida ser, at en generel åbenhed ved registrering af lobbyister kan være et positivt sikringsmiddel mod korruptionen. Det er specielt de, der er politisk interesseret og særligt politisk aktive på forskellige niveauer, som anser lobbyismen som en del af det politiske spil. Dette kan hænge sammen med, at de til en vis grad er socialiseret ind i en politisk kontekst og vilkårene i denne.

Tillidsmæssigt stiller det således høje krav til de givne politikere om at opretholde tilliden og sørge for at holde ryggen fri fra rygter om lobbyisme, hvis borgerne skal stole på systemet, da politikerne er del af en opretholdelse af og ansigt udadtil på institutionen. Det kræver desuden regler og integrerede tjekfunktioner til at sikre, at politikerne ikke misbruger den givne tillid. Rikke ser dertil, at politikerne er nødt til at holde sig fri af korruption, da medierne hele tiden er på vagt og er en medvirkende faktor til at sikre systemet mod snyd og urent spil (Bilag 6R:7). Lobbyisme er i et institutionelt tillidsperspektiv en dobbelttydig størrelse, idet den både kan være et element, der sikrer systemet en nuanceret og indgående viden. Samtidig ser flere af interviewpersonerne risikoen for, at lobbyisme kan udvikle sig til korruption, hvilket vi ser nærmere på i følgende afsnit.

Korruption

I italesættelsen af lobbyisme fremkommer det, at skellet mellem det og korruption er vanskelig.⁵⁰ Flertallet af interviewpersonerne fremdrager, at der har været historier om korruption i EU, og ser at korruptionen er et løbende problem for EU. Et problem som EU ikke altid har været for gode til at rydde op i, som Georg siger (Bilag 6G:21). Der er således altid brodne kar i systemet, de som er mere potentielle for at falde for korruptionen, men forebyggende initiativer fra institutionens side, såsom stregkoder på alle kontorelementer som sikring mod tyveri, er med til at begrænse dette (Bilag 6F:31).

Henrik ser, hvordan grænserne mellem lobbyisme og korruption kan være svært definerbare:

"[...] det bliver lige pludselig en meget hårfin grænse, ikke, fordi at man kan sige, at hvis man lobbyer, hvis man har rigtigt meget lobbyisme, og man forsøger at påvirke politikere, som jo også er mennesker, så bevæger vi os op imod grænsen, hvor ligger korruption og nepotisme, og korruption og nepotisme er forkert i politisk system [...]"
(Bilag 6H:25).

Niels eksemplificerer denne grænse ved at fremhæve et land som Rumænien, der har en historie og en kultur for at have et korrupt styre. Han finder her, at medlemskabet af EU kan være en medvirkende faktor i udviklingen mod et mere demokratisk styre i lande som Rumænien. Han ser således, at korruption og bekæmpelse deraf i en institution som EU er en løbende proces, der kræver bekæmpelse af korruption, såvel som en generel opfordring i institutionen til at være fortalere for det åbne og ærlige system. Niels vender dermed en negativ korruptionshistorie til en positivt rettet proces og udvikling for det demokratiske Europa (Bilag 6N:23).

Det er særligt de af interviewpersonerne, der er mindre politisk interesserede, der frygter korruptionen, og som drager historier om korruption frem. Vi formoder i henhold til de teoretiske tillidsopfattelser og interviewpersonernes generelle tillidsafgivelser, at disse historier, hvis de bliver dominerende for individets opfattelse og erfaring med institutionen, har potentiale til at blive internaliserede erfaringer og dermed en latent mistillid til institutionen (Bilag 6B:21-22; 6C:23; 6E:20; 6R:23ff).

⁵⁰ Vi spørger i interviewene alene til lobbyisme. Korruption fremkommer i interviewene ved, at interviewpersonerne selv italesætter begrebet.

De forbehold, som de mere informerede interviewpersoner tager overfor både lobbyisme og korruption, er tegn på den positive mistillid, vi påviste tidligere, som er med til at beskytte tilliden til institutionen ved at forklare de mistillidsskabende elementer som på sin vis uundgåelige.

Der er en generel indikation fra interviewpersonerne af en manglende tillid til lande med nye demokratier og generelt korruptionshistorier, hvilket leder os frem til begrebet *kulturel tillid*.

Kulturel tillid

En tolkning i forlængelse af interviewpersonernes forhold til lobbyisme og korruption er, at der kan være tale om det, vi kalder en *kulturel tillid*. Tilliden viser sig stærkest til de nærtliggende lande og til de lande, hvis statslige og velfærdssystemer og institutioner har en nær lighed med det danske. I dette ligger en identifikation fra individet med en politisk kultur, hvilket kan defineres som et system af typifikationer m.m., der definerer en kontekst omkring politisk handlen (Jensen 1994:397). Vi finder, at de lande som tildeles mest tillid, er dem, som har en politisk kultur tilsvarende den danske. Interviewpersonerne har således generelt en særlig tillid til de nordiske landes ærlighed og pålidelighed i varetagelsen af tilliden. Dette finder vi bl.a. i Pias udtalelse:

”Vi er nok mere – i mine øjne synes jeg måske at – os svenskere, danskere, måske ligner hinanden mere, og måske også tyskere måske – er mere struktureret end de sydlandske er. Og jeg har altså også stadigvæk – jeg har altså også den – østlandene er mere korrupt, altså, der går det nok. At hvis man kan bestikke sig igennem, så er det bedst. Sådan noget kan jeg ikke lide. Men det kan du ikke bare ændre ved at knipse med fingrene. Der går generationer, det bliver nok hverken i min eller din tid. ” (Bilag 6P:19).

Pia siger videre:

”[...]Altså jeg tror ikke så meget det er, at man kan sige at polakker er mere korrupte og – mere end danskere er – jeg tror det er meget op til det enkelte menneske. Men jeg synes bare man hører mere om, at østeuropæere ser mere gennem fingrene med at lave sådan nogen fupnumre hist og pist, end de vesteuropæiske måske gør. ” (Bilag 6P:23).

Pia ser altså, at de nye østeuropæiske medlemslande endnu mangler nogle elementer i deres politiske kulturer og demokratier, specifikt de etiske normer og regler, der gør, at hun kan have tillid til dem. Dette finder ligeledes, at det for visse politikere handler mere om magt og position end om politisk ideologi. Hun anser særligt dem *”nede fra Sydeuropa [og] den retning på, ikke”*, som

værende mere modtagelige for korruption og magtmisbrug. Dette begrundes hun bl.a. i deres anderledes forhold til religion og derved deres kultur (Bilag 6D:11).

Vi ser herudfra, at tillid også har en kulturel dimension, (også ud over en politisk kultur), dvs. afhænger af den kulturelle kontekst, tillidsobjektet kommer fra. Selv om interviewpersonerne mener, at den politiske moral er anderledes visse steder i Europa, er det afgørende element, at interviewpersonerne kan identificere sig med politikerne fra lande, de opfatter som kulturelt lig Danmark. Det indebærer også, at systemerne og normmønstrene i landene minder om de danske. Idet tillid er en fremadskuende faktor, som det er Luhmanns pointe, er der en forventningsdimension af tillid, idet tillid dermed afgives til eksempelvis politikere, hvis handlinger individet mener at kunne forudse ud fra kulturelle konventioner, ergo en kulturel tillid.

Blandt interviewpersonerne bliver den kulturelle tillid især vigtig for individer, som har en lavere grad af information og viden om EU (Bilag 6B; 6R). Vi ser dette som en reduktion af EU og politikerne til forhold, som de selv føler de ved noget om, specifikt kulturelle forskelle. Det vil sige tilliden eller mistilliden baseres på en viden om kultur, i stedet for på manglende viden om institutionen.

Overførsels-effekten mellem institutionerne

Der viser sig dermed en kulturel tillid, som har en effekt på den institutionelle tillid til EU. Derved kan der siges, at være en overførselseffekt, m.a.o. en spill-over-effekt, til det bekendte og forholdsvist forståelige for interviewpersonerne. Der kan således være tale om spill-over-effekt på dele af systemet, navnlig på politikere fra Danmark eller de øvrige nordiske lande, såvel som spill-over-effekt til politikere af samme ideologiske overbevisning som interviewpersonen selv. Eksempelvis nævner Ida, at hun kan have mere tilfælles ”[...]med en spanier der er grøn, end [...] en svensker der er socialdemokrat” (Bilag 6I:21).

En spill-over-effekt i dansk kontekst ses, hvor et svagere kendskab til eller oversigt over eksempelvis en institution forenkles ved at påføre institutionen konkret tillid gennem identifikation med institutionen ved en konkret person. Vi ser således Anne, der ligestiller regeringen med ’ham den nye’, (Statsminister Lars Løkke Rasmussen) (Bilag 6A:6). Her sker der en overførsel mellem den konkrete tillid og den institutionelle tillid. Dette er således en reduktion af systemet til at være informationer om få personer, altså en helt konkret reduktion af kompleksitet vha. tilliden i Luhmannsk forstand. Overførsel mellem person og institution er en sårbar relation, idet én person

(en politiker) potentielt har lettere ved at komme i situationer, hvor tilliden misbruges, og efterfølgende tillidsafgivelser svækkes.

Imellem de nationale og mere lokale niveauer i en dansk kontekst ses dog et eksempel på en delvis spill-over-effekt. Henrik påpeger niveauforskelle mellem det nationale niveau og det mere lokale, ved at politikernes tilgange til arbejdet på de forskellige niveauer er forskellige, hvilket han dog ikke lader få betydning for sin tillid:

”Jeg tror at det et langt stykke hen af vejen er det den samme grad af tillid [...] jeg tror måske at der er nogle gange, og det måske ikke så karriereminded i byrådene, altså det er sådan lidt - amatøragtigt er måske det forkerte ordvalg, men det er det jo lidt alligevel, fordi at det er jo ikke deres hovedbeskæftigelse, det er det jo hvis man er folketingspolitiker” (Bilag 6H:9-10).

Henrik vælger at have samme grad overordnede grad af tillid til de forskelle niveauer og negligerer eller reducerer betydningen af elementer, der kan svække hans tillid. Han overfører således sin positive tillid mellem de danske institutioner.

Umiddelbart kan der for interviewpersonerne ikke spores en generel spill-over fra den danske institutionelle tillid til den institutionelle tillid til EU, hvilket kan tolkes ift. at systemet ikke fungerer som det danske/nordiske. Fukuyama pointerer, at for overførsel af tillid mellem institutioner, findes der forhindringer for direkte overførsel af tillid i forskellene mellem institutionerne, eksempelvis kulturelle forskelle. I det 21. århundrede ser Fukuyama, hvordan institutionerne er blevet stadigt mere liberaliserede og demokratiserede, men at der stadig findes kulturelle forskelle mellem nationerne. På trods af en tendens mod mere ensartede institutioner og samfundsopbygninger, vedholdes de nationale forskelle i de nationale kulturelle fænomener (Fukuyama 1995).

Flere interviewpersoner finder, at de samfundsmæssige normer og regler, der gør sig gældende i det danske, er meget lig de normer og regler, der gør sig gældende for de nordiske/nordeuropæiske lande. Mellem det danske nationale niveau og det sammensluttede europæiske niveau ved EU er der imidlertid flere kulturelle særpræg og forskelle i de generelle institutionelle samfundsopbygninger. Dette gør, at tilliden til det nære og kendte, i form af de samfundsmæssige normer og regler, der

findes i Danmark, ikke umiddelbart kan overføres til den variation af kulturelle fænomener, der samles i institutionen EU.

En overførsel af mistillid fra nationalt til EU-niveau er svær at belyse gennem vores empiri, idet interviewpersonerne er forholdsvis tillidsfulde i deres tilgang til de danske institutioner. Dog bør det noteres, at ingen af de mest skeptiske overfor det danske system giver udtryk for en højere tillid til EU-systemet. Vi finder, at Montinolas pointe om, at mistillid overføres i højere grad end tillid (Hardin 2004), er plausibel, men ikke mulig for os at belyse nærmere. Den modsatte pointe, at tillid ikke direkte overføres, understøttes imidlertid af vores empiri, hvilket vi tillægger, at EU er en sammensat kompleks størrelse for borgerne i de enkelte lande. Dermed udspiller politikken sig i institutioner, der er anderledes opbygget end de nationale (både på godt og ondt), og der er forskellige nationaliteter, (politiske) kulturer og religioner, der skal samarbejde. Disse elementer i kombination med uvidenhed og manglende oplysning til borgerne i EU gør således, at en institutionel tillid ikke er direkte overførbart i sin fulde udstrækning.

Tillid og viden

Interviewpersonernes kendskab og adgang til information om EU's politiske forhold viser sig gentagende gange at have betydning for deres holdning til institutionen EU, bl.a. for tillid til politikerne og holdning til lobbyisme, hvilket også var grunden til at vi indledningsvist præsenterede denne dimension til at differentiere interviewpersonerne. Her udfolder vi forholdet mellem viden og tillid nærmere, og hvordan dette konkret udmønter sig i en EU-kontekst for interviewpersonerne.

Flere af interviewpersonerne giver udtryk for, at de synes, de mangler et kendskab til de konkrete personer eller politikere, som sidder i EU-parlamentet. Anne siger eksempelvis: *"ja det er, nu kender jeg ikke så meget til de forskellige politikere internt, så så det synes jeg er svært at sige. Jeg tror at jeg tænker mere at EU, det er sådan mere helhed og men, fordi jeg aner ikke hvem der sidder derinde, det kan jeg lige så godt sige."* (Bilag 6A:12). Ligeledes pointerer Georg, at han ikke har nok kendskab til personerne og deres værdimæssige baggrund til at kunne stole fuldt ud på dem (Bilag 6G:23). En manglende viden om institutionens konstruktion besværliggør gennemskueligheden i de politiske processer. Dette giver også mening ift. Luhmanns pointe om, at tillid kan ses som en udveksling af informationer. Hvis EU som institution ikke er i stand til at

opfylde sin del af denne informationsbytning, forhindres tilliden. Det manglende indblik skaber derefter udfordringer for tilliden, idet individet ikke ved, hvad tilliden gives til, og hvilket outcome der kan forventes. Dermed tolker vi, at det især er de uinformerede og mindre politisk interesserede interviewpersoner, som ikke umiddelbart har et klart indtryk af eller vision for, hvad EU skal stå for, eller hvilke resultater de skal arbejde frem imod, der også tøver med at afgive den institutionelle tillid til EU. Firkantet sagt, hvis individet ikke har reflekteret over sin egen holdning, hvad denne indebærer, og hvordan den forvaltes bedst muligt, er det svært at stole på, at andre kan varetage denne (uafklarede og udefinerede) holdning.

Viden er dermed et centralt element i at kunne afgive tillid, og en vis grad af viden må være nødvendig for at kunne stole på en institution. Nogle tilkendegiver, at deres personlige kendskab til EU har givet dem en basis for at stole på systemet, netop fordi de kender arbejdsgangene og ved, hvad de kan forvente af institutionen (Bilag 6K:11; 6G:23-24). Ida beskriver bl.a., at hun gennem sit arbejde har fået indblik i andre politikeres motivationer, og derudfra bedre kan forholde sig til, hvilken retning EU udvikler sig i (Bilag 6I:9).

Hvor megen kendskab, det er nødvendigt at have, er dog ikke entydigt, det afhænger af individets politiske interesse og generelle politiske standpunkt.

En høj grad af viden medfører ikke en udelukkende positiv holdning eller tillid. Morten har eksempelvis en stor viden og interesse i EU, som udmønter sig i mistillid. Det er uoverensstemmelser mellem EU's ideologi og Mortens ideologiske politiske holdning, der medfører denne mistillid.

Ud fra disse analytiske overvejelser om videns forhold til tillid, opstiller vi opsummerende fire idealtyper, der illustrerer sammenspillet mellem viden og tillid. Når vi her og videre i analysen opstiller typificeringer, skal de altid opfattes som idealtyper, dvs. i mange tilfælde vil interviewpersoner ikke repræsentere en type rent, men afspejle refleksioner fra flere af typerne.

	Viden	Lav viden
Tillid	<i>'Den tillidsfulde insider'</i> Gennem sin viden om EU opnår individet en høj grad af tillid, fordi systemet fremstår som kendt og ligetil.	<i>'Den blinde stoler'</i> Binder sin tillid på, at der holdes opsyn med EU andre steder fra, og på en generel positiv holdning til EU's formål.
Mistillid	<i>'Den informerede kritiker'</i> Har en viden om EU, hvilken bruges til at opretholde en mistillid hos individet, enten pga. ideologiske uenighed eller fordi strukturen anses som uhensigtsmæssig.	<i>'Den uindviede mistroende'</i> Har pga. af mangel på information om EU svært ved at forholde sig til institutionen, og føler dermed ikke han/hun kan afgive tillid til den.

Tabel 3: Idealtypificering ud fra viden og tillid.

Typerne illustreret ved tabel 3 fremstår som personlighedstyper, der på forskellig vis kombinerer et aspekt af viden med en grad af tillid. Disse fire typificeringer finder vi i høj grad er dækkende for interviewpersonerne, om end de ift. forskellige emner er eksponenter for forskellige typer. Det gælder for de fire typificeringer, at individerne er stærkest i deres tillid eller mistillid ift. mere afgrænsede aspekter af deres holdninger, især til enkelte dimensioner af og opgaver for EU-institutionen, og derudover findes de stærkeste holdninger hos individer med mest viden.

Disse fire persontyper ud fra viden og tillid skal forstås som opsummerende og idealiserende på baggrund af den hidtidige analyse. Persontyperne afspejler dermed ikke direkte interviewpersonerne. Typerne er hovedsageligt beskrivende og klassificerende, men benyttes ikke i den følgende analyse, da vi ser andre dimensioner som mere forklarende for tilliden.

Medierne og budskabsudspredelsen

Viden om EU er et centralt element for interviewpersonernes holdninger, og vi finder i forlængelse heraf, at en af de vigtigste kilder til denne viden er medierne. Medierne, hovedsageligt tv-mediet og aviserne, er de primære informationskilder til nyheder, såvel nationale som transnationale. Vi finder, at interviewpersonernes informationsgrad ift. EU i høj grad afhænger af mediernes formidling af politik fra EU, samt intensiteten af denne.

Særligt ser interviewpersonerne to udgangsproblematikker, som de fokuserer på i interviewene, henholdsvis mediernes og politikernes ansvar for, og konkrete udførelse af, formidling af politik fra EU.

Ofte findes mediernes behandling af EU-stof mangelfuld, politisk farvet eller negativt ladet. Medierne er dagsordenssættende ift. de gængse diskussioner af politik, jf. afsnit *'Den politiske opdragelse og italesættelse'*, derfor er mediernes prioritering af nyhedshistorier også vigtig for

befolkningens indhentning af informationer. Anne finder, at mediernes fremstilling af EU til tider er i 'underlige sammenhænge' og indeholder 'lige gyldig viden'. Hun ser desuden, at befolkningen ofte har det største fokus på de nationale forhold, og at mediernes fokusering således er en afspejling af dette (Bilag 6A:7,20). Klaus italesætter problematikken ved informations-indhentning ift. medierne, således:

"K: Altså det der foregår i medierne, det er jo, det er jo fuldstændigt latterligt, det har som regel intet med det vi stemmer om at gøre. Så ja, der er ansvaret ens eget, at man sætter sig ned og prøver på at finde ud af, hvad der er op og ned i det her.

I: Så du synes ikke at medierne de er gode nok til at formidle videre?

K: Nej, det handler altid om, at enten er Danmark ved at forsvinde eller om 5 år så bestemmer EU, hvad vi skal have i folkepension. Og altså, der er intet af det, der har noget som helst med virkeligheden at gøre. Men det er jo sådan nogen ting der bliver diskuteret.

I: Men du synes generelt medierne har et meget negativt blik på –

K: Nej det synes jeg egentlig ikke, jeg synes både der er positiv og negativ, egentlig nogenlunde lige fordelt." (Bilag 6K: 9).

Klaus mener således ikke, at han kan tiltro medierne at være reelle informationskilder til eksempelvis viden om EU, da deres fremstilling af situationerne i hans optik er misvisende. Klaus anser dog ikke medierne som specielt farvede ift. et positivt/negativt perspektiv på EU. Andre interviewpersoner oplever dog et negativt billede på EU fra medierne (Bilag 6P:6). Dette kommer særligt til udtryk ved, at medierne, i den ene eller anden form, fremstiller negative konsekvenser ved medlemskab i EU, ved eksempelvis at fremhæve situationer, hvor Danmark må lempe på eksempelvis miljølovgivningen eller udlændingepolitikken for at indordne sig EU's lovgivning (Bilag 6S:15; 6J:13).

Mediernes rolle i formidlingen af EU-politik handler bl.a. om oplysning og informationsformidling til den brede befolkning, men ved at medierne fortrinsvist også er kommercielle, er al nyhedsgivning også vurderet ud fra et underholdningsperspektiv. Dette paradoks mellem ren informationsformidling og underholdning italesætter Henrik således:

"Fordi at man kan jo sige at, det har jo en kæmpe betydning for Danmark, hvad der foregår nede i EU, så at medierne ikke dækker det område er jo problematisk, kan man sige. Fordi så er den viden, er ikke offentligt tilgængeligt lige så nemt som den er alle mulige andre steder, for eksempel DR2 der sender Folketingsdebatter. Ikke at jeg tror at det vil være særligt spændende at sidde og så på en EP-debat, men" (Bilag 6H:22).

Henrik italesætter indirekte et spændingsfelt mellem normative informatoriske værdier/ansvar og kommercielle kapitalistiske værdier hos medierne over for befolkningen. Sidstnævnte kommercielle perspektiv er også det, Pia italesætter, når hun siger: *"Jo det er ligesom hvis medierne først har fået fært af noget, og synes – de ved at det er det, mange folk er interesserede i, så jo mere skandale de kan bringe på én person, jo flere kommer der og ser i kuk-kassen, havde jeg nær sagt."* (Bilag 6P:8).

Dette kan forstås i det perspektiv, at der formentligt er behov for et vist underholdningsaspekt ift. formidlingen af EU-politik, i og med individet, som 'hverdagsmageren', jf. Bang og Sørensen, er selektivt i sit valg af politik (såvel som andre aspekter af hverdagen), og dermed skal finde politik interessant, underholdende og værd at bruge sin tid på.

Ida italesætter et andet aspekt ift. medierne, nemlig det hun kalder mediernes 'dovenskab'. Denne dovenskab er udtrykt i en utilstrækkelighed fra journalisternes side, hvor hun oplever, at journalister ofte ikke har tilstrækkelig kendskab til det, felt de skal skrive om, hvilket afspejles i det endelige produkt. Ida udtrykker sig:

"Jeg oplever en udpræget dovenskab, altså masser af journalister aner ikke hvor – når man bliver ringet op af journalister, der vil spørge om en eller anden konkret sag, så skal du tilbage til – altså helt først forklare dem forslaget, og så forklare dem processen, og så forklare dem resultatet, altså det er meget tungt.[...] altså jeg skal ikke ligesom på nogen måde antyde, at det [unuancerede opfattelser] er noget der er specifikt i forhold til pressen, det er jo også internt [i SF], jeg kan også mærke når jeg kommer til Danmark at den der – der er en udbredt holdning om, at EU er udemokratisk, og EU gør og EU siger, hvis man så ligesom går folk på klingen og spørger, jamen hvad snakker du om, snakker du om Parlamentet nu, eller hvad, så bliver debatten straks lidt mere nuanceret, ikke. Fordi det er en ekstremt nem og unuanceret tilgang og have til det." (Bilag 6I:10-11).

Dermed tilkendegiver Ida også, at en unuanceret debat ift. EU ikke alene handler om dårlig journalistik, men understreger konsekvenserne af manglende kendskab og diskussioner baseret på 'tom' eller utilstrækkelig viden, frem for debatter funderet på viden. Medierne i sig selv reducerer kompleksiteten af informationerne om eksempelvis EU i deres formidling til befolkningen, hvilket betyder at de nemmest tilgængelige informationer, i kraft af nyheder i aviser og tv, har en ufuldstændig skildring af situationernes kompleksitet. Informationer individerne grundlægger deres tillid til institutionen på, på godt og ondt.

Italesættelsen af problematikker ved mediernes nyhedsformidling forekommer hovedsageligt hos interviewpersoner, der allerede har en indgående viden til EU. Dette hænger formentlig sammen med, at man for at kunne se fejl og mangler ved mediedækningen, behøver en reel viden om, hvordan forholdene i EU er.

Politikerne og EU-diskursen

Et andet centralt aspekt ift. mediernes diskurs om EU, er politikernes måde at omtale EU på. Flere af interviewpersonerne, særligt de politisk interesserede og politisk informerede oplever, at danske politikere har en generel tendens til at fremhæve dansk politik som 'positiv', og EU-politik som noget 'negativt', der kommer (dernede) fra EU. Dette baseres på, at de danske politikere tager æren for den danske politik, selv når den bygger på lovgivning og regler fra EU, og at de kun italesætter EU som lovgivende magt, når det har negative konsekvenser for Danmark (Bilag 6P:12). Medierne fungerer således både som direkte informationsgivende, men ligeledes som instrument for politikernes spil og handlingsarenaer. Klaus siger således: *"Ja ja, og det er jo også, det er jo ikke kun mediernes skyld. Politikerne kan i ligeså høj grad bidrage til, at man diskuterer de forkerte ting. Og det kan jo sagtens være helt bevidst, fordi at så skaber man sig opmærksomhed."* (Bilag 6K:10). Dermed påtaler han, at eksempelvis de danske politikere kan have deres eget formål ved at udlægge den nationale og den transnationale/europæiske politik i et særligt lys.

Flere af interviewpersonerne ser gerne, at der er mere direkte fokus på, hvilken politik der kommer fra EU og på det politiske arbejde, som sker i Europaparlamentet, eksempelvis siger Anne:

"Altså, jeg vil sige det sådan, at det er svært at sige, fordi at medierne de har jo nærmest deres eget liv, haha, men jeg synes at vi der kommer - Det kan også være at det er EU der skal ud og give nogle mere nuancerede billede af, hvad det egentligt er de foretager sig, i stedet for at det kun kommer igennem nyhederne, fordi de igen, ikke, bliver meget meget negativt, eller så at det bliver sådan en eller anden positiv ting som folk ikke kan forholde sig til." (Bilag 6A:21).

Hermed ligger Anne også op til, at ansvaret for en mangelfuld information om EU ikke alene tilfalder de danske politikere og medier, men at politikerne i EU og hele EU-institutionen kan være mere aktivistiske i deres arbejde med at oplyse den europæiske befolkning.

Opsummering

Ovenstående afsnit viser, hvordan tilliden, og særligt den institutionelle tillid, til EU udspiller sig. Tillidsafgivelsen til EU er en løbende og refleksiv proces, hvor individet forholder sig til både institutionens ideologi og praktiske arbejde. Interesse og informationsniveau har ikke en entydig sammenhæng med tilliden, men har en indflydelse på, hvor stærk tilliden eller mistilliden manifesterer sig. Viden er dermed et vigtigt aspekt ift. at kunne forholde sig til nuancerne ved institutionen. Samspillet mellem viden og tillid fører til de fire persontypologier, vi opstiller: den tillidsfulde insider, den blinde stoler, den informerede kritiker og den uindviede mistroende.

Vi finder, at tilliden til EU ikke overskrider tilliden til danske institutioner. Yderligere er der en kulturel tillid, hvor tilliden i højere grad afgives til nationer og individer fra samfund, der har en samfundsopbygning lignende Danmarks. Mistillidsaspekter er oftest knyttet til enkelte af institutionens aspekter eller repræsentanter, som vi ser det italesat ift. lobbyisme og korrupsion. Der er tegn på, at en identifikation med ideologien er basis for en stærk tillid til EU.

Medierne har en stor rolle i den vidensformidling, som vi ser, er vigtig for at kunne forholde sig til EU. Der er tvivl om, hvorvidt medierne varetager denne opgave tilfredsstillende, og det problematiseres, hvorvidt informationsniveauet er selekteret ud fra et underholdningsperspektiv.

Analysedel II: Den politiske identitets udfoldelser

En politisk identitet defineres ud fra individernes politiske empowerment, jf. Andersen (2004), altså deres subjektive forholden sig til politik, herunder deres deltagelse og oplevelse af det politiske system. Vi redegør og tolker i denne anden analysedel på interviewpersonernes politiske handlemønstre og følelse af myndiggørelse i politik.

Pligten til at stemme

Den handling, der sker ved at stemme til valgene er en meget konkret og håndgribelig variabel ift. politisk deltagelse, og dermed en del af den politiske identitet. I det 'spænd' der ligger mellem, hvorvidt det at stemme er en (moralisk) pligt eller en rettighed, siger størstedelen af interviewpersonerne, at det er en normativ, om end ikke lovbestemt, forpligtigelse at stemme og dermed deltage i samfundet. En pligt til at tage del i en demokratisk proces, der definerer det samfund, vi lever i. Søren udtrykker det: *"hvis du ikke stemmer, har du ikke ret til at brokke dig"* (Bilag 6S:13). Ida uddyber 'pligt'-anskuelsen ud fra følgende:

"Jeg gik faktisk i går og tænkte på det der med, at når man betragter det der med at stemme som en rettighed. Men altså jeg, det er måske lidt voldsomt at sige, men altså jeg synes faktisk også det er en pligt, fordi at det politiske system i den grad påvirker vores hverdag, og sådan noget, og hvis ikke man stemmer, så overgiver man i virkeligheden sin stemme til, eller sin stemmeret til nogen andre, og sender indflydelsen videre til andre." (Bilag 6I:7).

Nogle interviewpersoner pointerer betydningen af, at det er den samlede sum af stemmer, der udgør resultatet, og ikke hvorvidt enkeltindividet stemmer eller ej, da det ikke er den ene stemme, der er tungen på vægtskålen (Bilag 6N:14; 6L:15).

Carina ser det at stemme som en rettighed – en rettighed der giver, at man har lov til at stemme, men også har lov til at lade være, hvis man eksempelvis ikke har lysten eller interessen. Dermed adskiller hun sig fra langt størstedelen af de øvrige interviewpersoner ved løbende at tage stilling til, hvorvidt hun vil stemme. Dette kan have en sammenhæng med, at Carina er vokset op i en familie, hvor der ikke har været tradition for at stemme, og at hun stadig er ved at opbygge en politisk identitet, hvor andre interviewpersoner har gjort dette over en længere periode (Bilag 6C:5ff).

For den politiske identitet er stemmehandlingen en del af både det at udtrykke et engagement, men også en måde, hvorpå interviewpersonerne søger at få indflydelse og repræsentation for deres

politiske ståsted. Det stærkeste synspunkt, hvor det at stemme ses som en pligt og vigtigt både moralsk og politisk, er dermed et af tegnene på en stærk politisk identitet, hvorimod den modsatte holdning, hvor det ses som rettighed og mindre betydningsfuldt, kendetegner en svagere politisk identitet.

Yderligere ses af udsagnene om, hvorvidt det nytter eller er vigtigt at stemme, at der er en sammenhæng mellem stemmehandling, og derigennem den politiske identitet, og tillid til institutionen. Individer, der opfatter valgdeltagelse som en vigtig moralsk pligt, stoler på, at institutionen påvirkes af stemmehandlingen, hvorimod individer, der ser det som en rettighed med begrænset effekt, har en lavere grad af tillid, fordi de tvivler på, hvorvidt der opnås indflydelse gennem handlingen.

Den politiske opdragelse og udfoldelse

Den politiske identitet udtrykkes også gennem situationer, hvor der tales om politik med familie og venner, hvilket vi finder alle interviewpersonerne gør. I hvor høj grad dette forekommer, hænger bl.a. sammen med, hvor interesserede de generelt er i politik og samfundspolitiske forhold. Vi bemærker også, at hvis individet er opvokset i en kultur eller et miljø, hvor der har været tradition for at diskutere politik og politiske forhold, er individet blevet mere opmuntret eller socialiseret til at reflektere over samfundsforholdene og deres egne politiske ideologiske grundværdier, hvilket vi benævner *en politisk opdragelse*.

I Carinas tilfælde har politik og samtale derom ikke været en del af hendes opvækst, og i hendes senere liv finder hun det heller ikke let at tale om, selv om hun efterhånden interesserer sig mere for det (Bilag 6C:5-11). Carina er et eksempel på en forholdsvis lav internal efficacy, politisk selvtillid, der ifølge Andersen omhandler videns- og handleressourcer, som ikke er særlig udviklet hos Carina.

Andre interviewpersoner giver dog udtryk for en stærkere politisk socialisering, hvor forældrene har været aktive i eksempelvis fagforeningsregi, partipolitisk eller bare var politisk interesseret og har snakket politik i barndomshjemmet. Olivia fortæller, hvordan hendes mor igennem hendes barndom var politisk aktiv, men dog ikke som sådan har fortalt Olivia, hvordan hun skal forholde sig samfundspolitisk og partimæssigt:

"[...]hun [min mor] har jo aldrig tvunget andre til at skulle deltage i hendes politiske liv, men men ting smitter jo selvfølgelig af, og det gør holdninger jo også gennem opdragelse og sådan nogle ting, så værdierne vil jo grundlæggende være de samme, men de kan fortolkes på mange måder i det nuværende politiske system, kan man sige"
(Bilag 6O:7).

Vi ser ligeledes eksempler på, at denne politiske opdragelse ikke nødvendigvis viderefører forældrenes holdninger, men eksempelvis for Søren har været medvirkende til, at han skulle reflektere over og argumentere for sine holdninger i større grad, fordi de var forskellige fra forældrenes. Hermed handler politisk opdragelse ikke om indholdet i politik, men om italesættelse af politiske forhold, og den er frugtbar for udviklingen af en stærk politisk identitet.

Den politiske identitet er en dynamisk proces, og således er den genstand for en fortløbende udvikling hos individet. For Carina er hendes politiske identitet formentligt stærkt præget af negative oplevelser i forbindelse med at tale om politik. Eksempelvis har hun, efter at have talt om politik med en bekendt, modtaget en sms med beskeden: *"jeg havde godt nok ikke regnet med at du stemte på det og det"*(Bilag 6C:6), og i en anden situation beskriver hun, hvordan: *"min svigermor sagde endda til mig, at hvis jeg stemte på dem, så var jeg ikke velkommen der ved dem mere"* (Bilag 6C:3). Disse negative sanktioner ligger til grund for hendes lave internal efficacy og utryghed ved at tale om politik, men er generelt ikke gennemgående for interviewpersonernes erfaringer.⁵¹

På baggrund af ovenstående analyse af engagement, interesse og deltagelse, (samt redegørelsen for generel politisk identitet, Bilag 7), finder vi belæg for at opstille nedenstående tabel, tabel 4. Tabellen opstiller tre typificeringer på individer efter parametrene deltagelse og interesse. Vores opstillede typificeringer i tabellen bygger på vores iagttagelser og begrebsdannelser.

⁵¹ Vi formoder dog, at dette også hænger sammen med interviewpersonernes karakteristika. Individer, som netop har negative oplevelser med at tale om politik, formentlig ikke melder sig til et interview omkring dette emne.

	Interesse	Begrænset interesse
Aktiv	'Partisoldaten' Individet, som interesserer sig meget for politik, og som er aktiv deltager i form af engagement i et parti eller politisk forening /organisation. Diskuterer gerne politik og medtænker politik generelt i sin daglige forholden sig til samfundet.	
Passiv	'Den samfundsbevidste' Individet, som interesserer sig for politik, men som er relativt passiv i sine politiske handlinger. Bruger bl.a. sin interesse i diskussioner og i sin daglige forholden sig til samfundet.	'Samfundsbrugeren' Individet, der ikke interesserer sig specielt for politik, og som er relativt passiv i sine politiske handlinger. Diskuterer aldrig eller sjældent politik og har eventuelt svært ved at forholde politik til sin hverdag.

Tabel 4: Stereotypificeringer af individer ud fra interesse og deltagelse.⁵²

Interviewpersonerne afspejler i en stereotypificering henholdsvis *partisoldaten*, *den samfundsbevidste* og *samfundsbrugeren*. Adskillelsen af disse typer ligger i en differentiering mellem forskellige grader af interesse for politik, som videre afspejler sig i forskelligt aktivitetsniveau ift. politik. Den politiske identitet er stærkest udviklet hos partisoldaten og modsat svagest hos samfundsbrugeren. Yderligere finder vi ift. de danske institutioner, at partisoldaterne blandt interviewpersonerne overvejende er tillidsfulde, og indgår i det institutionelle set-up, der består af partier, osv. De mere passive samfundsbevidste og samfundsbrugere, er mere på afstand af institutionerne, men tilkendegiver i vid udstrækning, som beskrevet i afsnittet om institutionel tillid, at de stoler på systemet. Disse typificeringer bruger vi videre i analysen til at analysere ud fra forskellige grupper af interviewpersoner.

EU-politisk identitet

En *EU-politisk identitet* defineres som individets forholden sig til, empowerment og deltagelse ift. de aspekter, der omhandler den politiske institution EU. Denne identitetsform skal ikke forstås som separat fra den generelle politiske identitet, men som en integreret del af den. Det er dog forskelligt, hvor stor en del den udgør hos de enkelte individer, og hvor udviklet den er, ligesom det er tilfældet for den generelle politiske identitet (se Bilag 7 om generel politisk identitet). Manifestationen af en EU-politisk identitet spænder derved over et spekter fra svag til stærk, og omhandler ikke direkte ideologiske synspunkter og grundværdier. I det følgende afsnit redegøres for dimensionerne interesse og relevans af EU-politisk identitet.

⁵² Det tomme felt i begrænset interesse og aktive, finder vi en urealistisk kombination, derfor opstilles ingen typificering til denne.

Jesper begrundet, at både det nationale og internationale er vigtigt og har hans interesse: *"[...] en stor del af det og være interesseret udadtil [mod det internationale] tager jo også udgangspunkt i det danske, og det grundlag man har herhjemme, så."* (Bilag 6J:3). For Jesper hænger de to niveauer sammen, og dermed er hans EU-politiske identitet forbundet med hans generelle politiske identitet og hans nationale ståsted.

Det varierer, hvordan og hvornår i livet interviewpersonernes interesse for politik er opstået. For de fleste er den nationale interesse opstået først, og efterfølgende, hvis overhovedet, blevet suppleret med en interesse for det internationale. For Klaus er det dog omvendt. Han beskriver, som tidligere nævnt, at Maastricht-traktaten var hans indgang til en politisk interesse, idet han ikke mente det kunne være rigtigt, at det var så indviklet at sætte sig ind i (Bilag 6K:8). Vi tyder, at det ikke nødvendigvis var selve indholdet i EU-politikken, som fangede ham, men i stedet den specifikke politiske situation, hvor uigennemskuelig information gav ham et ønske om at forbedre eller ændre forholdene. Vi tolker dog, at Klaus formentligt også har haft et vist kendskab, altså en vis politisk informationsgrad, til det danske nationale politiske niveau for at kunne forstå og interessere sig for et overnationalt niveau.

I høj grad findes, at interessen for europæisk politik udgør en del af den EU-politiske identitet, og at denne oftest følger i forlængelse af en national politisk interesse. En indikation på dette ses i, at de personer, som er aktive ift. europæisk og international politik, og har en stærk EU-politisk identitet, også er aktive på nationalt eller lokalt plan, og har startet deres aktivitet der (Bilag 6F:3; 6N:2; 6I:2).

Vægtningen af den EU-politiske identitet ift. den generelle politiske identitet er forskellig hos interviewpersonerne, hvor nogen synes, at EU-forhold er knap så vigtige, hvorimod andre rangerer EU's betydning højt. Dette afhænger i høj grad af, hvilket fokus individerne har på EU, og hvilken rolle og opgaver, de ser, EU har. Ellen beskriver dette ambivalente forhold mellem de to niveauer af politik:

"Nej, altså på hver sine punkter så synes jeg det ene er vigtigere end det andet. Altså, jeg synes at national politik er jo mega vigtigt, fordi det er jo nationalt, ikke! Og samtidig så synes jeg også, at det er rigtigt vigtigt at stemme til EU, hvad hedder det, parlamentet, fordi det er så langt væk og at det har så stor indflydelse." (Bilag 6E:10).

Begge niveauer har en relevans, men interessen afhænger af, hvor individets prioriteter ligger, og hvor meget viden det har om de respektive niveauer.

Hos interviewpersoner, hvor den europæiske interesse ikke fylder lige så meget som den nationale, begrundes det ofte med en distance og mangel på indsigt i, hvorfor det har betydning (eksempelvis som hos Carina). En mangel på nærhed og tillid er dermed medvirkende til at blokere for et engagement i EU-forhold.

I andre tilfælde har den europæiske og internationale scene dog forrang, bl.a. beskriver Olivia ift. nyheder og informationssøgning: *"[...] personligt så betyder det internationale jo mere for mig [...] fordi Danmark er jo heller ikke større end det er."* (Bilag 6O:5). Vi ser, at ud over argumentet om, hvor stor betydning EU har, så begrundes interessen også med Danmarks position i verden, hvor nationen ikke ses som isoleret eller stort nok til at stå alene (Bilag 6P:4).

Således kan national og europæisk politik anskues som forskellige niveauer, hvilket også illustreres ved måden, der stemmes på ved de forskellige valg. Georg beskriver: *"[...] altså, når det er sådan to forskellige ting, så giver det jo meget mening at stemme forskelligt. Fordi socialdemokraterne i Folketinget er jo ikke nødvendigvis det samme som socialdemokraterne i Europaparlamentsvalget."* (Bilag 6G:11). De politiske spektrer og grupperinger opfattes her forskelligt, og den EU-politiske identitet kan derfor få en anden manifestation ift. partitilknytning.

Andre giver udtryk for, at de ser den europæiske politik i samme lys som den nationale, ved at de som udgangspunkt til EU-valg ser på kandidater og politikken i det samme parti, som de stemmer på nationalt, og evt. derefter begynder at kigge på partier, der på det danske politiske spektrum ligger nært (Bilag 6H:11; 6P:5,10; 6F:24).

Oftest går de samme argumenter igen, når det gælder om at stemme udenfor partilinjen/holdningen ved EU-valg, som ved nationale valg. Det handler primært om at finde en kandidat eller et parti, som er i overensstemmelse med interviewpersonernes egne grundværdier og deres mærkesager. Det politiske tilhørsforhold til eksempelvis et parti kan altså ikke tages for givet, men er udslag af løbende overvejelser om, hvorvidt individet føler, at dets politiske grundværdier er i overensstemmelse med de politiske repræsentanter og systemer. Som Søren beskriver det: *"[...] det afhænger meget af [...] hvad de vil opnå og hvad de rigtigt gerne vil repræsentere Danmark i EU."* (Bilag 6S:12). Disse overvejelser om stemmeafgivelse til EU handler om tillid til politikerne og deres politiske standpunkt, og delvis om tillid til institutionen EU, ved at de EU-skeptiske og mindst

tillidsfulde i nogle tilfælde tilkendegiver, at de ønsker at stemme på en politiker, vis formål er at være vagtsom og skeptisk i EU-parlamentet (Bilag 6B: 10-11; 6R: 13-14).

Dette rejser spørgsmålet om, hvorvidt politiske identiteter skal forstås som parallelle adskilte identiteter, eller om de eksisterer sammenhængende i forlængelse af hinanden. Om en EU-politisk identitet har andre fokusområder end den nationale, og man derved kan have flere politiske identiteter. Eller den modsat kan forstås ud fra et perspektiv, hvor den europæiske politik ses ift. samme politiske felt som den nationale, og at de samme politiske mærkesager er gældende for dansk og europæisk politik, altså en konsistent politisk identitet. Vi ser, at sidstnævnte forståelse er den mest passende, da individernes EU-politiske identitet konstrueres ud fra de samme politiske grundværdier som den nationale. Når en EU-politisk identitet manifesterer sig ved andet partipolitisk tilhørsforhold end nationalt, findes, at dette er udtryk for forskellige politiske prioriteringer på forskellige niveauer. Således at man på nationalt niveau eksempelvis har fokus på sundhed og velfærd, og på europæisk/transnationalt niveau har fokus på miljø.

Samfundsrefleksiviteten

En del af internaliseringen og identifikationen med politik er også den refleksivitet, individerne har ift. samfundets struktur og i et længere perspektiv også eventuelle samfundsmæssige forandringer (Tilly 2002). Derfor indledes en dybere analyse af niveauerne i den EU-politiske identitet med en redegørelse for, hvordan interviewpersonerne forholder sig til samfundet og institutionerne.

Interviewpersonerne stiller ikke som sådan spørgsmålstejn ved eksistensgrundlaget for institutionerne, der danner rammerne for danske samfund, men tager dem som en naturlig del af samfundets konstruktion. Dette kommer til udtryk ved, at interviewpersonerne ikke problematiserer de danske institutioners konstruktion, hvilket de eksempelvis gør ift. EU. Dette opfatter vi som, at interviewpersonerne opfatter de danske institutioner som faste enheder, hvorimod fremtiden for EU som institution ikke er fastlagt, men i interviewpersonernes perspektiv spænder mellem alt fra føderalstat til afvikling (Bilag 6F:4ff; 6M:10ff).

Langt hen ad vejen vælger interviewpersonerne selv niveauet for deres interesse og refleksioner, som vi ser det ved Bang og Sørensens begreb 'Hverdagsmageren'. De har en selektiv 'pick and choose'-mentalitet ift. hvilke politiske nyheder, de interesserer sig for, og som er med til at definere og forme deres politiske identitet. Interviewpersonerne vælger hovedsageligt at fokusere deres

interesse på det overordnede nationale niveau, og helt fravælge det regionale/kommunale niveau, fordi de eksempelvis ikke er lokalt forankrede og dermed ikke prioriterer at sætte sig ind i den lokale politik. Bente eksemplificerer hverdagsmageren, ved at hun særligt har interesse for beskæftigelsesområdet og socialområdet, idet det er områder, der har konkret betydning for hende i hverdagen (Bilag 6B:5-6).

Selv partisoldaterne, som er de mest engagerede og interesserede af interviewpersonerne, har en vis grad af selektivitet ift. deres politiske interesse og deltagelse. Vi anskuer disse prioriteringer og særlige fokusområder som elementer, der er medvirkende til at styrke deres politiske refleksioner og derved medvirkende til at forme deres politiske identitet. Uanset niveauet for den politiske refleksion forekommer det, at individet foretager prioriteringer ift. sin politiske interessesfære. Jo flere refleksioner individet foretager sig ift. samfundet og politik, jo stærkere og mere indlejret er en politisk identitet formentligt for individet.

Institutionen og politikken

Holdningen til EU som en politisk institution har betydning for interviewpersonernes EU-politiske identitet, da individet må tage stilling til institutionens relevans (eller mangel på samme), før det kan føle interesse eller engagere sig i den. Nogle ser EU-parlamentet som en struktur på lige linje med det danske Folketing, som Pia forklarer det: *"Jamen hvorfor skulle de ikke kunne arbejde ligeså godt som et Folketing?"* (Bilag 6P:16). På samme måde pointerer Klaus vigtigheden i at beskæftige sig med EU-politik:

"Ja, EU er en demokratisk mekanisme fuldstændig på lige fod med Folketinget, og – altså de vedtager ting der, som har stor stor indflydelse på danskernes hverdag. Det er ikke så tit vi lægger mærke til det, men ikke desto mindre så er det rigtig, og derfor er det også vigtigt, at vi prøver at påvirke hvad der sker. I Bruxelles navnlig." (Bilag 6K:7).

Klaus begrundet delvist sin interesse i EU med, hvor stor indflydelse det har på danske forhold. Han fokuserer på vigtigheden af overhovedet at engagere sig i EU-forhold og det demokratiske element i institutionen. Klaus ser netop vigtigheden i at beskæftige sig med EU-politik, fordi han som partisoldat er meget tæt på systemet og har en kendskab til det.

Anderledes udtrykker det sig hos samfundsbrugeren Ellen, der ikke ser EU som denne demokratiske institution, hvor alle borgerne har medbestemmelse: *"EU har for mig altid føltes som nogle, der har*

presset noget ned over hovedet på os” (Bilag 6E:28). Alligevel synes Ellen, at EU-politik er vigtigt, og igen bruges argumentet, at det har en stor indflydelse (Bilag 6E:10).

Interviewpersonernes grad af EU-politisk identitet er tilsyneladende også influeret af den grundlæggende ideologi og det verdenssyn, individet tillægger sig, både politisk og som en del af deres grundværdier. Dette er ikke kun begrænset til at omhandle partiideologier, men har en basis i, hvilke niveauer politik bør arbejde på, henholdsvis nationalt, europæisk eller globalt.

Ideen om, at der er politiske områder, der går ud over det nationale, udtrykker Klaus således: *”[...]altså i det øjeblik vi har anerkendt, at problemet er et fælles europæisk problem, så er det det der igen, jamen så må man se på fælles europæiske løsninger, så må man ikke kigge isoleret på vores lille land” (Bilag 6K:20).*

Jesper ser ligeledes EU som ramme for konfliktløsning og som medie for samtale og demokratiske processer:

”[...]det er også sådan lidt liberal tankegang omkring det her – jo bare, jo mere vi handler og snakker sammen, så skal det nok gå, og jo mindre konflikter vil så opstå. Og det tror jeg et eller andet sted også på, altså, hvis vi kender hinanden, så har vi det også bare nemmere med hinanden.” (Bilag 6J:15).

Både Klaus og Jesper har, på trods af at de har uensartede politiske og filosofiske ideologier, et politisk syn, der tilkendegiver, at EU er en central platform for vedligeholdelsen, udviklingen og udvidelsen af den demokratiske fredelige verden.

I modsætning hertil står eksempelvis Morten, der ligeledes har en stærk EU-politisk identitet og interesse, som dog er bundet til et negativt forhold til EU, da han ser EU som billedet på kapitalismens ødelæggende karakter (Bilag 6M:9-13).

Argumenterne for at engagere sig hænger interessant nok ikke sammen med en udelukkende positiv og tillidsfuld indstilling til EU, idet både skeptiske og positive interviewpersoner fremhæver vigtigheden af EU-politisk engagement. En tolkning af dette er, at det er de henholdsvis mest og mindst tillidsfulde, som italesætter denne vigtighed. Det er altså de interviewpersoner, der har de stærkeste holdninger til EU, hvorvidt disse så er positive eller ej. En stærk EU-politisk identitet kan dermed afspejle sig i både tillid eller mistillid til institutionen. Vi kan ikke umiddelbart klarlægge, hvilken vej påvirkningen mellem begreberne går, men når en EU-politisk identitet først er skabt, er der en gensidigt og forstærkende effekt mellem tilliden til EU og den EU-politiske identitet.

EU's ideologiske fundament

Det ideologiske grundlag for institutionen EU er en faktor, som praktisk taget alle interviewpersonerne berører, og som tidligere beskrevet også har betydning for tilliden til EU. Interviewpersonerne inddrager i varierende grad ideologien i udfoldelsen af deres EU-politiske identitet, dvs. i den praktiske manifestation som interessen eller engagementet får.

Flere nævner, at EU som udgangspunkt er en fredsbevarende institution. Georg beskriver: *"Jeg synes jo det var fantastisk, at man i sin tid startede EU med ligesom at sige, at nu vil vi have noget her i verden, som er en pendant til al den krig der var rundt omkring i verden, men vi vil hvert fald gerne have fred i Europa."* (Bilag 6G:16). Mere uddybende beskriver Lasse, hvordan dette blev gjort gennem regulering af stål og kul med det formål, at man ville: *"[...] finde ud af hvordan katten vi kan lade være med og komme op og slås over en masse ting."* (Bilag 6L:15). Med disse forklaringer og narrativer om EU's opståen, ser interviewpersonerne en institution, vis primære formål er fred. Holdningen ses oftest hos nogle af partisoldaterne og de samfundsbevidste, idet der ligger en viden om EU's historie bag, som samfundsbrugerne oftest ikke er i besiddelse af. Yderligere ser vi, at interviewpersoner med denne holdning opfatter EU, som det der i Baumanns terminologi er et etisk fællesskab, der bygger på nogle grundlæggende værdier og normer (Bauman 2002). Dette perspektiv har betydning for, hvordan de ser det nutidige EU, hvor de i det store perspektiv primært har en positiv holdning og en tillid til institutionens intentioner. Dette bundes i høj grad i en identifikation med ideologien.

Andre opfatter EU som en mere resultatorienteret institution, der har fokus på markedsøkonomi og handel. Morten beskriver det eksempelvis som: *"en fagforening for de store firmaer"* (Bilag 6M:9). Selvom Morten i sine synspunkter her repræsenterer et mere yderligtgående perspektiv på EU, finder vi dog, at det er en opfattelse, som kommer frem i varierende grad hos flere interviewpersoner. Flere nævner, at det er dem, der har penge, som får noget at sige, og at det er disse interesser som varetages (Bilag 6D:11; 6E:22). Vi finder i forlængelse heraf, at individer med denne holdning er mere skeptiske overfor og stoler mindre på EU.

I et nutidigt perspektiv, hvor omdrejningspunktet er EU's praktiske opgave, fremhæver flere interviewpersoner opgaven med at hæve en generel social og økonomisk standard i Europa. Som Henrik siger: *"[...] for mig er EU's mål, at det skal gøre det bedre for alle medlemslandene, altså,*

og det vil være sådan at sige at hæve levestandarden i alle landene [...].” (Bilag 6H:27). I stil med Henrik fremhæver flere det solidariske formål, som EU besidder, ved at man samlet kan hæve det generelle niveau og gøre det bedre for alle, og som Ida siger, ’skabe en balance’ imellem landenes udvikling (Bilag 6I:19). Lasse pointerer, at EU's vigtigste opgave er: ”[...] at sikre at nationalstaterne behandler deres borgere ordentligt. At sikre at der er nogle grundlæggende rettigheder for alle EU-borgere [...]” (Bilag 6L:16). Disse synspunkter inddrager alle et solidarisk perspektiv, hvor det gælder om alles rettigheder, og ikke kun at gøre det bedre for Danmark. Yderligere kan disse synspunkter ses som en idealistisk tilgang, idet det ikke konkret handler om omgående afkast af politikken, men om hvilke idealer EU bør arbejde for.

Det solidariske perspektiv kommer også konkret til udtryk i holdningen til udvidelse af EU. Felix beskriver udvidelsen i 2004, som noget af: ”[...] det smukkeste der er sket på det europæiske kontinent nogensinde [...]” (Bilag 6F:37). I hans vision for et mere føderalt EU får udvidelsen en symbolsk betydning og ses som et skridt i den rigtige retning.

Henrik sætter udvidelsen i et historisk perspektiv, og sammenligner med Marshall-hjælpen til Europa efter 2. Verdenskrig (6H:14). Disse holdninger tyder på, interviewpersonerne føler et ansvar for de andre lande, som bliver indlemmet i EU. Vi ser netop solidaritetsfølelsen som et centralt element i en identifikation med fællesskabet EU.⁵³

I kontrast til ovenstående ser vi bl.a. Ditte og Morten, som ikke mener, EU er det rigtige forum til at varetage praktiske og solidariske opgaver. Begge giver udtryk for, at der er andre måder at løse opgaverne på, og mener der sagtens kan samarbejdes om fælles ting uden EU, bl.a. nævnes FN og muligheden for at lave et Nordisk Råd (Bilag 6D:10; 6M:10). Der er dermed kraftige tegn på en manglende identifikation med ideologien, en ideologisk dis-identifikation. Det skal dog fremhæves, at hverken Ditte eller Morten er uenige med de tanker, der ligger bag de mere EU-positives argumenter, og de solidariske principper er også noget de begge bakker op om, men ser dem ikke umiddelbart i EU's ideologi. Disse solidariske principper ser vi igen som en søgen mod et etisk og mere varigt fællesskab, jf. Bauman, og det er altså et generelt ønske hos mange af interviewpersonerne. Der hvor de afviger, er i måden de ser, disse opgaver bedst løses på, hvor EU ikke er deres foretrukne middel.

⁵³ Henrik har dog ikke en speciel stærk følelse af EU-fællesskab, hvilket vi beskriver senere, men vi tolker, at hans solidaritetsfølelse i stedet er baseret på en global fællesskabsfølelse.

Modstykket til den førnævnte idealistiske tilgang er en pragmatisk tilgang, hvor EU opfattes og bedømmes efter de opgaver institutionen potentielt og i praksis kan løse. Dermed er det ikke nødvendigvis partipolitiske og ideologiske holdninger, der definerer, hvilke opgaver det er, men i stedet hvilke problematikker, der konkret foreligger på europæisk og transnationalt niveau. De områder, der oftest nævnes, er grænseoverskridende miljøproblematikker og økonomiske forhold, hvor det bl.a. nævnes, at EU potentielt er et forum, der kan afhjælpe den økonomiske krise (Bilag 6A:10; 6H:24-25; 6I:18; 6K:13-14; 6S:18).

Der fremstår hermed forskellige strategier til at forholde sig til EU og opbygge sin EU-politiske identitet. Der er i ovenstående analyse især fremkommet to dimensioner, som har betydning for den EU-politiske identitets styrkeforhold og for den holdningsmæssige manifestation af denne. På den ene side drejer det sig om en identifikation eller dis-identifikation med EU's ideologi, dvs. grundlaget og formålet med institutionen.⁵⁴ På den anden side ses en politisk vægtning af institutionens arbejde, hvor der findes en idealistisk og en pragmatisk tilgang. I førstnævnte prioriteres de ideologiske standpunkter, hvorimod de praktiske opgaver vægter tungere i den sidstnævnte. Dette fører til nedenstående typificering, tabel 5, som opsummerer, hvordan disse dimensioner hænger sammen med en institutionel tillid til EU.

	Ideologisk identifikation	Ideologisk dis-identifikation
Idealist	'Ideologisk tillid' Individets tillid begrundes med en ideologisk enighed med institutionens grundlag og formål, selvom det praktiske arbejde måske ikke altid reflekterer dette.	'Ideologisk mistillid' Mistilliden bunder i uenighed med institutionens ideologi og utilfredshed med hele baggrunden for EU's arbejde i praksis.
Pragmatiker	'Pragmatisk tillid' Denne tillidsform bygger på en tilfredshed med udførelsen af arbejdet og det potentiale, EU har til at udfolde yderligere opgaver. EU's opgaver er langt hen ad vejen i tråd med individets grundværdier.	'Pragmatisk mistillid' Individets mistillid begrundes ud fra uenighed i opgaveudførelsen, hvor denne ses som tvingende og i kontrast til individets politiske ståsted og nationale opfattelse.

Tabel 5: Tillidsformer ud fra ideologisk identifikation og tilgang til institutionen.

De fire tillidsformer, der fremkommer her, beskriver nogle af dimensionerne, tilliden er bundet op på. Yderligere finder vi, at der er forskellige styrkeforhold mellem tillidsformerne, hvor den

⁵⁴ Det bør her noteres, at denne ideologi er interviewpersonernes egen definition og opfattelse, det er ikke hensigten at bestemme, hvorvidt denne er i overensstemmelse med virkeligheden, idet deres definition bliver virkelig for deres holdninger, jf. Thomasteoremet.

ideologiske tillid ses som den stærkeste, da den er tættest forbundet med individets grundværdier og grundlæggende holdninger, hvilket ligeledes gælder den ideologiske mistillid, som er modsætningen. Imellem disse befinder den pragmatiske tillid og mistillid sig, som er svagere i styrke, idet de er knyttet til EU's praktiske arbejde, og dermed er lettere at påvirke ved eksempelvis relativt små justeringer i EU's opgaveløsning. Disse typificeringer af tillidsformer skal forstås som opsummerende på tillid ift. en EU-politisk identitet, og benyttes i det følgende til at illustrere og forklare individernes variationer af tillid.

Diskurserne om EU

Forholdet til den EU-politiske identitet handler også om måden EU italesættes. Der er særligt to meget gennemgribende diskursive tilgange til EU, der er en nær og indesluttende diskurs, hvor EU opfattes og omtales 'indefra', og en 'ydre' og distanceliggende diskurs, hvor individet ser EU som 'dem dernede', og hvor EU er en fjern og på mange måder og niveauer uforståelig institution/organisation.

Positionen 'indefra' udtrykkes særligt af partisoldaterne og de samfundsbevidste. Det er interviewpersoner, som har konkret viden og tillid til institutionen, og som generelt har været i Bruxelles i forskellige politisk relaterede anledninger og derved har oplevelser med EU (Bilag 6I:2-23; 6J:11; 6K:6ff, 28).

Den ydre og distanceliggende diskurs omtales særligt af interviewpersoner med en grad af mistillid til EU, der bruger begreber som 'nede i EU' og 'dem dernede'. Dette synes eksempelvis, at EU's opgave må være at lave nogle meget overordnede regler, men ikke på en måde, hvorved det belemrer eller skader Danmark. Dette ser en 'os-dem'-relation i italesættelsen af EU:

"Jamen det er jo at sørge for, at de regler de nu får sat sammen derne, at de fungerer. Men jeg synes stadig at de enkelte landes – altså de skal stadigvæk, de må gerne selv sætte deres egne regler, det skal bare ikke gøre - altså EU skal være med til at sætte nogle grundregler, og så må vi egentlig godt stramme dem op og gøre det endnu sværere i Danmark for eksempel og sprede gift og sådan noget. Det skal de ikke bestemme hvis vi vælger. Vi skal bare overholde de overordnede regler" (vores understregning) (Bilag 6D:8).

Denne ligeledes distancelæggende diskurs findes også hos Carina, som italesætter forskellen på Danmark og dem dernede i Europa, hvor vi tolker en klar fremmedgjorthed over for det ukendte og udefinerbare, både generelt udenfor den danske grænse og ved EU som institution (Bilag 6C:14ff).

Der er desuden flere af vores interviewpersoner, som bemærker en distancerende diskurs, når de beskriver, hvordan eksempelvis flere politikere og medier italesætter EU som 'dem dernede i EU'. Lasse siger f.eks.: *"Mit favoritting det er når politikere, de siger nede i Europa, så sidder jeg og tager mig selv til hovedet, fordi [...] så ved jeg ikke hvor det er henne, fordi jeg troede også Danmark det var en del af Europa."* (Bilag 6L:26). Vi finder dermed en diskurs, hvor det mere institutionaliserede niveau, som politikerne repræsenterer, ikke nødvendigvis italesætter Danmark som en del af EU. Dette illustrerer den tidligere nævnte pointe, hvor vi ser en holdning om, at politikerne svigter deres informationsansvar, og denne manglende information svækker tilliden til politikerne.

Umiddelbart findes også nationalt en italesættelse af en distance til det danske magtpolitiske center, Folketinget, som ligger '(der)ovre i København' (Bilag 6A:21; 6O:27).

Der er dertil en 'rationel/logisk' måde at italesætte EU, hvor interviewpersonerne bruger begreber som 'rationelle slutninger', 'bevisførelse' og generelt ser 'objektive betragtninger' ift. EU. Det er særligt de engagerede mænd i undersøgelsen, det gælder både de positivt og/eller føderalistisk orienterede som Felix og Niels, og en kommunistisk orienteret som Morten. Felix siger i en sammenhæng om kultur i Europa:

"Jeg har selvfølgelig kosmopolitisk perspektiv, idet at jeg føler, at europæerne hører sammen, og jeg kan ikke sige, at for eksempel dansk kultur er hverken værre eller bedre end spansk kultur [...] det vil man aldrig nogensinde kunne føre en rationel bevisførelse for, men jeg mener helt bestemt at de europæiske nationalstater politiske systemer er kommet langt og man kan sige, at demokratiet og friheden er bedre end andre systemer, absolut. Og der mener jeg, at der ligger nogle absolutte værdier, som ikke er konstrueret, men som rent faktisk objektivt set er, kan føres bevis for at mennesket har ret til frihed [...]" (Bilag 6F:4).

Morten bruger de objektive betragtninger til at se konsekvenserne af EU-medlemskabet:

"Hvis man kigger på det hele meget objektivt, så kan man sige at det der er sket – specielt siden 90'erne, start 90'erne – hvor vi begyndte og liberalisere meget herhjemme. Det er sådan set, at vi er blevet fattigere. Alle – de fleste i EU, de er også blevet fattigere [...]" (Bilag 6M:7).

Denne måde at argumentere for sine holdninger på giver et indtryk af individer, som forholder sig til politik og EU på en refleksiv måde, hvori de forsøger at forudberegne på politikken, således at den giver 'mening' for dem. Vi ser dette som en økonomisk rationel handling, i henhold til Fukuyama, hvilket er et tegn på, at disse individer handler ift. en forudsigelig institution, dvs. der er et kendskab til EU. Dette illustreres også ved, at det specielt er partisoldater og samfundsbevidste med en teoretisk viden om EU, der bruger disse termer.

Lydhørhed i EU

Følelsen af at blive lyttet til i samfundet, både nationalt og i EU, har en samhørighed med interviewpersonernes politiske identitet i form af deres eget engagement, men også politiske holdninger.

Idas indgangsvinkel til at blive hørt er forholdsvis aktivistisk, idet hun mener:

"[...] altså det kræver jo også hårdt arbejde fra min side, fordi der er mange om buddet, og [hvis] man skal gøre sine synspunkter gældende skal man være dygtig og være forberedt og – men jeg synes da i allerhøjeste grad at – det er klart at synligheden i det jeg laver måske ikke er så stor udadtil, men jeg oplever da i SF-sammenhænge i partiet, at der kan mine synspunkter i allerhøjeste grad komme igennem" (Bilag 6I:11).

Hermed tager Ida selv teten og vedgår, at hvis hendes holdninger skal høres, må hun selv være medvirkende til at få dem fremført. For hendes vedkommende bruger hun således partiet SF, og det holdningsmæssige kollektiv hun finder deri, som medie til at få sine holdninger igennem.

Følelsen af at være positivt medvirkende til samfundet og føle at ens stemme bliver hørt, individernes external efficacy, jf. Andersen, kan også hænge sammen med individernes politiske ståsted.

Ditte og Søren giver udtryk for, at de føler sig hørt i samfundet, men at dette formentligt også hænger sammen med, at de som henholdsvis konservativ- og venstrevælger er meget tilfredse med den siddende regering (VK). Som Søren siger det: *"Jamen det er jo demokratiet ikke også, så jo altså hvis, hvis jeg ligger på flertallets side, så bliver den [min stemme] klart hørt"* (Bilag 6S:15).

På den anden side siger Morten, at han ikke føler sig hørt generelt i samfundet, men at han gennem sin tilknytning og holdningsmæssige støtte til Folkebevægelsen imod EU har vundet flere kampe, og at han derigennem har følt en snert af lydhørhed (Bilag 6M:8).

Der er således en sammenhæng mellem, i hvor høj grad individerne har en opfattelse af at blive lyttet til og taget alvorligt, altså deres external efficacy, og deres deltagelsesdimension og empowerment, jf. Andersen. Sammenhængen udfolder sig ved, at interviewpersonerne indtager to positioner eller niveauer ift. at blive hørt. Et handlekraftigt, hvor individet – partisoldaterne - aktivt går ind i kampen for at få sine holdninger hørt i samfundet, og et uvirksomt, hvor man som samfundsbruger og samfundsbevidst mere passivt stemmer på politikere og lader dem føre sin stemme i politiske sammenhænge. Partisoldaterne føler en højere grad af external efficacy end samfundsbrugerne, hvor følelsen af lydhørhed er mere begrænset og den politiske identitet tilsvarende svagere.

Når det drejer sig om lydhørhed i det europæiske politiske system, beskriver Carina, hvordan hun synes, det virker sværere at blive hørt i EU end i nationalt regi. Derudover mener hun, at de folkevalgte til EU bør være mere lydhøre overfor befolkningen:

”Altså hvad skal man sige, man vælger én ind fordi at de har nogle holdninger, og så burde man jo også lytte til de holdninger, fordi at EU ville jo ikke være der, hvis der ikke var nogen befolkning. Altså så det er jo ligesom befolkningens røst der skal høres!”

(Bilag 6C:14).

Ligeledes fortæller Rikke, at hendes opfattelse af at stemme er, at det nok betyder mindre i så store sammenhænge som EU, end det gør i de nære og lokale valg (6R:18). Vi tolker, at især samfundsbrugerne føler sig mindre empowerede ift. EU, og de har en stærkere skepsis for, om EU-systemet er åbent og lydhørt for individuelle holdninger og stemmer, og hvorvidt det overhovedet nytter at stemme. Dertil kan der være en barriere for følelsen af lydhørhed, ved at samfundsbrugerne ikke har indblik i, om deres repræsentanter i Parlamentet har konkret indflydelse på politikkerne. Disse interviewpersoner har en mistillid til den del af systemet, der omhandler stemmehandlingen, synliggjort ved, at de påpeger en distance mellem institutionen og befolkningerne. En lav external efficacy hænger følgelig sammen med en lavere institutionel tillid til EU.

Samtidig er der andre, som pointerer, at der for dem ikke er forskel på at stemme til nationale og EU-valg. Begge valg er vigtige og har en betydning, og de føler, at deres stemme gør en forskel (Bilag 6G:11; 6J:8; 6K:8-9; 6L:10; 6M:8). Denne holdning afspejles især hos interviewpersoner med national høj external efficacy og politisk interesse, partisoldater og til dels samfundsbevidste, der prioriterer de forskellige politiske niveauer højt. Ligeledes afspejler det en tillid til institutionernes lydhørhed på begge niveauer.

Flere af interviewpersonerne giver udtryk for, at de ikke mener, deres stemme nødvendigvis skal høres direkte i EU eller skal have betydning for, hvilken retning EU skal bevæge sig i. EU skal samlet tage sig af europæiske interesser (Bilag 6I:17; 6K:10,16; 6N:23). Dette reflekterer en meget tillidsfuld 'civicness', jf. Andersen, altså at de i deres orientering til systemet har en stor tillid til, at systemet varetager dens opgave til størst mulig fordel for den samlede sum af EU-borgere.

Sammenholdes nationalt og EU-niveau gælder en sammenhæng mellem graden af external efficacy (ift. det specifikke niveau) og deltagelse/engagement. External efficacy er ikke nødvendigvis lige stærk på begge niveauer, hvilket resulterer i, at flere interviewpersoner har en mere uvirksom tilgang på EU-niveau end på nationalt niveau, idet deres forventning og tillid til EU-institutionens lydhørhed er lavere end til eksempelvis Folketinget.

Nært, men fjernt

Som vi finder i det ovenstående, er EU i sin nuværende udformning en institution, som alle interviewpersonerne forholder sig til og opbygger en grad af politisk identitet omkring. I den forbindelse bliver et proximitetsaspekt relevant, da identifikation med en institution sandsynligvis hænger sammen med en følelse af kendskab og nærhed. Vi ønsker derfor at kortlægge nærmere, om EU er noget, der er tæt på dem og nærværende, eller om det er en fjern institution, som er fremmedgjort.

Flertallet af samfundsbrugerne blandt vores interviewpersoner har svært ved at se EU som noget, der er tæt på dem. Som Carina beskriver sit forhold til institutionen: "*[...] jeg synes ikke rigtigt at det er til at forholde sig til, og det er lidt langt væk i den forstand at, at vi ikke bliver informeret nok om det.*" (Bilag 6C:26). Når det føles tæt på, er det hovedsageligt fordi deres beslutninger føles påtvungne, som Ditte siger (Bilag 6D:23). Vi tolker, at interviewpersoner, som føler et meget distanceret og pånødet forhold til EU, selv tillægger denne afstand en mangel på kendskab og information. De har altså selv en opfattelse af, at vidste de mere, føltes EU nok ikke så langt væk.

Hermed italesætter de således selv, at de har en manglende tillid baseret på en manglende viden til EU.

For gruppen af interviewpersoner, som allerede besidder denne eftertragtede viden, er billedet af EU stadig distanceret. Selv med denne viden giver flere af både de mere vidende samfundsbevidste og de aktive partisoldater udtryk for, at EU stadig er noget, der er relativt fjernt. Selv Ida, som er tillidsfuld og gennem sit arbejde tæt på institutionen EU, modificerer sit forhold til EU ned til:

”Jeg er tæt på EU. Jeg bor i det. Hvad hedder det, når man går på Christianshavn og går ind på Christiania, så står der på et lille skilt, at du forlader nu den Europæiske Union. Og det er jo sådan set meget tankevækkende, fordi Danmark, vi er i den Europæiske Union, og EU er lige så meget de danske ministre, som det er sådan en som mig [som politisk konsulent i relation til EU], som det er parlamentarikerne, som det er vælgerne, og – men nej, EU er ikke tæt på.” (Bilag 6I:20).

På trods af at Ida kender til institutionen og helt logisk kan se, at hun selv og Danmark er en del af det, føler hun stadig ikke, at EU er nært. Modsat føler hun, at hun selv er tæt på EU. Nærheden er for Ida en kombination af nærhed via tillid og viden om EU, og nærhed ved at hun aktivt politisk og i hendes tilfælde også jobmæssigt er tæt på EU.

Et lignende dobbelttydigt forhold til EU ser vi hos en række andre interviewpersoner. Henrik, som ligeledes har en viden og en høj grad af tillid til EU, føler det på følgende måde:

”Jeg synes faktisk at EU er relativt tæt på dig, fordi at der er så mange beslutninger der bliver taget i EU, som bliver filtret ned og rammer os selv [...] Så derfor så synes jeg at EU er meget nærværende, hvad skal man sige i, sådan i hvordan det, hvad det betyder for os [...] det er langt væk i den forstand at sådan en ting som mig, der [...] er relativt godt inde i EU, jeg har svært ved at gennemskue beslutningsprocessen” (Bilag 6H:32).

Dette illustrerer en bevidsthed og viden om, at EU er tilstede i mange aspekter af hverdagen, men at selve beslutningerne forbliver fjerne.

Der fremkommer et klart billede af, at Henrik og andre interviewpersoner med et tvetydigt eller splittet forhold til EU's afstand, sidder med en følelse af, at beslutningsprocessen er blevet separeret

fra befolkningen, og synes det er problematisk, at de ikke forstår sammenhængen mellem det politisk outcome og beslutningsprocesserne.⁵⁵

Dette usammenhængende forhold er det, Carina illustrerer, når hun siger: *"[...] er det så ikke bare en skrøne? Er EU så ikke bare et eller andet der ligger heroppe, og så nogle gange så gi'r de til et eller andet [...]"* (Bilag 6C:5). Vi ser, at Carina ikke selv føler, at hun forstår EU og har svært ved konkret at forholde sig til institutionen og dens arbejde. Dette understreger igen de demokratiske problemer vores interviewpersoner ser i EU, som vi var omkring i afsnittet *Demokrati- og strukturproblemer*. Disse tegn på afstand til EU og uforståenhed overfor institutionens arbejde fremstår især hos samfundsbrugerne med en svagere grad af EU-politisk identitet. I et længere perspektiv kan disse tolkes som værende potentielt mistillidsskabende til EU, da de netop er udtryk for, at interviewpersonerne har nogle informationer, de ikke forstår, og som er så tilstrækkeligt fæstnede i deres bevidsthed, at de ikke kan ignorere dem eller reducere dem til tillid, jf. Luhmann. I stedet finder vi, at der kan ske en reduktion til mistillid, og disse individer befinder sig dermed i et tærskelområde mellem tillid og mistillid, hvor påvirkninger kan føre deres holdning i begge retninger.

Dette modstridende forhold mellem selv at være tæt på EU, mens EU er langt fra en, finder vi paradoksalt, og vi tillægger det EU-institutionens status som overindividuel og overnational. Derved kommer EU til at fremstå som noget, der er udenfor individets umiddelbare rækkevidde og indflydelse, men samtidig meget reelt har direkte konsekvenser for individets eget liv. Vi tolker, at det er 'det fjerne EU', som kommer til at dominere interviewpersonernes perspektiv, da det fremstår som det mest indflydelsesrige. Vi ser her, at der kommer et magtperspektiv ind i forholdet til EU, hvilket vi dog ikke uddyber nærmere.

Situationen, som individerne og Europa står i nu, indebærer, at EU stadig er en relativ ung institution, der er i en konstant og hurtigt udviklende proces med at finde sit niveau, både politisk, størrelsesmæssigt, kulturelt, osv. Vi tolker, at det kan være svært for individerne at optage EU som central del i deres politiske identitet, hvis de ikke i forvejen har en relativ stærk politisk identitet og en interesse for udviklingen af andre lande i det europæiske område, fordi udviklingen i EU går for stærkt. Ligeledes er der muligheden for, at en stadig debat om, hvorvidt Danmark skal være med i EU, kan være medvirkende til at eksempelvis samfundsbrugere ikke integrerer EU-institutionen i

⁵⁵ Enkelte interviewpersoner, eksempelvis Lasse, nævner dog, at for dem føles EU tæt på. Vi finder dog, at når de uddyber dette, er det EU's konsekvenser, de taler om, og ikke beslutningsprocessen (Bilag 6L).

deres politiske identitet, fordi de mere eller mindre reflekteret er i tvivl om institutionens rolle på længere sigt, og hvorvidt dette fællesskab varer ved. Denne løbende debat tolker vi ligeledes er medvirkende til, at især skeptiske samfundsbrugere med dette lave niveau af informationer finder det mere sikkert at stille sig skeptisk overfor institutionen og dermed ikke behøver at reflektere over yderligere fremkomne informationer. En yderligere stillingtagen, uanset om den udmønter sig i mistillid eller tillid, vil kræve en større grad af informationer og en yderligere refleksion over objektet. Vi finder således, at samfundsbrugerne med pragmatisk tillid/mistillid, der baseres på løbende vurdering af EU's arbejde, befinder sig nærmere tærsklen eller overgangsfasen mellem tillid og mistillid end partisoldater og samfundsbevidste, jf. Luhmann (1999:125-133), og disse samfundsbrugere beror deres holdning på relativt reducerede informationer for at kunne begribe situationen.

Opsummering

En EU-politisk identitet ser vi som en del af en generel politisk identitet på den måde, at de udspringer fra samme fundamentale grundværdier hos individet. Individet har en vis selektivitet ift. den information og de områder, de prioriterer, dermed er en politisk identitet ligeledes afhængig af individets eget engagement.

Vi tolker, at EU-politisk identitet har en sammenhæng med tilliden til EU, således at en stærk EU-politisk identitet hænger sammen med en stærk og oftest ideologisk tillid eller mistillid, hvorimod en svagere EU-politisk identitet oftest er knyttet til en svagere og mere pragmatisk tillid eller mistillid. Disse fire tillidsformer er yderligere udslag af en ideologisk identifikation eller dis-identifikation i kombination med en idealistisk eller pragmatisk tilgang til EU.

Vi finder, at lydhørheden og følelsen af nærhed i en vis grad er manglende i forholdet til EU. Dette fører til en lavere EU-politisk identitet, hvilket skaber udfordringer for at opbygge en stærk tillid eller mistillid til EU.

Analysedel III: Den nationale selvforståelses dimensioner

Vi har nu redegjort for adskillige aspekter af tillid, også set ift. politisk identitet og grundværdier. I nedenstående tredje analyseafsnit undersøges videre, hvilke tilhørsforhold interviewpersonerne har til, i første omgang Danmark som nation, og derudover EU som fællesskab. Dette må uundgåeligt ses i en sammenligning med andre nationaliteter og deres kendetegn. Herudover er fokus på, hvilken betydning disse tilknytninger og identifikationer har for tilliden til EU.

At være dansk

At italesætte det at være dansk, viser sig at være ganske svært for interviewpersonerne. Helt konkret tilkendegiver langt størstedelen, at de føler en tilknytning til Danmark, og det fremstår som meningsfuldt for dem at tale om at være dansker.⁵⁶ Yderligere findes også, at der for flere ligger mere i begrebet at være dansk end blot et juridisk statsborgerskab, idet de tilskriver nationalitet bestemte kendetegn, hvilket også ligger i det teoretiske begreb nationalidentitet, jf. Gundelach (2001).

Disse kendetegn, som interviewpersonerne tillægger det at være dansk, varierer dog blandt dem, og der er langt fra enighed om, hvad 'danskheden' består af. Nogle af de elementer, de nævner, omhandler symboler, som binder danskerne sammen. Rikke siger bl.a.: *"Men vi har nok meget den der med at traditionerne med, og uha, og Dronningen og sådan noget."* (Bilag 6R:36). Her fokuserer hun på, at det er traditionerne, som gør os danske, bl.a. monarkiet. Senere nævner hun også, at det sociale sikkerhedsnet og velfærdssystem er unikt for danskerne. Dette argumenterer Bente også for, når hun nævner, at det danske system har nogle ressourcer, og det at være dansk handler om at tage hånd om dem, der er i Danmark (Bilag 6B:15;6R:38). Vi ser her, at danskhed, udover tradition og historie, som andre også nævner, for flere af interviewpersonerne handler om specifikke værdier og normer.

De værdier, som disse interviewpersoner prioriterer, er nogle de ser potentielt er truet af EU, f.eks. den danske krone og det danske sociale sikkerhedsnet, som Bente eventuelt frygter en svækkelse af gennem EU-lovgivning (Bilag 6B:15). Herved bliver nationalitetsaspekter afgørende for tilliden til EU, for det er usandsynligt, at individet kan stole på en institution, som truer deres nationalidentitet. Især også i det perspektiv, at nationalidentiteten – i hvert fald for interviewpersonerne her – er en

⁵⁶ En definition som formentlig er udslag af socialisering og følelse af tilhørsforhold. Hvad interviewpersonerne tillægger begrebet at være dansker, undersøges ikke nærmere i pågående undersøgelse.

tidligt konstitueret identitet, som også føles stærkere end andre geografisk definerede identiteter (med undtagelse af de lokale, som vi her ser bort fra, da disse også er danske).

Ingen er helt konkret i stand til at beskrive disse danske værdier, men har lettere ved at definere, hvad de ikke er. Lasse forklarer sin nationalidentitet således:

"[...] jeg føler mig meget dansk, men min nationale sindelag er altså ikke et spørgsmål om, om der er dansk flag på de danske nummerplader, eller der er en dansk krone i min lomme. Det er et spørgsmål om nogle helt andre ting. Det er nogen spørgsmål om værdier, som er meget svære at sætte på. Det er heller ikke spørgsmålet, om der vejrer et dansk flag. Det er måske nærmere et spørgsmål, om Dansk Folkeparti får lov til at bestemme det hele – det synes jeg så ikke er særlig dansk." (Bilag 6L:22).

For Lasse m.fl. er sådanne, relativt udefinerede, danske værdier nogle, de ser Danmark bør stå for. Spørgsmålet er i højere grad, hvorvidt Danmark på nuværende tidspunkt udstråler disse værdier, hvilket Lasse drager i tvivl. Dette eksemplificeres også ved Ellen, som fortæller, at hun altid har synes, at danskerne var tolerante, men at hun efter Muhammed-krisen er blevet i tvivl om, hvorvidt denne forestilling er rigtig (Bilag 6E:24). I denne gruppering af interviewpersoner, som drager de danske værdier i tvivl, er der grundlæggende ingen tegn på, at disse værdier er en forhindring for deres tillid til EU. Dette kan tolkes i forlængelse af, at EU dermed ikke er en trussel for disse værdier, da de potentielt ikke eksisterer.

Angående den danske krone, som Lasse nævner, er interviewpersonerne meget splittede i dette spørgsmål. Hvor Lasse ikke tillægger kronen nogen symbolværdi, men ville føle sig ligeså dansk, hvis vi havde euroen, er den danske møntfod dog vigtig for andre. Carina eksemplificerer dette, uden dog konkret at kunne forklare præcis, hvor værdien i kronen ligger: *"[...] jeg synes sgu også det er synd, vi har haft den tradition og den danske krone i, så det skal vi bare blive ved med, så lang tid vi kan blive ved med det."* (Bilag 6C:12). Vi finder, at hun ser noget meget traditionsbundet i at have egen mønt, og at hun ubevidst tilkendegiver at det er et af de symboler, der definerer en nation, som Gundelach beskriver det (Gundelach 2001). Symbolet med den danske krone er dermed tegn på Gundelachs 'banale nationalisme', hvor der findes en national identifikation med et objekt som danskerne anvender og på andre måder identificerer sig med i hverdagen. Kronen får altså en symbolsk og emotionel karakter, og bliver et symbol på den danske nation og et spidspunkt i forsvaret af den danske nation imod overnational overtagelse. Symbolerne skaber et fællesskab,

man kan høre til, (og som nævnt dermed er truet af EU's indflydelse), hvorimod Lasse og andre ser dette fællesskab som skabt af andet end en nation defineret ved symboler.

Vi tolker, at interviewpersonernes nationale selvforståelse er meget prægende på deres politiske identitet, idet den er en central del af individernes (politiske) grundværdier. I og med den EU-politiske identitet er afgørende for, hvilken grad af tillid eller mistillid individet har, påvirker den nationale selvforståelse herigennem implicit tilliden til EU. Yderligere er vi dog opmærksomme på andre elementer i den nationale selvforståelse, eksempelvis Danmarks position i verden, som har indflydelse på en ideologisk tilgang til EU.

Ved interviewpersoner med en meget stærk nationalidentitet, hvor danskerne ses som markant anderledes end andre nationaliteter, finder vi, at de har sværere ved at forholde sig til EU og nærer en større mistillid til denne institution ved, at de frygter at denne vil svække de nationale særpræg. Den nationale identifikation skal ikke forstås som en negativ nationalisme, men som en kollektiv identifikation med medborgerne indenfor nationalstaten Danmark. En stærk nationalidentitet repræsenteres således ved såvel Bente og Carina, som stemmer Dansk Folkeparti, som ved Morten, som stemmer på den yderste venstrefløj, dog med forskellige definitioner af, hvad det nationale består af (Bilag 6B; 6C; 6M).

At definere sin nationalidentitet ift. hvad den ikke er, som Lasse bl.a. gør, er også hvad der figurerer i Jenkins' sociale identitetsform, hvor individet identificerer sig ud fra en løbende sammenligningsproces med andre. Derfor ser vi på, hvordan interviewpersonerne karakteriserer sig selv – og det nationale fællesskab det er medlem af – ift. andre nationer, dvs. der bliver en fokus på forskelle fra andre, men hvor fællesskabet bygger på ligheder intern i den sociale gruppe.

Danskerne og De andre

Når interviewpersonerne kontrasterer sig med andre nationaliteter i Europa og verden, finder vi, at de får lettere ved at finde nogle områder, hvor danskerne er specielle – eller i hvert fald, hvor danskerne adskiller sig fra andre. Morten beskriver sit syn på, hvordan danskerne er:

”Jeg synes danskerne er anderledes end de andre europæere, absolut. Vores arbejdsmarked er anderledes opbygget. Vores kultur er anderledes, selv om vi selvfølgelig har nogen fællesstræk med tyskerne omkring den måde vi holder jul på, og andre ting, den måde vi drikker øl på, osv.” (Bilag 6M:17).

Her nævnes de kulturelle aspekter og igen pointeres, at det danske samfund har en anderledes konstruktion end andre steder i Europa. Bemærkelsesværdigt er det, at Morten ikke nævner nogen strukturelle fællesnævner. Herudfra kan det fortolkes, at hans syn på nationaliteternes forskelligheder også har betydning for holdningen og tilliden til EU på den måde, at de politiske og institutionelle forskelle, han ser, mellem landene er for markante til, at han kan stole på et samarbejde mellem dem, som det er Fukuyamas pointe omkring institutioner, der er uforenelige pga. kulturelle forskelle.

Vi finder, at der i de nationale forskelle lægges vægt på to dimensioner, *institutionelle fænomener* og *kulturelle fænomener*. Den første ser vi som en makroorienteret måde at anskue nationalitet, hvor vinklen er på det institutionelle/strukturelle, bl.a. samfundets opbygning o.l. som beskrives ovenfor. Sidstnævnte er et mere mikroorienteret perspektiv, hvor forskellene i højere grad er illustreret og indlejret i det enkelte individ, som normer, værdier og handlemønstre.⁵⁷ Som tidligere påvist med SoCap-undersøgelsen og yderligere underbygget med vores empiri, er institutionel tillid bl.a. et af de institutionelle fænomener, der er karakteristisk for danskerne. I det følgende er det primært de kulturelle fænomener, interviewpersonerne fokuserer på.

Henrik beskriver, hvordan værdier varierer ift. nation:

"[...] kulturelle værdier det er jo en svær ting at have med at gøre, fordi jeg er ikke nødvendigvis sikker på at danskere og italienere har de samme kulturelle værdier, altså vi er jo meget meget forskellige på rigtig mange områder, og jeg er heller ikke sikker på, at man nødvendigvis som franskmand har sindssygt mange kulturelle værdier med nogle af de nye østeuropæiske lande [...]" (Bilag 6H:16).

Generelt har Henrik en positiv identifikation med EU, og vi finder ift. dette, at han ser de kulturelle værdier som adskilte fra EU-samarbejdet, dvs. forskellene er ikke en forhindring for at samles, og der er plads til en kulturel mangfoldighed i EU. For Henrik er nationalt tilhørsforhold dermed ikke nogen umiddelbar forhindring for tilliden til EU, da EU-samarbejdet for ham ikke omhandler de aspekter ved nationaliteten, som EU kan være en trussel imod.

Overraskende er, at flere af samfundsbrugerne italesætter institutionelle fænomener, når de udpeger forskelle mellem landene. Vi kunne forvente, at disse individer, fordi de på mange områder har en svagere politisk identitet end partisoldaterne, i stedet ville fokusere på kulturelle forskelle. Dette

⁵⁷ Dette er en idealtypisk måde at se på de to begreber, idet det institutionelle i høj grad også er indlejret i det kulturelle og i individet, som er bærer af disse, og det vil afspejle sig i individets normer.

tillægger vi dog, at flere af disse individer også har en svagere EU-politisk identitet og er mere skeptiske over institutionen EU, og giver udtryk for, at de ikke ønsker, at EU skal have mulighed for at gøre det danske system og de danske institutioner dårligere. Det er de positive ting ved det danske system, som de føler adskiller sig fra systemerne i andre europæiske nationer og i EU. Dermed er det i sidste ende også det, som vanskeliggør tilliden til EU, da det i høj grad også er disse interviewpersoner, som tilkendegiver en bekymring for, om EU er i stand til at varetage disse områder lige så godt som Danmark selv (Bilag 6B:15; 6M:15-16).

Vi finder en gruppe af interviewpersoner, som i første omgang giver udtryk for, at danskerne ikke er anderledes end andre europæere. Når nærmere adspurgte ser de alligevel nogle områder, hvor nationaliteterne er forskellige, men hvor de tilkendegiver, at disse forskelle ikke har nogen betydning (Bilag 6J:23; 6N:40ff; 6K:23-24). Vi tyder, at dette er et bevidst udtryk for at undgå at fremstå absolutte i deres kulturopfattelse, dvs. interviewpersonerne ønsker at vise, at ingen kulturer er bedre end andre.

Andre er talsmænd for positionen, at europæerne ikke er så forskellige, som nogen måske gør dem til. Jesper siger:

”Vi vil gerne gøre os lidt anderledes, og det er vi sikkert også i og med at vi prøver og gøre os lidt anderledes, men – ja selvfølgelig er vi anderledes, og det, det er fint. Ja. Men lige hvad det er baseret på, altså det er jo også baseret på, dels om at være dansker” (Bilag 6J:23).

Jesper giver her udtryk for, at måden befolkningerne i Europa adskiller sig på, primært omhandler nogle forskelle, som de selv skaber. Dermed ser han disse kulturelle fænomener som reelle, men yderligere ser han dem som konstruerede ved at de fortløbende kontrasteres. Jespers nationale selvforståelse, anser vi for at være relativt moderat, ved at han finder det danske som en forståelsesramme for hans færden og føler sig som dansker, men finder centrale kollektive opgaver for EU på flere betydningsfulde områder, såsom økonomi, fred og velfærd for de europæiske lande. Dette overføres også til Jespers tillid, hvor han relativt gnidningsfrit overfører den tillidsmæssige essens fra hans tillid til de nationale institutioner på EU-institutionen (Bilag 6J:8ff).

Hvad enten forskellene mellem landene ses som konstruerede, faste eller ubetydelige, ser vi dog, at der på tværs af holdningerne kan opstilles nogle grupperinger i Europa, hvor indenfor interviewpersonerne ser, nationerne har mere til fælles med hinanden. Generelt ser

interviewpersonerne et 'Europakort', hvor der trækkes nogle klare linjer mellem øst/vest og yderligere mellem syd/nord, om end i mindre grad. Her indenfor er der med udgangspunkt i Danmark enighed om, at de skandinaviske/nordiske lande har fælles træk, og udvides denne gruppering med andre lande, som er relativt ensartede, er Storbritannien, Tyskland og Belgien de lande interviewpersonerne nævner først. Den sydligere del af Europa adskiller sig på flere områder, som Ditte siger: *"Jamen det er igen, jo mere sydpå de kommer, desto anderledes og, ja det er de altså."* (Bilag 6D:12). Selvom Sydeuropa adskiller sig fra Nordeuropa, er forskellen mellem disse fraktioner dog tilsyneladende ikke så stor, som den er mellem Øst- og Vesteuropa. Henrik illustrerer og forklarer dette således:

"[...] jeg synes at jeg har større kulturelle værdier tilfælles med for eksempel med en spanier eller en græker eller italienere, end jeg for eksempel har med en polak, og det har også noget at gøre med at indtil 89', jamen der var der en helt klar skillelinje, så der er sådan en nord og sydgående bælte af fælles kulturværdier og det er da også min optik, til dels, de gamle Warszawa-pagtlande [...]" (Bilag 6H:36).

Interviewpersonernes argumenter er bundet op på både kulturelle og institutionelle fænomener. Når det drejer sig om nationalitet, finder vi, at hovedvægten er på kulturelle fænomener, mens forskelle og fænomener, der italesættes i forbindelse med andre emner, i højere grad er udløbere af samfundsmæssige, strukturelle og demokratiske forhold. Dette er bl.a. tilfældet, når interviewpersoner giver udtryk for at østlande er mere tilbøjelige til korruption, hvor vi tolker, at korruption ikke ses som moralske anliggender, men i stedet som et udtryk for institutionelle problemer. Disse overvejelser ligger også i forlængelse af den kulturelle tillid, som vi fandt i første del af analysen, hvor identifikation med nationaliteter, der har visse fælles træk, er lettere end hvis forskellene er for markante. Tillidsmæssigt indenfor EU tegner der sig således et billede af, at tilliden er større til Nord- og Vesteuropa, dernæst til Sydeuropa, og der er mindst tillid til de nye EU-lande i Østeuropa.

Medborger og rettighedstager i EU

At være EU-borger er den mere praktiske del af at være medlem af EU, og omhandler juridiske rettighedsaspekter, (uden at det er i betydningen EU-borgerskab, hvilket er et af Danmarks forbehold⁵⁸).

⁵⁸ For uddybning af interviewpersonernes forhold og holdninger til de fire forbehold, se bilag 8.

Flertallet af interviewpersonerne har ikke tidligere taget stilling til, hvorvidt de føler sig som EU-borger, eller har som sådan reflekteret over betydningen af begrebet EU-borger. De deler sig i to grupper; en gruppe af interviewpersoner, som føler sig som EU-borger, qua rettigheder, tilknytning osv., *de virtuelle EU-borgere*, og en gruppe, der ikke føler sig som EU-borgere, men anerkender at de teknisk set er borgere i EU, og evt. har nogle rettigheder via EU, *de nominelle EU-borgere*.⁵⁹

Et virtuelt borgerskab i EU er hovedsageligt bundet op på de medfølgende rettigheder. Klaus føler sig klart som virtuel EU-borger, qua de praktiske følger:

”Altså EU-borger det er jo mere sådan en slags- det er jo meget praktisk. Hvis det er jeg bliver væk i Bolivia eller et eller andet, så behøver jeg ikke gå ind på den, finde den danske ambassade, så kan jeg bare gå ind på den tyske, og sige at jeg er europæer og EU-borger, om de ikke gider hjælpe mig. Og være europæer eller dansker, det er jo sådan mere en følelse man har inden i sig.” (Bilag 6K:24) .

Jesper uddyber det ureflekterede aspekt ved titlen:

”Jeg er EU-borger, jeg bor i hvert fald i EU. Ja helt sikkert.[...] EU-borger, ja, det er der vel sådan rent juridisk. Altså jeg ved ikke lige, hvad rettigheder jeg har som EU-borger, jeg har vel ikke nogen, går jeg – jo det har jeg vel egentlig, hvis jeg skal tænke mig om, så har jeg jo egentlig. Altså forskellen er vel noget praktisk og noget normativt går jeg ud fra.” (Bilag 6J:22).

Lasse ser klart positivt på EU-borgerrettighederne, som, han synes, tilbyder ham flere muligheder end nationalstaten, og er en 'praktisk foranstaltning i det daglige' (Bilag 6L:29). Specifikt føler han lovgivningsmæssigt sine rettigheder sikret gennem EU, idet han ser, at:

”[...] gang på gang har den europæiske domstol gået ind og overrulet nationalstaterne og også Danmark for at krænke borgernes rettigheder. Altså hvis der er nogen der er min – mig som europæisk borgers garanti for, at jeg ikke bliver trådt under føde af danske politikere eller den danske stat eller rumænske stat eller hvor jeg nu bor, så er det da EU” (Bilag 6L:11).

Samme holdning findes ved Felix, som yderligere ser det paradoksale i, at EU anerkender danskernes rettigheder som EU-borgere (på trods af forbeholdet), når danskerne generelt ikke selv

⁵⁹ Disse typificeringer opstiller vi med inspiration fra Jenkins' identitetsteori, og begreberne om nominel og virtuel identifikation mht. indlejring af identiteter.

gør det (6F:28). Rettighedssikringen i EU er her i fokus, og interviewpersonerne opfatter EU-institutionen som den mest udviklede på dette område.

I forlængelse af denne holdning fremgår det, at de fleste danskere ikke opfatter sig selv som EU-borgere, men kan betegnes som, det vi ser som, nominelle EU-borgere. Det vil sige det er en gruppe, der generelt føler sine rettigheder som forankrede i det nationale eller globale – og ikke i EU. Dette nominelle EU-borgerskab italesætter Henrik ved, at han anerkender, at EU-borger er en betegnelse, der følger med medlemskabet af EU og finder positive elementer i de dertilhørende rettigheder, men han føler ikke, at EU-borger er 'en referenceramme' for ham (Bilag 6H:36). Samme følelse tilkendegiver Morten på trods af deres meget forskellige politiske ståsteder. Morten understreger, at det praktiske, lovgivende element, der ligger i borgerskabet, ikke rækker videre end som sådan: *"Jeg er EU-borger. Men jeg føler ikke det fællesskab som det ord, det inkorporerer [...] Jamen EU-borger, så, det er jo dem der bor i huset EU."* (Bilag 6M:19). Vi finder, at nogle af interviewpersonernes refleksioner over EU-borgerskabet er mindre konkrete, og at de ikke føler de får nogle rettigheder ved EU-borgerskabet, eller at de specifikt ikke ønsker EU-rettigheder. De indlejrer dermed ikke labelen 'EU-borger' som en virtuel identifikation i deres identitet, jf. Jenkins. EU-borgerrettighederne har yderligere det aspekt, at for de af interviewpersonerne, der er opmærksomme på disse rettigheder, er de et konkret tillidsaspekt indenfor den institutionelle tillid, som de føler de kan gribe til, hvis de får behov for det.⁶⁰ Disse rettigheder er dermed formentligt med til at styrke deres institutionelle tillid, dette er dog svært fortolkeligt, idet interviewpersoner, som er særligt opmærksomme på disse rettigheder, også generelt har en stærk tillid til institutionen og en høj viden om EU (Bilag 6K:24-25; 6L:22; 6I:15).

EU-identitet

Ud over de mere praktiske og rettighedsgivende sider af at være med i EU, beskriver vi tidligere i afsnittet '*EU's ideologiske fundament*', at der er tegn på, at interviewpersoner identificerer sig yderligere med institutionen EU, og føler et fællesskab i EU, der bygger på værdier og normer. Dette giver anledning til yderligere at se på, hvad dette fællesskab bygger på, hvor udbredt det er hos interviewpersonerne, og om der er tale om en egentlig *EU-identitet*.

⁶⁰ Her stiller Morten sig dog markant anderledes, hvor disse EU-borgerrettigheder for ham blot er en del af den samlede ugunstige pakke og dermed delvist med til at styrke hans mistillid til EU institutionen (Bilag 6M:14ff).

En EU-identitet defineres med baggrund i vores teoretiske afsæt som en kollektiv identitetsform. Den afviger fra nationalidentitet, da den, på trods af at være geografisk afgrænset, har basis i et territorium, som fortløbende forandres og udvides. Identifikationen må som følge deraf være tættere knyttet til institutionen EU end til summen af medlemslandene. Det politiske element i EU bliver dermed centralt ud fra det perspektiv, at en identifikation med EU vil hænge sammen med en identifikation med EU's ideologi. Vi finder dog, at en EU-identitet ikke kan reduceres til dette, men også indeholder en identifikation med de resterende medlemmer i fællesskabet, dvs. borgerne i de øvrige EU-lande.⁶¹ EU-identiteten vil derfor forventeligt indeholde en grænsedragning mellem 'os' indenfor EU og 'dem' udenfor baseret på andet end geografiske grænser.

Hos interviewpersonerne findes visse tegn på eksistensen af en EU-identitet. I det følgende redegøres for hvilke dimensioner, der indgår deri.

Hovedsageligt nævnes specifikke værdier i EU som noget af det, interviewpersonerne kan identificere et fællesskab i. Grundlæggende ses demokratiske værdier som den vigtigste fællesnævner. Lasse beskriver, at dette er specifikt for EU, og ikke for hele Europa:

"[landene i EU] har jo nogen helt grundlæggende værdier, det kan man se efter murens fald. Alle de lande der var i øst, det første de gjorde, det var at søge mod vest, og mod Europa, fordi de mente at de havde de samme værdier, på trods af at de i 60 år var blevet trådt under fode af kommunister og før det så var der andre diktatorer." (Bilag 6L:25-26).

Han ser, at der stadig er lande i Europa uden for EU, hvor denne demokrativærdi ikke eksisterer eller får lov til at udfolde sig, men at den især blomstrer inden for EU, hvilket gør, at lande søger imod EU. Ida reflekterer yderligere over bl.a. demokrati:

"Men det er klart at der er nogen grundlæggende værdier, som jeg synes er rigtige, og som jeg synes man skal arbejde på at gøre fælles, omkring menneskerettigheder, omkring demokrati, og faste - og retsvæsen og sådan noget, som jeg synes man skal blive ved med at dyrke. Men jeg mener måske ikke man skal arbejde på og udtømme den liste over, hvad der kan være fælles værdier, det kan udvikle sig meget over tid." (Bilag 6I:20).

⁶¹ Vi ser en problematik i, at denne identifikation med de andre EU-landes borgere udfordres ved den løbende optagelse af nye medlemslande i EU, da individet løbende må forholde sig til nye kulturelle og samfundsmæssige karakteristika i sin identifikation med fællesskabet.

Hermed fokuserer Ida på nogle meget håndgribelige værdier, som EU bygger på og forsøger at fremme. Samtidig pointerer hun, at hun ikke ser en direkte opgave for EU i at arbejde med værdiensretning, men at det er noget, der udvikler sig naturligt. Dette indikerer, at Ida mener der findes et fællesskab i EU, udover det politiske, som tilsyneladende består af befolkningerne i EU, og at det er her iblandt, at værdierne defineres og udvikles, og at institutionen EU derfor må følge med disse.

Vi finder dog, at dette fællesskab ikke nødvendigvis ville være tilstede uden EU som ramme, idet fællesskabet i EU som sagt må bygge på nogle politisk funderede værdier. Ida siger senere i forbindelse med, hvad europæerne har til fælles, at EU vel egentlig er det, de har tilfælles (Bilag 6I:21-22). Grænsedragning mellem EU og lande udenfor EU bunder dermed tilsyneladende i aspekter som demokratiske værdier og det helt konkrete politiske samarbejde. Dette ser vi dog som en svag afgrænsning, da individet i afgrænsningen ikke forholder sig til andre individer, men til statslige aspekter. Derfor er en EU-identitet, der kun er baseret på disse skel, ganske skrøbelig.

EU kan anskues som et i høj grad konstrueret fællesskab, og fundamentet, som det skal bygges på, må dermed også konstrueres. Felix italesætter dette: *"[...] jeg mener det er rigtigt rigtigt vigtigt, at man får skabt en kultur, ligesom jeg snakkede om før med hensyn til den demokratiske kultur i Danmark, at at man får skabt en europæisk identitet, der bygger på demokratiske værdier [...]"* (Bilag 6F:12). For ham ligger der, i modsætning til hos Ida, en klar opgave for EU, som drejer sig om at skabe og opretholde fællesskabet. Disse refleksioner bærer præg af, at de foretages af partisoldater, som føler de har et indblik i, hvordan EU-institutionen virker, og har kendskab til, hvilke værdier der eksisterer deri. Samtidig er de værdier, de lægger vægt på, ikke påvirket af et negativt eller skeptisk forhold til EU.

Relationer mellem EU-borgerskabstyperne og EU-identiteten er tilsyneladende, at de virtuelle EU-borgere har en stærkere EU-identitet, hvor de nominelle EU-borgere har en svagere grad af EU-identitet, netop fordi følelsen af tilknytning og rettigheder ikke er så dybt internaliseret hos disse individer.

Umiddelbart sidestilles EU-fællesskabets grundlag med det politiske fundament og ideologi i institutionen, og er for størstedelen ikke baseret på kulturelle, religiøse eller symbolske værdier. Georg adskiller sig dog herfra, idet han ser religion som en essentiel del af EU-fællesskabet.

"Vi [europæerne] har selvfølgelig socialismen og humanismen til fælles. Vi har også vores tro på Gud til fælles [...] de [medlemslandene] skal have nogle kristne værdier, og det er også derfor jeg ikke synes, at Tyrkiet skal være med, fordi så ville vi få et overtal i Europa, som ikke er kristne" (Bilag 6G:31).

For Georg er der så stor overensstemmelse mellem de kristne værdier og EU's grundlag, at han ikke ser mulighed for, at ikke-kristne lande kan samarbejde indenfor EU's præmisser. Klaus berører også kulturelle værdier i en dialog om, hvorvidt EU bør være et kulturelt og værdimæssigt fællesskab:

"K: Jamen det er – ja det er det. Men det er jo ikke fordi at det er EU. [...] Europa er et værdimæssigt og kulturelt fællesskab.

I: Og det er overført til EU så, som du ser det?

K: Ja, ja. Og netop med vægt på, at vi skal kunne være forskellige. Er jo – altså i hele europæisk historie, så har landene haft indflydelse på hinanden. Så, altså, vi er et fællesskab, det er ikke kun om vi vil være det eller vi bliver det, det er vi bare." (Bilag 6K:23).

I hans perspektiv er hele Europa dermed et fællesskab, og EU's fællesnævner bundet i europæiske kulturelle værdier, der omhandler demokratiske og medmenneskelige værdier.

Disse aspekter om kulturelle dimensioner afspejler sig hos andre. De fleste interviewpersoner, mest udpræget hos samfundsbrugerne, har svært ved at sætte nogle kulturelle fællesnævner på EU, men forholder i stedet deres udsagn til hele Europa. Her ses til gengæld stærkere tegn på en egentlig identitet, der går ud over de retslige og demokratiske aspekter. Klaus nævner bl.a. en solidarisk/socialt dimension: *"[...] vi er ret enige om at i hele Europa, at en fælles grundholdning er at - modsat USA – så skal man ikke ligge på gaden og sulte, altså det er vi mere enige om i Europa end man er i USA." (Bilag 6K:25).*

Der er altså tegn på samfundsmæssige, holdningsmæssige og kulturelle særpræg, der eksisterer i Europa, som landene er fælles om. Dette er endda et synspunkt, der viser sig hos EU-modstanderen Ditte: *"[...] vi er Europa, og vi kommer næsten nogenlunde det samme sted fra, og vi har de samme, nogenlunde de samme værdier og holdninger og meninger, så derfor skal vi selvfølgelig også hjælpe hinanden, det synes jeg da vi skal." (Bilag 6D:19).* Hun pointerer dog efterfølgende, at hun ikke synes, der er behov for at danne en institution som EU til dette formål.

Vi ser sidestillingen af EU med Europa som en konsekvens af, som tidligere nævnt, at EU som geografisk område har ændret sig, og også stadig ændrer sig, men efterhånden inkluderer de fleste europæiske lande. Derfor er det svært for individet at fastholde nogle fælles værdier, der kun gælder for medlemslandene, og de forholder sig til hele det europæiske kontinent som helhed. EU-kultur bliver dermed en del af og sidestilles delvist med en europæisk kultur.

Flere interviewpersoner ytrer dog at de ikke føler nogen identifikation med EU eller Europa. Oftest ses Europa som en geografisk afgrænsning, som ikke umiddelbart indebærer nogle fælles værdier i interviewpersonernes bevidsthed. Carina beskriver det således: *"Nej jeg føler, at jeg bor i Danmark, altså er jeg vel også europæer, men så ja, men nej, jeg føler mig ikke som sådan en vist nationalitet og ja, en europæisk nationalitet der er, det gør jeg ikke, det gør jeg ikke [...]"* (Bilag 6C:30). Det er i stedet primært nationalidentiteten, der er den dominerende og bevidstliggjorte. Vi ser dog, at en stærk national identifikation og tilhørsforhold til Danmark ikke udelukker en europæisk identifikation, som det for eksempel er tilfældet ved både Lasse, Ida og Felix, der alle pointerer, at de føler en tilknytning til Danmark og ser kulturelle særpræg for nationen, samtidig med at de oveni føler et europæisk fællesskab, der bygger på historisk udvikling og kulturelle elementer (Bilag 6L:28-29; 6I:21-22; 6F:4,12). Dette illustrerer muligheden for at besidde multiple identiteter, hvilket Jenkins pointerer individer i praksis har.

Opgaver for EU-fællesskabet

Der er en tendens til, at visse solidariske principper og menneskeanskuelser i interviewpersonernes politiske grundværdier hænger sammen med en stærkere EU-identitet (eller europæisk identitet, som den mere passende kan benævnes). I den mest udprægede grad findes dette hos Felix, der repræsenterer en føderalistisk holdning, og begrundet den med nogle absolutte menneskelige og frihedsværdier (Bilag 6F:4-5). En stærk EU-identitet resulterer for vores interviewpersoner i en højere grad af institutionel tillid til EU. Det er langt fra en blind tillid, der ikke tager højde for potentielle fejl og mangler ved institutionen, men en tillid, der giver EU friere hænder, idet interviewpersonerne stoler på, at formålet og intentionerne i sidste ende er reelle (6F; 6L; 6K). I vores terminologi er dette en ideologisk tillid, som bunder i en identifikation med ideologien, som samtidig ægtes højt i det praktiske arbejde. Det, at have en stærk EU-identitet, hænger dermed også sammen med en positiv holdning til EU-institutionen, selv om denne sammenhæng ikke går den anden vej, således at en positiv holdning til EU fører til en stærk EU-identitet. Eksempelvis

bibeholder både Søren og Henrik en pragmatisk tillid overfor EU, hvor de praktisk udførte opgaver prioriteres, samtidig med at de har en forholdsvis svag EU-identitet (Bilag 6S:34; 6H:36).

En ideologisk tillid hænger sammen med at individet ser mere abstrakte opgaver for EU. Et opgaveområde for EU, som flere partisoldater og samfundsbevidste nævner, er institutionens betydning for demokratiet i Europa. Ida nævner, at EU ligefrem kan fremstå som en model for demokrati og retsstaten (Bilag 6I:15). Disse holdninger om demokrati drejer sig i høj grad om, at demokratisere landene i Europa yderligere – især de nye medlemslande i øst og ansøgerlandene. Interviewpersonerne mener, at en demokratisering vil lette samarbejdet, da det dermed kan foregå på demokratiske præmisser, som de kender dem i Danmark, og derfor lettere kan forholde sig til. Tilsyneladende har disse interviewpersoner en viden om EU, som ligger til grund for, at de føler, det er den rigtige institution til at sprede disse værdier.

Der er i forlængelse af ovenstående belæg for, at EU-identiteten i høj grad afhænger af eksistensen af en europæisk identitet i så høj grad, at de for interviewpersonerne praktisk taget sættes lig hinanden. Hvis den europæiske identitet eller EU-identiteten ikke er til stede, føler individet ingen identifikation med befolkningen i de andre EU-lande, og disse interviewpersoners forhold til EU er fortrinsvis pragmatisk, ligesom deres tillid. I dette synspunkt ligger, at individet kan være positiv overfor EU som institution, men hovedsageligt ift. praktiske elementer, der ligger i samarbejdet.

De områder, disse pragmatiske individer fremhæver, at EU skal håndtere, er primært meget konkrete områder, som miljøproblemer og økonomiske aspekter, selv om der ikke er enighed om, hvor meget EU skal bestemme i økonomiske spørgsmål. For eksempel er ikke alle for en fælles møntenhed, men mener alligevel, at der stadig kan foregå økonomisk samarbejde (Bilag 6B:9,13). Andre fremhæver ift. økonomien, at EU kan være med til at afhjælpe den økonomiske krise (Bilag 6H:27).⁶² Vi finder, at økonomi ses som det nok mest centrale aspekt i EU's ideologi, og at interviewpersoner, som ikke finder dette område som et overnationalt anliggende, føler en generel dis-identifikation med EU (Bilag 6M; 6D).

I forhold til miljøområdet er der et generelt øget fokus på dette område, både i medier og politik, men vi tolker også, at det er en iboende del af det risikosamfund med grænseoverskridende risici, som bl.a. Beck beskriver (1997). EU kan i dette tilfælde træde ind og spille en aktiv rolle i

⁶² I forhold til den økonomiske krise bemærker vi dog, at interviewpersonerne ikke umiddelbart føler, den har haft nogen betydning for deres holdning til EU, men i nogle tilfælde har krisen bestyrket dem i deres eksisterende standpunkt.

varetagelsen af dette område, men samtidig finder vi også, at det bliver et forum, hvori både individer og nationer kan samles om denne sag. Grunden til, at interviewpersonerne ser EU som en oplagt institution til dette formål, hænger formentligt sammen med, at det er en etableret institution, med en tilgængelig struktur og lovgivningsproces, der kan varetage miljøspørgsmålet.

Dette er i høj grad de områder, som vi så var prioriteret højest i de kvantitative undersøgelser gennemgået i problemformuleringen. Vi ser, at disse emner er nogle, som alle interviewpersoner kan forholde sig til, og som ikke kræver en stor grad af viden om institutionen EU, for at det kan ses som meningsfuldt at arbejde overnationalt på disse områder. Den viden, som interviewpersonerne har på et generelt plan om disse områder, overføres til en tillid til, at EU har potentiale til at beskæftige sig med disse.

De mere pragmatiske interviewpersoner med en lav EU-identitet har umiddelbart flere begrænsninger for, hvilke områder og opgaver EU skal have lov til at varetage, og vi tolker, at dette har en sammenhæng med den forskellighed de primært ser imellem EU-landene, og at de derfor ikke mener politikken indenfor mange områder, såsom sociale og kulturelle områder, kan ensrettes på tværs af landene (Bilag 6H:17; 6S:16). Det fællesskab der eksisterer for disse interviewpersoner, kan karakteriseres som et interessefællesskab, eventuelt i stil med risikofællesskabet, som Beck beskriver det, som er rettet mod specifikke områder, og ikke nødvendigvis er længerevarende. Et miljømæssigt risikofællesskab er en reaktion på en større og grænseoverskridende trussel mod samfundet end enkelte nationer selv kan varetage, og et fællesskab om netop dette område er derfor rationelt for individet (Beck 1997). EU-identiteten eller identifikationen for disse interviewpersoner eksisterer gennem nogle interessefællesskaber, som rækker ud over det nationale i deres opgaveområde og derfor skal varetages i en større sammenhæng. Den potentielt flygtige karakter i risikofællesskabet har yderligere den betydning, at fællesskabet hele tiden er under revurdering. Hvis individet på et tidspunkt ikke føler behov for fællesskabet, kan det blive overflødigt. Risikoen for EU er her, at hvis institutionen ikke formår at sætte fokus på områder, der er relevante at beskæftige sig med, kan opbakningen til EU forsvinde.

Generelt findes en ganske stor velvilje til at arbejde overnationalt på adskillige områder. Argumenterne for og synspunkterne på, hvilke områder EU bør og skal inddrages i, tolker vi, hænger sammen med interviewpersonernes generelle syn på EU og deres EU-identitet. Hos interviewpersoner med en velvilje og stærk tillid er der potentiale for, at EU kan involvere sig i

mange områder. Er der en mere kritisk og skeptisk tilgang til EU, ses deres indblanding oftere som restriktioner og hæmmende for de danske forhold, og manglen på tillid til EU og en lav eller manglende EU-identitet kommer igen til at skinne igennem. Dette begrundes bl.a. med en manglende tiltro til, at en så stor og overnational institution som EU er i stand til at håndtere konteksten i de enkelte lande (Bilag 6M:10), dvs. i denne ytring afspejles en pragmatisk mistillid.

Viden om institutionen har ikke nogen entydig sammenhæng med enten et positivt, negativt, pragmatisk eller ideologisk syn på EU's opgaver. Tillidsfulde partisoldater italesætter særligt en niveaudeling af EU's opgaver, så beslutningerne træffes så tæt på borgeren som muligt – med Klaus' ord (Bilag 6K:15). Det kan herudfra argumenteres for, at viden kan gøre det nemmere for individet at forholde sig til en niveaudeling, altså hvilke opgaver det ses som relevant, at EU tager sig af, og hvilke det er mere fornuftigt at beholde på lokalt eller nationalt plan.

Hos flere interviewpersoner, der har en negativ eller skeptisk holdning til EU, finder vi, at denne ikke nødvendigvis bunder i en udelukkende stærk nationalidentitet og mangel på EU-identitet. Hos både Ellen og Morten, der fremstår som nogle af de mest skeptiske, eksisterer en identifikation der går ud over de to opridsede identitetsformer. Der er tale om en mere global identitet, hvor de ikke ser solidariteten begrænset til kun det europæiske kontinent, men mener det er et globalt ansvar (6E:27; 6M:9). Blandt andet denne holdning fører hos dem til en ideologisk mistillid til EU-institutionen, der netop vil håndtere problemerne på europæisk plan.

Lignende synspunkter om kultur findes hos flere af de mere EU-positive, der pointerer, at der findes kulturelle ligheder ud over EU og Europas grænser. Søren siger:

"At der er nogen menneskelige, kulturelle værdier, som man kan finde. Det kan godt være den kulturelle værdi, man har som EU-borger til fælles med en ude i Asien, det er ikke den samme værdi som du har tilfælles med dem ovre i USA. Men jeg vil stadigvæk mene, du vil altid kunne finde nogle kulturelle værdier som der kan sammenlignes, som vi kan være enige om." (Bilag 6S:34).

Denne holdning afspejler, at EU kan finde nogle fælles referencerammer i medlemslandene, som samarbejdet kan bygges på, men at disse ikke kan afgrænses meningsfuldt fra lande udenfor EU, og dermed kan de ikke udgøre en basis for en stærk identifikation og fællesskabsfølelse internt. Som konsekvens er EU-identiteten svagere for Søren og andre med denne indstilling.

Til en vis grad findes denne holdning også hos interviewpersoner med en stærk EU-identitet, eksempelvis Felix. Forskellen er, at for positionen Felix repræsenterer, er det, der er fælles på et mere globalt plan, nogle absolutte menneskelige værdier. Det drejer sig især om ønsket om frihed, tryghed og muligheden for at udfolde sit liv. Felix beskriver, hvordan disse er essentielle for mennesker overalt (Bilag 6F:5). Grunden til, at de for ham ikke udmønter sig i en mere udpræget global solidaritet, ser vi, er fordi disse ønsker og værdier har forskellige kulturelle manifestationer. Og som Felix selv beskriver det: *"[...] derfor synes jeg også, at der kan være en legitimitet i at have et europæisk fællesskab, der hedder den Europæiske Union, som ikke behøver at gå længere end der, hvor at man kan se et udtryk for europæisk kultur."* (Bilag 6F:38). EU er i dette perspektiv en institution, der kan sikre disse værdier i et kulturelt fællesskab, og evt. medvirke til at fremme udviklingen udover fællesskabets grænse. Samtidig finder vi, at der eksisterer en holdning om, at EU er det bedst mulige alternativ på dette givne tidspunkt.

Tilsyneladende er der en sammenhæng mellem en stærk EU-identitet og en ideologisk tillid til EU, og en lavere EU-identitet og en pragmatisk tillid til EU. En fuldstændig mangel på EU-identitet finder vi i højere grad hænger sammen med mistillidsformerne.

Hvis individet tillægger sig en EU-identitet gennem en virtuel identifikation, jf. Jenkins, findes det, at identiteten er rimelig stabil, også fordi den er baseret på værdier og etiske principper, hvilket er kendetegnende for det etiske fællesskab, som Bauman beskriver det. Det vil sige, det er relativt længerevarende og bygger på en søgen efter vedvarende værdier og fællesskab.

Baumans pointe ved de etiske fællesskaber er, at fordi disse fællesskaber er relativt stabile, men også mere langsigtede, forpligtende og svært foranderlige, giver det for medlemmerne af fællesskabet en forudsigelighed og tryghed (Baumann 2001:68-75). Dette gør, at individet kan basere en tillid på erfaringer og forventninger til, at deres tillid bliver imødegået af det europæiske fællesskab og varetaget på bedst vis. Umiddelbart ligger der i tilslutningen til sådan et fællesskab en forventning om og en tillid til, at andre i fællesskabet har samme tilgang til det. Selv om individerne godt er klar over, at EU er et stort fællesskab, og at ikke alle deltagere har samme holdning til det, er det vores tolkning, at de finder fællesskabet i netop de essentielle værdier, som de mener, er fælles for alle mennesker, og at de ser institutionen EU som samlingspunkt for disse.

Individets identifikation med EU, og en EU-identitet som følger deraf, er dermed en relativ uforanderlig størrelse. Ændringer i en EU-identitet må ske over en lang periode og som udslag af

mange informationer og situationer, der modstrider grundlaget for individets 'oprindelige' EU-identitet.

Begrebsrelationer

Frem til nu er der klarlagt adskillige relationer mellem begreberne, vi beskæftiger os med. Det uddybes og opsummeres i det følgende.

For den nationale selvforståelse, som ovenstående er beskrevet og analyseret, gælder, at denne hænger sammen med en tilknytning til nationen. I forlængelse af dette afdækkes en sammenhæng mellem nationalidentiteten og individets helt overordnede grundværdier, (hvilken der påvirker den anden, eller om der er en gensidig påvirkning, er vi ikke i stand til at afklare). Denne trækker desuden spor til de politiske grundværdier og de holdninger, der ligger deri. De politiske grundværdier har endvidere relationer til den politiske identitet, som også hænger sammen med en EU-politisk identitet.

En konkretisering af disse sammenhænge ses ved eksempelvis Bente, som helt overordnet har en stærk nationalidentitet, og hendes grundlæggende holdninger og værdier tager afsæt i det nationale. Dette udgangspunkt føres for hende videre til det politiske synspunkt, hvor hun pointerer, at det, der betyder noget for hende, og det hun stemmer efter, er 'at værne om det at være dansk'. Samtidig indeholder hendes politiske grundværdier en opfattelse af, at det politiske system og politikernes handlinger tit overrasker hende, i hvert fald ift. hendes standpunkt. Vi finder, at dette har betydning for hendes svagere politiske identitet, herunder hendes svage internal og external efficacy, da hun mangler en indsigt i systemet og ressourcer til at engagere sig. Dette spind af holdninger føres videre til hendes EU-politiske identitet, hvor det for hende resulterer i et forhold til EU, hvor hun indtager en skeptisk position ift. institutionen og systemets funktion (Bilag 6B).

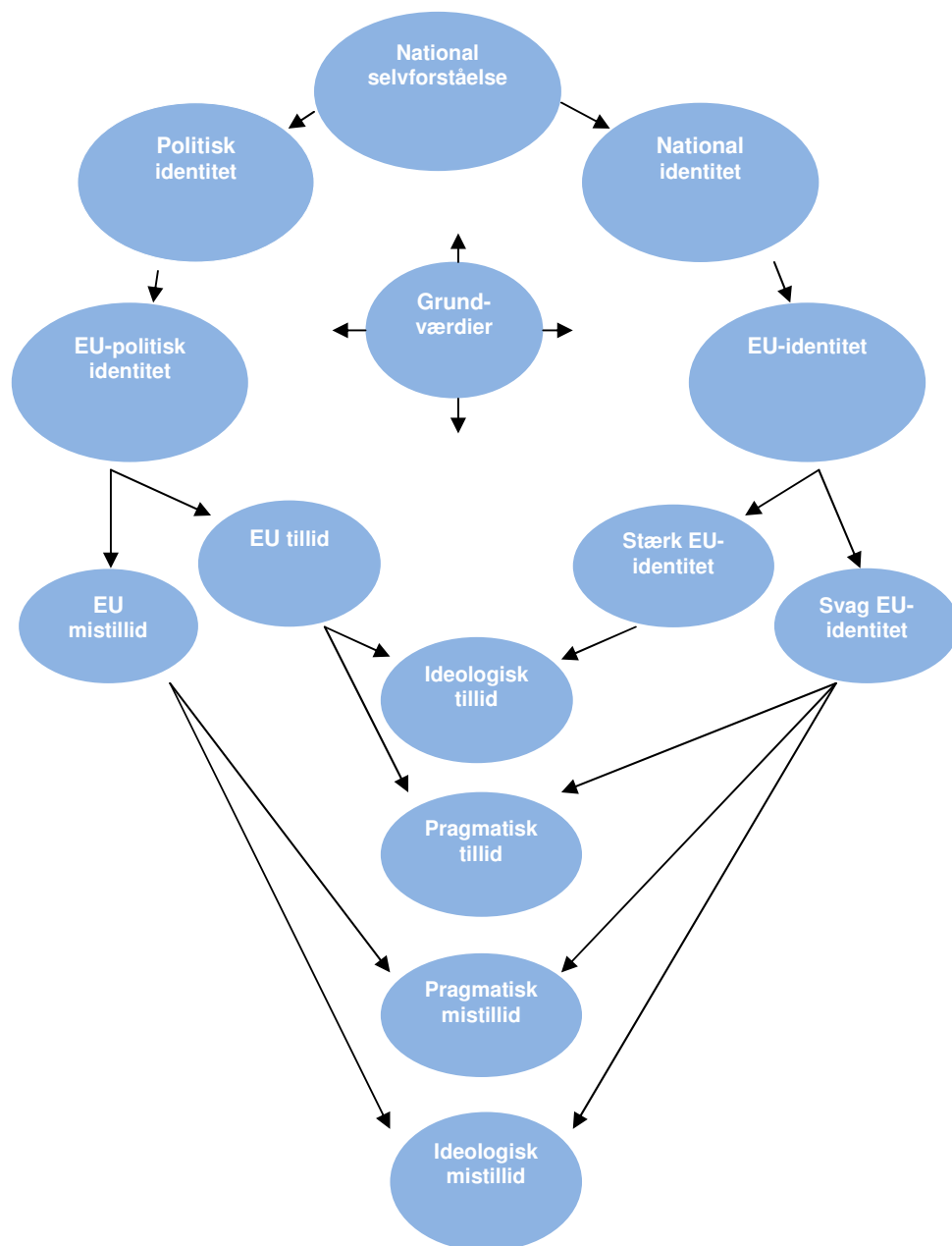
Dette illustrerer det væld af relationer, der eksisterer mellem niveauerne og identiteterne. Samtidig har det betydning for individets institutionelle tillid til EU, hvor Bente har en forholdsvis lav pragmatisk tillid.

Eksistensen af nationalidentitet og EU-identitet som multiple identiteter fordrer en nærmere undersøgelse af forholdet mellem de to. Er der, som ved den politiske og EU-politiske identitet, tale om identiteter i forlængelse af hinanden eller er de parallelle og uafhængige.

Vi argumenterede tidligere for, at der ikke var en klar sammenhæng mellem nationalidentitet og EU-identitet, hvor en bestemt position i den ene var determinerende for den anden. I højere grad ser vi, at det er meget grundlæggende og identitetsmæssige forhold, der former dem begge, og at de to identitetsformer dermed ikke er fuldstændig separerede fra hinanden, men opstår fra samme grundlæggende holdninger, grundværdierne, hos individet. Nationalidentitet og EU-identitet skal derfor forstås som sammenhængende, men ikke adskilte størrelser. For Bente betyder det, at de elementer, som ligger til grund for hendes stærke nationalfølelse, også er elementer, der influerer hendes svagere EU-identitet. Dette sker dog i et sammenspil med andre aspekter, bl.a. politiske identitetsformer og tillidsformer, hvilket sluttelig resulterer i en følelse af, at EU potentielt har elementer, der kan true hendes prioritet, nemlig danskheden.

Et eksempel der viser, hvordan relationerne kan ligge til grund for en anden holdning, er Felix. Felix' grundlæggende holdninger og værdier indebærer et syn på, at alle individer er lige, og der er en solidarisk indstilling. Samtidig giver han dog udtryk for en tilknytning til Danmark, som dog ikke bliver en forhindring for udviklingen af en stærk EU-identitet, idet han ikke ser EU som en trussel mod det danske, og samtidig føler han ingen speciel grund til at værne om danskheden (Bilag 6F).

Nedenstående figur 8 skal visuelt illustrere disse kæder af sammenhænge og gensidige relationer, vi her og gennem analysen har afdækket. Figuren skal ikke opfattes som et forsøg på fuldstændigt at klarlægge kausale relationer, som vi ser dem, men i stedet skal den give en visuel fornemmelse af, hvor tæt sammenfiltret og komplekst et felt vi arbejder med.

Figur 8: Begrebsrelationer

Figuren viser, hvordan tilliden til EU, og specielt de tillidsformer vi har analyseret os frem til, langt fra er baseret på nogle simple sammenhænge, men i højere grad er resultatet af adskillige faktorer, som gensidigt påvirker og påvirkes af hinanden.

Som en bagvedliggende faktor, og den som i første omgang og sidste ende er afgørende for individets forhold til EU, er individets grundværdier, der ses som centrum i figuren, dvs. den basis af holdninger og anskuelser af samfundet, som ligger til grund for alle yderligere anskuelser. Det er hos interviewpersonerne evident, at disse værdier og holdninger påvirker begreberne om national selvforståelse, politiske identitetsformer og endog tilliden. Med dette står det klart, at der er

visse begrænsninger for, hvordan tilliden til EU kan påvirkes af udefrakommende faktorer. Hvis EU's formål og politiske ideologi står i kontrast til individets grundværdi, og de ideologiske synspunkter, som udspringer derfra, kan et mistillids- eller skeptisk forhold ikke vendes til et ideologisk tillidsforhold, uanset hvordan institutionen forsøger at optimere de demokratiske processer og gennemsækeligheden i systemet.

En af de mest grundlæggende enheder hos individet, ser vi, er den nationale selvforståelse, netop fordi den internaliseres på et tidligt tidspunkt i individets liv. Derfor er denne udgangspunktet for figurens relationskæder. Selv om politiske identiteter hos nogle også grundlægges i en tidlig alder, er det dog en plausibel tolkning, at nationale perspektiver allerede ligger forud, idet man allerede tidligt i livet tillæres en værdi af nationale symboler, og er en forudsætning for at forholde sig til institutioner, som nødvendigvis er enten nationale eller overnationale af karakter.

Endvidere er en nationalidentitet, som del af en national selvforståelse, også essentiel, før individet kan forholde sig til andre nationaliteter eller transnationale identiteter.

I flere tilfælde finder vi, at det er gradsforskellene inden for begreberne, der har den største effekt på tilliden til EU. For eksempel er det de stærke grader af en EU-politisk identitet, der munder ud i en ideologisk tillid eller mistillid, hvilke vi har defineret som de stærkeste af tillidsformerne. En svagere EU-politisk identitet udmønter sig derimod i pragmatiske tillid- og mistillidsformer, som figuren illustrerer det.

I forhold til den politiske og EU-politiske identitets styrke påvirker disse ikke entydigt EU-identiteten, således at f.eks. en høj EU-politisk identitet fører til stærkt EU-identitet. Der er eksempler på det modsatte, hvor partisoldater tager afstand fra en EU-identitet (Bilag 6M). Det er dermed ikke graden af de politiske identiteter, og den information, viden og engagement der følger med, som er afgørende for EU-identitetens udvikling. I stedet står det atter centralt, at det er de politiske grundværdier og verdenssyn, der former EU-identiteten, og i denne proces kan en politisk identitet være et redskab i den udvikling.

Som figuren illustrerer det, leder et helt net af indviklede påvirkninger frem til tillidsformerne. Når først tilliden eller mistilliden til EU er opbygget, ser vi dog, at disse kan have en gensidig påvirkning på de andre begreber i relationen. Tilliden eller mistilliden får dermed betydning for,

hvordan politiske identiteter vedligeholdes, og for hvordan nationale aspekter opfattes i en overnational sammenhæng.

Opsummering

Synet på de danske værdier, tolker vi, har en sammenhæng med holdningen til EU. Hvis individet føler, at de danske værdier er truet af EU, afspejler dette sig i en mere skeptisk holdning til EU, hvorimod, at hvis individet ikke føler nogen trussel for værdierne, er billedet af EU mere positivt.

Der fremstår et bredt spektrum af identifikationer med EU og Europa, fra en stærk EU-identitet til en ikke-eksisterende EU-identitet. EU-identiteten er tæt knyttet til en positiv holdning og tillid til EU, dog kan en positiv holdning og tillid også være baseret på mere pragmatiske argumenter, som ikke hænger sammen med en EU-identitet. Der er dermed en skelnen mellem at forholde sig til kulturelle og institutionelle dimensioner.

Vi finder dermed, at holdningen til EU og tillid afgivet til institutionen danner et komplekst og nuanceret billede, som påvirkes og udspiller sig ud fra adskillige dimensioner. De centrale, vi har beskæftiget os med her, er den institutionelle tillid, politiske identitetsformer og kollektive identifikationer. Tilsammen belyser dette nogle sammenhænge, som vi afsluttende sammenfatter i konklusionen.

Kapitel 5

Konklusion og perspektivering

Konklusion

I vores undersøgelse af individets tillid til den europæiske union, finder vi, at der overvejende er tale om en institutionel tillid, men med elementer af en generel og konkret tillid. Elementer af den personificerede tillid (den generelle og konkrete tillid) ses ift. embedsmænd og politikere i institutionen, som er repræsentanter for systemet. Disse er ansigter på EU og er for individerne – især dem med en lav informationsgrad om og mindre interesse for EU – de objekter ved institutionen, de lettest kan identificere sig med.

Den institutionelle tillid er rettet mod EU som fungerende og arbejdende organisation, og kræver en viden for i første omgang at kende til arbejdet, kunne forstå det, og i sidste ende forholde sig til institutionen, hvad enten det udmønter sig i en identifikation eller en dis-identifikation med EU.

Ses EU-institutionen ift. de danske institutioner, er der en klar forskel i individernes måde at forholde sig til de respektive niveauer på. Tillidsafgivelsen til institutionerne sker aktivt gennem stemmehandlingen, men yderligere gennem en løbende refleksion og opsyn med de valgte repræsentanter; en checks and balances med varetagelsen af opgaver. Vi ser, at der er en større kompleksitet i EU's opbygning, som gør det sværere at holde øje med institutionens arbejde, og denne kompleksitet medvirker endvidere til, at arbejds- og lovgivningsprocesser fremstår som uklare for individet. Tilliden til nationale institutioner er generelt højere end til EU. Samtidig finder vi, at der ikke er nogen generel overførsels- eller spill-over-effekt af institutionel tillid fra den nationale kontekst til EU.

Interesse-, engagement- og deltagelsesaspekter udgør en politisk identitet. I forhold til en politisk identitet ser vi grader af interesse og aktivitet, der illustreres ved tre persontyper: den politisk engagerede, aktive og interessererede *partisoldat*, den politisk interesserede, men ikke aktive *samfundsbevidste*, og den mere passive og mindre politisk interesserede *samfundsbruger*. En dimension af den politiske identitet udgøres af de aspekter, der vedrører EU og europæiske forhold, en *EU-politisk identitet*. Jo større en politisk interesse og informationsgrad, og jo stærkere EU-politisk identitet individet har ift. EU, jo mere gennemskuelig virker institutionen. Elementerne interesse og informationsgrad gør det muligt at forholde sig til flere nuancer af institutionen, og dermed opbygge en stærk grad af enten institutionel tillid eller mistillid.

Vi ser, at tillid og mistillid ikke er 'rene' begreber i den betydning, at der selv i en stærk grad af tillid er plads til elementer af mistillid og omvendt. Dette er med til at give tilliden en forholdsvis

konsistent karakter i den løbende proces tilliden er, netop fordi den ikke bliver ødelagt af enkeltstående episoder.

Information og kendskab er faktorer, der giver individet en følelse af at være nærmere EU, end individer, der er mindre politisk informerede og interesserede føler sig. En yderligere faktor, der har betydning for følelsen af nærhed til institutionen, er lydhørhed, dvs. individets følelse af at blive lyttet til. Føler individet sig hørt, føler det sig også inkluderet og i højere grad nær institutionen. EU-institutionen føles for individet dog altid fjernere end de nationale institutioner, hvilket individerne ikke selv føler problematisk. Fra et institutionelt perspektiv kan en sådan fjernhed dog være problematisk, idet afstanden kan gøre det sværere for EU at opnå befolkningernes tilslutning og tillid.

Der er flere udfordringer for tilliden til EU end blot følelsen af afstand. Mange partisoldater og samfundsbevidste, som har indsigt i institutionens opbygning, pointerer, at denne ikke er optimal ift. en demokratisk åbenhed og lovgivningsprocesser. Opmærksomhed på disse problematikker svækker ikke nødvendigvis individets tillid til institutionen, da de indlejrer bevidstheden om disse forhold i deres tillid. Disse strukturelle udfordringer er for individer med en stærk mistillid dog med til at styrke denne mistillid.

Som del af EU's strukturelle opbygning findes relationen til lobbyister og interesseorganisationer. Selv om der ses mange positive aspekter ved lobbyisme, specielt en nuanceret vidensdeling, findes der også en bagside af kontakten til lobbyister, nemlig potentialet for korruption. Korruption er i høj grad konkretiseret til at omhandle personer, dvs. det opfattes ikke som en direkte institutionel korruption. Der er forskellige strategier til at håndtere sager om korruption. Især partisoldaterne og de samfundsbevidste ser korruption som enkeltsager, som ikke påvirker deres billede af og tillid til institutionen, men som de i stedet tager højde for i deres tillid. Hos samfundsbrugerne ses korruptionen i højere grad som et større og mere udbredt problem. Korruptionssager bliver mere skadelige for deres tillid, også ud fra det perspektiv, at samfundsbrugernes tillid til EU er af en svagere grad end det er tilfældet for partisoldater og samfundsbevidste. Dermed skal der mindre til at flytte deres tillid over tærsklen til mistillid.

Der er en tendens til at se, at nogle lande er relativt nye demokratier og historisk har været mere korrupte, og at repræsentanter derfra er mere modtagelige overfor korruption. Endvidere er det

sværere at have tillid til repræsentanter fra nationer, hvor institutionerne er markant anderledes end de danske, netop fordi tillidsobjektet ikke er direkte sammenligneligt. I forlængelse heraf udarbejder vi begrebet *kulturel tillid*, som er en tillid, der afgives til nationaliteter, som individet institutionelt, norm- og værdimæssigt kan identificere sig med.

Et centralt element i tilliden er individets tilgang til EU, hvor vi ser et skel mellem en idealistisk tilgang, hvor individet prioriterer institutionens formål og intentioner, og en pragmatisk tilgang, hvor det primært er institutionens konkrete arbejde, der bedømmes. Helt grundlæggende for individets forhold til samfundet, politik, m.m. ligger nogle essentielle grundværdier. Disse er også fundamentale for, hvorvidt individet kan identificere sig med EU's ideologi. Ved at kombinere disse to dimensioner opstiller vi fire tillidsformer: *ideologisk tillid*, *pragmatisk tillid*, *pragmatisk mistillid* og *ideologisk mistillid*. De ideologiske former er de stærkeste, hvorimod de pragmatiske er karakteriseret ved at være svagere og nærmere tærskelområderne. Derved er de pragmatiske tillidsformer også mest påvirkelige.

En essentiel del af den nationale selvforståelse er nationalidentiteten, bestående af en identifikation med andre i det nationale fællesskab. Hvis individet føler, at de nationale særpræg er truet af EU, medfører dette elementer af mistillid, som dog ikke nødvendigvis er determinerende for den overordnede holdning og tillid til EU. Da der dermed ikke forelægger en ideologisk identifikation med EU, kan individer med denne holdning dog ikke være eksponenter for en ideologisk tillid. Afhængig af graden af dis-identifikationen med EU inden for dette område, kan individets tillid antage såvel pragmatisk tillid eller mistillid, såvel som ideologisk mistillid.

Et andet aspekt af den nationale selvforståelse er identifikationen med lande, nationaliteter og fællesskaber udenfor Danmark. I forhold til fællesskabet EU tolker vi, at der kan være tale om en såkaldt EU-identitet, som for de fleste dog i høj grad er overensstemmende med en europæisk identitet. EU-identiteten bygger på en identifikation med værdier, normer og kulturelle dimensioner, som medlemmerne af fællesskabet har til fælles, og samtidig indeholder den en identifikation med det ideologiske grundlag i EU. En positiv holdning og tillid til EU er ikke afhængig af en stærk EU-identitet, dog påvirker EU-identiteten, hvorvidt individet har en ideologisk eller pragmatisk tillid. Den pragmatiske tillid forudsætter ikke en identifikation med EU-fællesskabet, men er baseret på et rationale om fornuften i at samarbejde om grænseoverskridende problematikker på et overnationalt niveau.

Forholdet mellem nationalidentitet og EU-identitet er, at den ene ikke udelukker hinanden. Det er muligt at besidde en stærk national identifikation og en ligeledes stærk EU-identifikation. Der kan dog ikke være uoverensstemmelse mellem grundværdierne i nationalidentiteten og det ideologiske indhold i EU, eksempelvis kan individet ikke have en stærk EU-identitet med en positiv holdning til EU's formål, samtidig med at individet besidder en national selvopfattelse, der er modstridende med et sådant overnationalt samarbejde.

Vi ser hermed, at individet skaber relativt modsigelsesfrie identiteter, dvs. identiteterne udspringer fra de samme basale grundværdier. Selvom der dermed skabes multiple identiteter, som på sin vis fungerer parallelt, udspiller disse sig ikke uafhængigt af hinanden, men udsættes for samme udefrakommende fænomener og påvirker også gensidigt hinanden.

I tillæg til ovenstående sammenhænge og påvirkninger for individets tillid til EU, afdækker vi yderligere nogle dimensioner, som har betydning for i det hele taget at kunne forholde sig til EU. Dette er bl.a. vidensaspektet, som viser sig at have afgørende indvirkning på, hvilken tilgang individet tager til EU, og hvilken grad af tillid individet kan opnå. De informationer, der implicit ligger i en viden om EU-forhold, er med til at styrke en tillid eller en mistillid. Dermed er en svagere grad af tillid eller mistillid mere modtagelig for påvirkninger og ny information, der kan ændre individets tillid. En stærkere tillid eller mistillid, der er baseret på mange og nuancerede informationer, anskuer vi dermed som mere stabil end de svagere tillidsformer. Forholdet mellem viden og tillid resulterer i fire typologier: *den tillidsfulde insider, den blinde stoler, den uindviede mistroende og den informerede kritiker*.

En anden dimension, der har betydning for individets dannelse af holdninger, er mediernes rolle i en vidensformidling, netop fordi mange af informationerne om EU hentes fra medierne. Vi ser, at det kan være problematisk, at det kan være kommercielle eller underholdningsmæssige perspektiver, der afgør, hvilken selektion medierne foretager i forbindelse med nyhedsformidlingen. Dette har ikke umiddelbart nogen betydning for velinformerede individer, som i mange tilfælde selv italesætter denne problematik. Vi finder, at det har en betydning for individer, der i høj grad baserer deres holdning på nyhedsmedierne uden at reflektere over baggrunden for nyhedsselektionen. Dette kan i sidste ende være problematisk for EU's opretholdelse af en institutionel tillid, hvis medierne vælger eksempelvis sensationelle negative korruptionshistorier på bekostning af positive og informative tillidsvækkende historier.

I forlængelse af at den nationale selvforståelse er funderet i individets grundværdier, påvirker denne også individets politiske identitet, og dermed også den EU-politiske identitet. Disse er ikke alene afgørende for holdningen og tilliden til EU, denne påvirkes yderligere gennem individets ideologiske synspunkter, som i sidste ende også er baseret på individets grundværdier.

Tilliden til EU er dermed ikke udelukkende givet ved en stærk EU-politisk identitet og en svag national selvforståelse, men er i høj grad påvirket af de ideologiske holdninger og grundværdier, individet er i besiddelse af. Institutionens konkrete karakter i form af optimering af både konstruktion, struktur, gennemsigtighed og direkte opgaveløsning giver dermed ikke i sig selv en tillid til EU, denne afhænger i sidste ende af iboende holdninger hos individet. Der, hvor institutionen EU kan påvirke individets tillid, er ift. den information, det er muligt at indhente om EU.

Perspektivering

Vi tager her slutteligt nogle metodiske perspektiver og diskussioner op ift. undersøgelses felt, som der i undersøgelsen ikke har været mulighed for at udfolde.

Først og fremmest ser vi metodisk, at vi i undersøgelsen har en relativt stor gruppe af interviewpersoner med et forholdsvist tillidsfuldt forhold til EU. Et andet interessant perspektiv på forholdet til EU kunne findes ved at gå dybere ind i mere skeptiske eller direkte mistillidsfulde individers holdning til EU, og udfolde grundlaget for og nuancerne i mistilliden. Vi forventer dog, at begrebssammenhængene fra herværende undersøgelse vil være gældende for en undersøgelse af mistilliden.

Et aldersmæssigt perspektiv har vi af flere grunde ikke kunne sige noget om i denne undersøgelse. Især finder vi det interessant, hvordan en ældre aldersgruppe, eksempelvis 50 år og derover, forholder sig til en institution, som de i højere grad har fulgt udviklingen af, end de yngre aldersgrupper har. Dette ville i højere grad kunne åbne for nogle biografiske narrative fortællinger, hvor konkrete erfaringer i et historisk perspektiv har betydning for holdningen og tilliden til institutionen.

På trods af de metodiske begrænsninger, vi hermed skitserer, mener vi, at resultaterne af denne undersøgelse har forklaringspotentiale udover undersøgelsens interviewpersoner. Selvom interviewpersonerne er relativt veluddannede, informerede og positive, italesætter de adskillige og nuancerede perspektiver på tilliden til EU, som det er plausibelt, er gældende for individer, som ikke nødvendigvis tilhører samme samfundssegment, om end fordelingen og styrken af holdninger sandsynligvis er anderledes.

Perspektiver, som udspringer fra denne undersøgelse, omhandler bl.a. visioner for EU. I første omgang handler det om, hvordan EU som institution skal udvikle sig, hvor interviewpersonerne giver udtryk for holdninger, der spænder fra en føderalistisk union til en fuldstændig afvikling af unionen. Disse visioner finder vi hænger sammen med, hvilket formål og ideologi interviewpersonerne ser for EU og Europa. Dette er relevant i et perspektiv, der drejer sig om det danske samfund og Europas udvikling, og hvorvidt EU's udvikling stemmer overens med den danske befolknings ønske. Netop denne diskussion er et meget kompliceret og nuanceret område, hvilket empirien til en vis grad illustrerer. Eksempelvis ser Niels, at hans vision for fremtidens EU er en større og føderalistisk union, hvor solidaritet er i højsædet. Han siger: *"[...] så synes jeg alle*

lande i verden skal kunne optages i EU, det skal så ikke hedde EU længere, men det skal bare hedde U.” (Bilag 5N:46).

Dette perspektiv kan endvidere føres over i en diskussion af, hvilken slags fællesskab EU skal være. Her er der forskellige holdninger til, hvorvidt EU i højere grad skal være et kulturelt fællesskab, end det er tilfældet i dag, eller om det udelukkende skal være en institution, der er baseret på praktiske grænseoverskridende opgaver. I konstruktionen af et kulturelt fællesskab er der flere perspektiver, som er af betydning, herunder forskelle i religion, uforenelige traditioner og nationalidentiteter.

Dette stiller også spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt for EU aktivt at skabe et stærkt kulturelt fællesskab gennem eksempelvis symboler som fælles møntenhed, flag og EU-hymne, uden at de kommer til at stå i kontrast med den nationale identitet.

I forlængelse af visioner, som både omhandler tanken om en føderalistisk union og kulturelle forskelligheder, rejser det yderligere diskussionen om, hvilke konsekvenser en udvidelse af EU fører med sig. Dette drejer sig også om, hvilken betydning den hidtidige udvidelse af EU har og har haft, både ift. et solidarisk perspektiv, konkrete konsekvenser for EU-samarbejdet og for de enkelte lande i EU.

Disse nævnte perspektiver omhandler fremtiden for EU og er dermed sværere direkte at undersøge, og en italesættelse af emnerne vil i høj grad basere sig på individernes ideologiske holdninger.

Litteratur- liste

Litteraturliste

Bøger:

Amdam, Rolv Petter m.fl. (2001): *Marketsøkonomiens udvikling*. Fagbokforlaget: Bergen.

Andersen, Jørgen Goul (2004): *Et ganske levende demokrati*. Magtudredningen. Aarhus Universitetsforlag: Århus.

Antoft, Rasmus og Thomsen, Trine Lund (2002): "Når livsfortællinger bliver en sociologisk metode – en introduktion til det biografiske narrative interview" i Jacobsen, Michael Hviid; Kristiansen, Søren og Prieur, Annick (red.) (2002): *Liv, fortælling, tekst – strejftog i kvalitativ sociologi*. Aalborg Universitetsforlag: Aalborg.

Barker, Chris (2000): *Cultural Studies – theory and practice*. SAGE Publications Ltd:London.

Bauman, Zygmunt (2002): *Fællesskab – En søgen efter tryghed i en usikker verden*. Hans Reitzels Forlag:København.

Beck, Ulrich (1999): *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. Hans Reitzels Forlag: København.

Berger, Peter & Thomas Luckmann (1966): *Den samfundsskabte virkelighed*. Akademisk Forlag:København.

Bryman, Alan (2008): *Social Research Methods – third edition*. Oxford University Press:Oxford.

Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishing:Oxford.

Christensen, Peter Holdt (2006): *Tillidssamfundet Danmark. Anmeldelse af bogen: Social kapital – en introduktion*. Bognyt, Børsen, 13. oktober 2006

De Vaus, David (2002): *Surveys in Social Research*. Routledge:London.

Delanty, Gerard (2005): *Social Science*. Open University Press:New York.

Dicken, Peter (2007): *Global Shift – Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 5th Edition. London: Sage Publications.

Folketingets EU-oplysning (2004): *117 spørgsmål og svar om EU*. Folketingets EU-oplysning: København K.

Fukuyama, Francis (1995): *Trust – The social Virtues and the Creation of Prosperity*. Hamish Hamilton: London, UK.

Giddens, Anthony (1994): *Modernitetens Konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag: København.

Giddens, Anthony (1996): *Modernitet og selvidentitet*. Hans Reitzels Forlag: København.

- Gundelach, Peter (2001): "National identitet i en globaliseringstid." *Dansk Sociologi*. Nr. 1/12 årg. 2001.
- Hansen, Carsten Svane, Peter Nørbæk Hansen & Palle Qvist (2000): *Samfundslæx*. Nordisk Forlag A/S:København.
- Hardin, Russell (2006): *Trust*. Polity: Cambridge, UK.
- Harste, Gorm (2001): "Tillid" i Andersen, Heine; Brante; Thomas og Korsnes, Olav (red.) (2001): *Leksikon i sociologi*. Akademiske Forlag: København.
- Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity*. Oxford:Blackwell Publishing.
- Jacobsen, Michael Hviid og Kristiansen, Søren (2001): *Farligt feltarbejde – etik og etnografi i sociologien*. Aalborg Universitetsforlag: Aalborg.
- Jenkins, Richard (2006): *Social identitet*. Academica:Århus.
- Jenkins, Richard (2008): *Social Identity. Third edition*. Routledge:London.
- Jensen, Torben K. (1994): "Livsverden og politisk kultur" *Politica – tidsskrift for politisk videnskab*. 26.årg. nr. 4 1994.
- Järvinen, Margaretha (2005): "Pierre Bourdieu" i Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.)(2005): *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Kvale, Steinar (1997): *Interview – En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag:København.
- Levinson. Klaus (2004): "Tillid" i Gundelach, Peter (red.)(2004): *Danskernes særpræg*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Luhmann, Niklas (1999): *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Løgstrup, K. E. (1956): "Den etiske fordring" i Kempf, Erik og Ole Morsing (1995): *K.E. Løgstrup indføring og tekster*. Munksgaard: København.
- Mortensen, Nils (2001): "Thomas, William I." i Andersen, Heine; Brante; Thomas og Korsnes, Olav (red.) (2001): *Leksikon i sociologi*. Akademiske Forlag: København.
- Mortensen, Nils (2005): "Introduktion. Aktualiteten af Luhmanns tillidsanalyse" i Luhmann, Niklas (1999): *Tillid*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Nielsen, Henrik Kaare (2001): *Identitet og politik i globaliseringens tidsalder* i Tidsskriftet GRUS nr. 63, årgang 2001, Tema: Politisk identitet. Aalborg Universitet; Institut for økonomi, politik og forvaltning.
- O'Neill, Onora (2002): *A Question of Trust*. Cambridge University Press: Cambridge, UK.

- Olsen, Jan Brødslev (2004): *Selvets verden – et livsforløbs perspektiv*. Systime: Århus C.
- Olsen, Poul Bitsch og Pedersen, Kaare (2003): *Problemorienteret projektarbejde – en værktøjsbog*. Roskilde Universitetsforlag: Roskilde.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press
- Rasmussen, Søren Hein (2002): ”Kapitel 24: Politikens ændrede betingelser” in Steen Busck & Henning Poulsen (red.) (2002): *Danmarks historie – i grundtræk*. Aarhus Universitetsforlag: Århus N.
- Rendtorff, Jacob Dahl (2004): ”Fænomenologien og dens betydning” i Fuglsang, Lars og Poul Bitsch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne – På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg.
- Riis, Ole (2005): *Samfundsvidenskab i praksis – introduktion til anvendt metode*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Rothstein, Bo (2003): *Sociala fällor och tillitens problem*. SNS Förlag. Stockholm.
- Svendsen, Gert Tinggard og Svendsen, Gunnar Lind Haase (2006): *Social kapital – en introduktion*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Tilly, Charles (2002): *Stories, identities and political change*. Rowman & Littlefield publishers: Lanham.
- Torpe, Lars (2006): *Social kapital of demokrati. “Bridging”, “bonding” og “linking”*. Foretagsmanuskript til Seminar i Center for Comparative Welfare Studies 24.maj 2006: Aalborg.
- Torpe, Lars (2008): ”Kapitel 58: Politisk kultur - Fra civic culture til social kapital.” i Kaspersen, Lars Bo m.fl. (2009): ”Klassisk og moderne politisk teori”. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ulrich, Jens (2001): *Politisk identitet og demokrati* i Tidsskriftet GRUS nr. 63, årgang 2001, Tema: Politisk identitet. Aalborg Universitet; Institut for økonomi, politik og forvaltning.

Rapporter:

- Damkjær, Helle (2007): ”EUROBAROMETER 68 - Meningsmåling i EU EFTERÅR 2007 NATIONAL RAPPORT DANMARK”, European Commission, Standard Eurobarometer 68/ Efterår 2007– TNS Opinion & Social.
(Lokaliseret d. 29-03-2009 på http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_dk_nat.pdf).
- Daugaard, Jens (2006): ”EUROBAROMETER 66 - Meningsmåling i EU EFTERÅR 2006 NATIONAL RAPPORT DANMARK”, European Commission, Standard Eurobarometer 66 / Efterår

2006 – TNS Opinion & Social. (Lokaliseret d. 29-03-2009 på http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_dk_nat.pdf).

Nygård, Synne (2008): ”EUROBAROMETER 70 - Meningsmåling i EU EFTERÅR 2008 NATIONAL RAPPORT DANMARK”, European Commission, Standard Eurobarometer 70 / Efterår 2008 – TNS Opinion & Social. (Lokaliseret d. 29-03-2009 på http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_dk_nat.pdf).

Hjemmesider:

Dansk Folkeparti (2009): *Det mener vi om EU*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på http://www.danskfolkeparti.dk/Det_mener_vi_om_EU.asp).

Enhedslisten (2009): *Europa og EU*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på <http://www.enhedslisten.dk/i-skylder-os-en-folkeafstemning-%E2%80%93-nej-til-eutraktat>).

EUROPA (årstal kendt): *EU – et overblik – de europæiske traktater*. (Lokaliseret d. 02-03-2009 på http://europa.eu/abc/treaties/index_da.htm).

Facebook (2004): Information. (Lokaliseret d. 07-04-2009 på <http://www.facebook.com/home.php?#/facebook?v=info&viewas=549890378>).

Folketingets EU-Oplysning (årstal ukendt): *Fire forbehold*. (Lokaliseret d. 02-03-2009 på <http://www.eu-oplysningen.dk/emner/forbehold/>).

Folketingets EU-Oplysning (2009): *Lissabontraktaten*. (Lokaliseret d. 07-09-2009 på <http://www.eu-oplysningen.dk/emner/reformtraktat/>).

Hansen, Storm (2008): *Nu kan man se det korrekte antal danskere på facebook*. (Lokaliseret d. 05-05-2009 på <http://www.dseneste.dk/index.php/sociale-medier/nu-kan-man-se-det-korrekte-antal-danskere-paa-facebook/>)

Hansen, Storm (2009): *To millioner danskere på facebook*. (Lokaliseret d. 05-05-2009 på http://www.comon.dk/news/to.millioner.danskere.paa.facebook_39986.html)

ISSP - International Social Survey Program (2003): *National Identitet*. (Lokaliseret d. 02-03-2009 på www.surveybank.aau.dk).

Liberal Alliance (2009): *Principprogram*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på <http://www.liberalalliance.dk/politik/>).

Radikale (2009): *Hvornår skal vi af med de danske forbehold?*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på <http://www.radikale.dk/CMS/vis.aspx?id=10053>).

SF (2009): *SFs politik i hovedtræk*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på <http://www.sf.dk/default.aspx?func=article.view&id=12142#<SPAN%20class=subheader>Udenrigspolitik>).

Socialdemokraterne (2009): *Websikon – Forbehold*. (Lokaliseret d. 31-03-2009 på <http://websikon.socdem.dk/book.asp?ord=>).

Datasæt:

ESS (2002): *Sociologisk databank – European Social Survey. Datasæt ESS02Politologi*. (Lokaliseret d. 29-03-09).

Appendiks

Appendiks

Ansvarsliste

Ansvarsliste ud fra førsteskriver på afsnit.

Anette Grunnet (AG) & Lone Kirstine Kristensen (LKK)

PROBLEMFORMULERING AG & LKK	10
INDLEDNING	10
SENMODERNITETENS BETINGELSER	11
HISTORISK RIDS AF EU	13
DANMARKS HISTORIE I EU	14
DANSKERNE OG EU	16
TILLIDENS UDFOLDELSE	21
EU'S POLITISKE NUTID	22
DET DANSKE STÅSTED	23
<i>Problemstilling</i>	24
PROJEKTDISIGN	27
TEORETISKE TEMATIKKER	30
TILLID LKK	30
<i>Tillid og institutioner LKK</i>	31
<i>Institutionel tillid LKK</i>	33
<i>Tillid og mistillid LKK</i>	34
IDENTITETER AG	37
<i>Politisk identitet LKK</i>	38
<i>Medborgerskab, deltagelse og identitet LKK</i>	40
KOLLEKTIVE IDENTIFIKATIONER AG	42
<i>Fællesskabets udvikling og vilkår AG</i>	42
<i>Nationale identiteter AG</i>	44
<i>Fællesskaber over grænser AG</i>	45
METODE	50
VIDENSKABSTEORI AG	50
<i>Metodologi AG</i>	50
<i>Epistemologi AG</i>	51
<i>Ontologi AG</i>	52
<i>Et kvantitativt perspektiv AG</i>	53
FORSKNINGSETIK LKK	56
<i>Sprog og samtale LKK</i>	56
<i>Form LKK</i>	57
<i>Samtykke og fortrolighed LKK</i>	58
INTERVIEW LKK	60
<i>Intervieweffekt LKK</i>	60
<i>Søgningsmedier LKK</i>	60
<i>Afgrænsninger og konsekvenser af søgning LKK</i>	62
<i>Interviewmetode LKK</i>	64
<i>Spørgeguide LKK</i>	64
<i>Pilotinterview LKK</i>	66
<i>Interviews i praksis LKK</i>	66
KVALITETSKRITERIER AG	67
OPERATIONALISERING AG	69

ANALYSE	74
<i>Persongalleri LKK</i>	74
ANALYSEDEL I: TILLIDENS KARAKTER <i>LKK</i>	77
<i>Personificeret tillid LKK</i>	77
<i>Tilliden til de danske institutioner LKK</i>	78
<i>Stemmehandlingen LKK</i>	81
TILLIDEN TIL EU AG	82
<i>Tillid til EU's institutionelle elementer AG</i>	84
<i>Tillid til politikerne i EU AG</i>	85
<i>EU tillid og den danske tillid AG</i>	87
<i>Demokrati – og strukturproblemer AG</i>	89
<i>Tillidens beskaffenhed AG</i>	90
<i>Lobbyisme LKK</i>	91
<i>Korruption LKK</i>	94
<i>Kulturel tillid AG</i>	95
<i>Overførsels-effekten mellem institutionerne LKK</i>	96
<i>Tillid og viden AG</i>	98
<i>Medierne og budskabsudspredelsen LKK</i>	100
<i>Politikerne og EU-diskursen LKK</i>	103
<i>Opsummering AG & LKK</i>	104
ANALYSEDEL II: DEN POLITISKE IDENTITETS UDFOLDelser <i>LKK</i>	105
<i>Pligten til at stemme LKK</i>	105
<i>Den politiske opdragelse og udfoldelse LKK</i>	106
EU-POLITISK IDENTITET <i>LKK</i>	108
<i>Samfundsrefleksiviteten LKK</i>	111
<i>Institutionen og politikken LKK</i>	112
<i>EU's ideologiske fundament AG</i>	114
<i>Diskurserne om EU LKK</i>	117
<i>Lydhørhed i EU LKK</i>	119
<i>Nært, men fjernt AG</i>	121
<i>Opsummering AG & LKK</i>	124
ANALYSEDEL III: DEN NATIONALE SELVFORSTÅESES DIMENSIONER AG	125
<i>At være dansk AG</i>	125
<i>Danskerne og De andre AG</i>	127
<i>Medborger og rettighedstager i EU LKK</i>	130
<i>EU-identitet AG</i>	132
<i>Opgaver for EU-fællesskabet AG</i>	136
<i>Begrebsrelationer AG</i>	141
<i>Opsummering AG & LKK</i>	145
KONKLUSION AG & LKK	148
PERSPEKTIVERING AG & LKK	153

Bilagsoversigt

Bilag 1: Figurer

1. Primær-områder danskerne og europæerne følger EU repræsenterer.
2. Danmarks og EU27 landenes bedømmelse af deres økonomiske situation i efteråret 2006 og efteråret 2008.
3. Danskere og europæere der forstår EU-anliggender.

Bilag 2: Facebookgrupper og beskeder

- A. Facebookgruppe – Hvad mener du om EU? Interviewpersoner søges til speciale om EU!
- B. Facebookgruppe – Europaparlamentsvalg 2009 (EP-09)
- C. Facebookgruppe – Jeg stemmer til EP-valget d. 7.juni 09
- D. Beskeder til Facebookgruppe: ”Hvad mener du om EU? Interviewpersoner søges til speciale om EU!”

Bilag 3: Opslag og flyers

- A. Opslag
- B. Flyers

Bilag 4: Spørgeguide

Bilag 5: Diskussion af interviewkvalitet

Bilag 6: Interviewtranskriptioner

- A. Anne
- B. Bente
- C. Carina
- D. Ditte
- E. Ellen
- F. Felix
- G. Georg
- H. Henrik
- I. Ida
- J. Jesper

K.	Klaus
L.	Lasse
M.	Morten
N.	Niels
O.	Olivia
P.	Pia
R.	Rikke
S.	Søren

Bilag 7: Generel politisk identitet

Bilag 8: Danskernes forbehold

Tabel og figuroversigt

Tabel 1: Afstemninger om EU i Danmark.....	side 15
Tabel 2: Gruppering af politisk interesse og informationsniveau.....	side 76
Tabel 3: Idealtypificering ud fra viden og tillid.....	side 100
Tabel 4: Stereotypificeringer af individer ud fra interesse og deltagelse.....	side 108
Tabel 5: Tillidsformer ud fra ideologisk identifikation og tilgang til institutionen.....	side 116
Figur 1: Danmarks relationer til det omgivende verdenssamfund.....	side 10
Figur 2: Generelle holdninger til EU.....	side 17
Figur 3: Danskernes og europæernes følelse af nærhed med de øvrige EU medlemslande.....	side 19
Figur 4: Danskernes følelse af at kunne følge med i EU-politik.....	side 20
Figur 5: Opfattelser af EU-samarbejdet.....	side 21
Figur 6: Danskernes tillid til forskellige politiske institutioner.....	side 22
Figur 7: Relationer mellem problemstillingens nøglebegreber.....	side 25
Figur 8: Begrebsrelationer.....	side 143